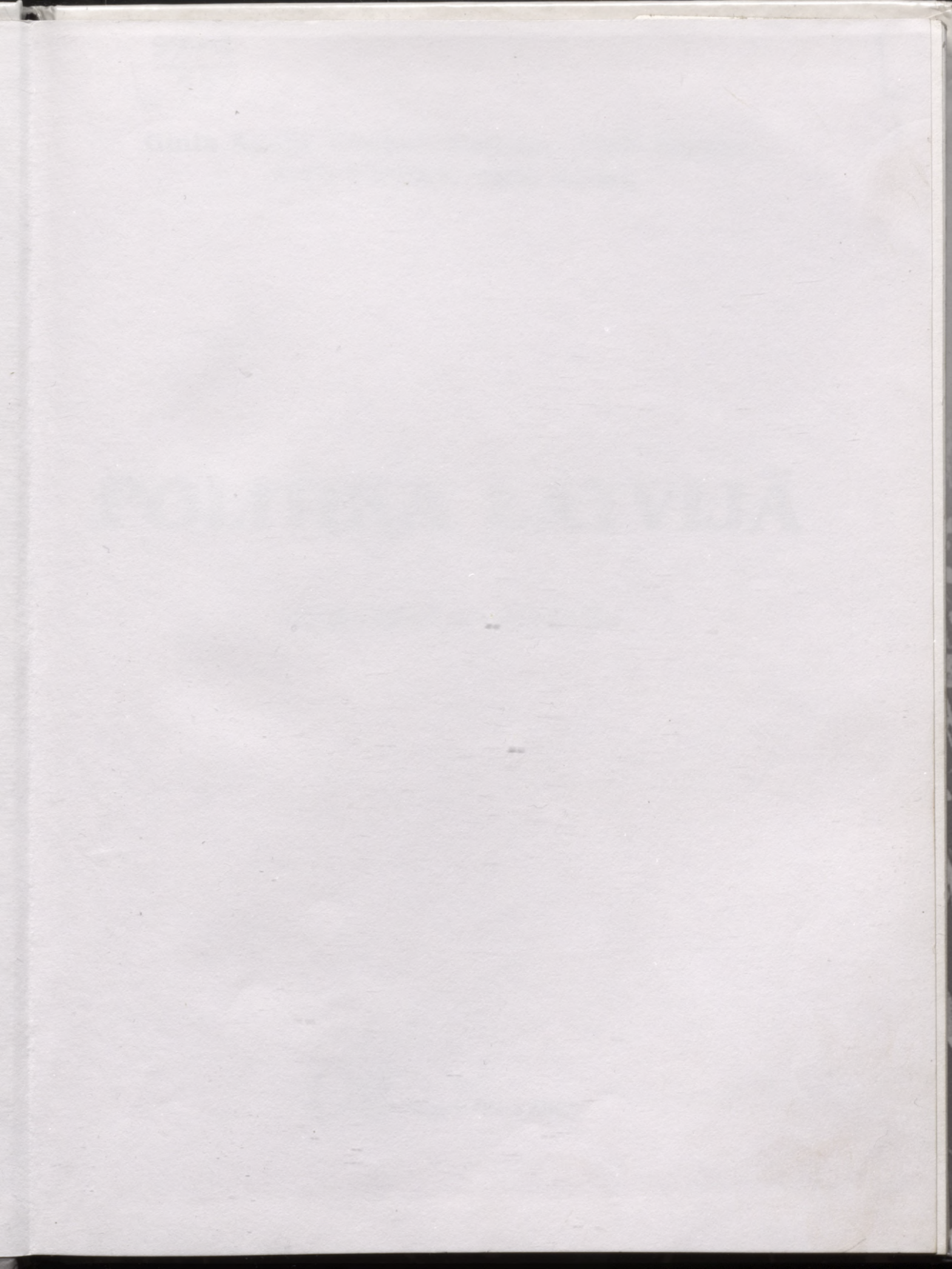

POLITIKA LATVIJĀ

RASA
ABC

99-4
L 227

Latvian Republic
BIBLIOTHECA

L
3

**Gints Apals, Guntars Catlaks, Jānis Ikstens,
Artis Pabriks, Valts Sarma**

POLITIKA LATVIJĀ

Mācību līdzeklis vidusskolām

Apgāds "Rasa ABC"

UDK 323(474)(075.3)
Po276

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

99-16.975
03000 36337

*Apgāds pateicas A/S "Diena", īpaši fotogrāfam Uldim Briedim,
Okupācijas muzejam, Kara muzejam un Valsts mākslas
muzejam par sniegto iespēju ievietot grāmatā fotogrāfijas.*

Redaktore **Rute Runce**
Datorsalikumu veidojis **Arnis Čakstiņš**
Vāku zīmējis **Agris Dzilna**

ISBN 9984-653-13-7

© Demokrātijas attīstības centrs, 1999
© Gints Apals, Guntars Catlaks, Jānis Ikstens,
Artis Pabriks, Valts Sarma, 1999
© Agris Dzilna, vāka zīmējums, 1999
© Apgāds "Rasa ABC" SIA, 1999

Priekšvārds

Pēc vēsturiskajām 1991. gada pārmaiņām Latvijā ir radusies nepieciešamība pēc padziļinātas sabiedrisko procesu izpratnes. To nosaka principiāli atšķirīgā loma, kas atvēlēta ikvienam sabiedrības loceklim demokrātijā. Jaunajos apstākļos katram no mums ir ne tikai dota iespēja, bet arī netieši izvirzīta prasība pēc aktīvākas līdzdalības politikā. Savukārt zināšanas par politiku atvieglo šo uzdevumu.

Šī grāmata, kas tapusi ilgākā laika posmā, ir pirmais mēģinājums aptvert neaptveramo – strauji mainīgo Latvijas demokrātiskās politikas arēnu. Tā galvenokārt domāta vispārizglītojošo skolu skolēniem politoloģijas kursa apguvei, to var izmantot skolotāji politoloģijas stundu sagatavošanai, kā arī studenti un citi interesenti, kas vēlas labāk izprast politiskos procesus mūsu valstī.

Šīs grāmatas autoru loks ir itin plašs. To sarakstījuši gados jauni politologi un pieredzes bagāti politoloģijas skolotāji. Mēs ceram, ka kopīgā darba rezultātā ir radusies viegli lasāma un uztverama mācību grāmata, kas apkopo šā laika priekšstatus par politiku Latvijā un veido pamatu tālākai patstāvīgai sabiedrisko procesu analīzei.

1. NODAĻA

MŪSDIENU LATVIJAS POLITISKĀS SISTĒMAS VĒSTURE

Ievads

Ne Latvijas valsts eksistence, ne demokrātiska valsts iekārta nav nekas pašsaprotams, kas pastāvējis vienmēr. Vēstures gaitā Baltijas reģiona ģeopolitiskā konfigurācija ir daudzkārt mainījusies. Baltijas telpā pastāvējuši dažādi valstiski veidojumi, kuros ietilpušas pašreizējās Latvijas teritorijas daļas. Lai gan vēstures literatūrā bieži tiek minēti tādi apzīmējumi kā "Senlatvija", "senlatvieši", "Latvija pirms vācu iebrukuma", "Latvija poļu varā", "Latvija krievu jūgā" un citi, to lietojumu drīzāk nosaka dabiska vēlme projicēt pagātnē šodienas

Artura Baumaņa gleznas "Liktenzīrgs" reprodukcija.

priekšstatus par brīvu un neatkarīgu Latvijas valsti nekā vēsturiska realitāte.

Šīs grāmatas nolūks ir skaidrot politikas jēdzienu un Latvijas politiskās sistēmas uzbūvi. Lielākā daļa tajā ietvertā materiāla attiecas uz tagadni. Tomēr, pirms tiek runāts par sabiedrību ap mums, ir vērts pievērst uzmanību tās veidošanās gaitai, dažādajiem ceļiem uz neatkarīgu un demokrātisku valsti, realizētām un nerealizētām alternatīvām. Tas nepieciešams ne tikai tāpēc, ka pagātne veido ceļu uz tagadni, bet arī tāpēc, ka daudzi pagātnes elementi joprojām atrodami mūsu sabiedrībā un zināmās situācijās var kļūt aktuāli.

Vēstures gaitā Baltijas telpai galvenajos vilcienos raksturīgi tādi paši attīstības virzieni kā visai civilizētajai pasaulei. Proti, sabiedrība attīstījusies no agrāra laikmeta uz industriālu laikmetu un tālāk uz informācijas ēru. Sīkos feodālos veidojumus nomainījušas lielas impērijas, kas vēlāk pārveidojušās par mūsdienīgām nācijas valstīm. Šķiras, sociālos slāņus un nošķirtas grupas nomainījusi relatīvi viendabīga sabiedrība, kur katram pilsonim ir tiesības piedalīties valsts pārvaldē.

Visas valstis izgājušas cauri absolūtisma vai diktatūras posmam, lielākajā daļā valstu agrāk vai vēlāk tā vietā nākusi demokrātiska iekārta. Tomēr šī attīstība nav lineāra. Demokrātijas un nacionālas valsts attīstību ir kavējuši, traucējuši un pārtraukuši dažādi faktori. Daži no tiem pastāv vēl šodien. Lai spētu demokrātiju izprast un sargāt, jāprot ne tikai novērtēt tās priekšrocības. Nepieciešams arī saprast ceļus, kas konkrētajos Latvijas apstākļos noveda pie demokrātiskas nacionālas valsts izveidošanās, bojā ejas un atjaunošanas.

1.1. Latvijas valsts tapšana

1.1.1. Latvijas neatkarības ideja

Latvijas neatkarības ideja ir ilgas sociālpolitiskas attīstības rezultāts. Maldīgi būtu domāt, ka Latvija pastāvējusi gadsimtiem ilgi. Ideja par pašai savu latviešu tautas teritoriju ("zemi") radās pagājušajā gadsimtā jaunlatviešu vidē Eiropas nacionālisma un liberālisma ideju ietekmē. Pirms tam šajā teritorijā pastāvēja dažādi administratīvi veidojumi, kas

līdz 19. gadsimtam bija transformējušies par Krievijas impērijas Kurzemes, Vidzemes un Vitebskas guberņu. Nevienam pat prātā neienāca, ka provinču robežas jāmaina atbilstoši latviešu valodas izplatības areālam.

Turklāt jau pirms 19. gadsimta vidus Latvijas teritorijā risinājās sociāli, ekonomiski, etniski un kultūras procesi, kas veicināja jaunu ideju veidošanos. Radās ideja par Latvijas teritorijas administratīvi politiskās organizēšanās veidu. Notika baltu cilšu un lībiešu saliedēšanās par vienu tautu, bija jau aizsākusies agrārās sabiedrības industrializācija un sekojošā sabiedrības modernizācija – daļa latviešu zemnieku devās uz pilsētām, laukos un pilsētās veidojās turīgs vidusslānis, latviešu jaunieši studēja augstskolās. Uz luterāņu garīdznieku izveidotās literārās valodas pamata veidojās latviešu literatūra. Tas viss radīja auglīgu vidi idejai par kultūras nozīmē patstāvīgu latviešu tautu un tās zemi.

Jautājumu par savu zemi latviešiem 1850. gadu vidū presē sāka risināt Juris Alunāns. Viņš savos rakstos apgalvoja, ka latviešiem ir sava zeme, ko varētu saukt par "Latavu" jeb "Latvu". Vārds "Latvija" vēl nepastāvēja, tas pirmo reizi parādījās 1862. gadā laikrakstā "Pēterburgas Avīzes". Ilgu laiku "Latvija" palika kultūras ideja bez administratīvi politiskām konsekvencēm.

19. gadsimta 80. gados latviešu nacionālā kustība izvirzīja prasību pēc administratīvas reformas, kas apvienotu Kurzemes guberņu ar Vidzemes guberņas latviešu daļu. Tas bija pirmais solis ceļā uz Latvijas idejas materializēšanu. Tomēr ideja par politiski autonomas Latvijas veidošanu Krievijas impērijas sastāvā radās tikai 1905. gada revolūcijas laikā. Gandrīz vienlaicīgi, 1903. gadā, revolucionārs Miķelis Valters savos rakstos emigrācijā sludināja ideju par Latvijas atdalīšanos no Krievijas. Tomēr līdz pat 1918. gadam autonomijas ideja bija izplatīta daudz plašāk nekā neatkarības ideja.

1.1.2. Neatkarības idejas īstenošanas ceļi

Pirmais pasaules karš un Krievijas revolūcija tuvināja Latvijas izveidošanas brīdi administratīvi politiskā nozīmē. Tomēr 1917. gadā joprojām dominēja doma par plašu autonomiju, apvienojot Vidzemi un Kurzemi ar Latgali. Tikai 1918. gadā, pēc tam kad Petrogradā bija

1.

Latvijas pilstoneem!

Latvijas Tautas Padome, atshdama ņewi par weenigo augstafās waras neņeju Latvijas walņti, paņludina, ņa:

1) Latvija — apweenota etnografiflās robeņņās (Kurzeme, Wifņeme un Latgale) — ir paņņatņwiga, neatkariga, demotratifli-republikanifņa walņņņ. Satwerņmi un atteezibas pret ahrwalņtiin noteifņ tuwalā nahlotnē Satwerņmes ņapulņe, ņafaulņa uņ wiņpahrigu, abu dņimumu, teeņņu, weenlihdņigu, aiņņlahtu un propozionalu wehlefņhanu teeņibu pamata.

2) Latvijas Tautas Padome ir nodibinajuņi ņā augņtako iņpiflbu waru Latvija — Latvijas Paņaibu Waldbibu.

Latvijas Tautas Padome uņaizina Latvijas pilņonus uņturer meeru un ņahrtibu un wiņeem ņpehņeem pabalņti Latvijas Paņaibu Waldbibu winas gruhņtajā un atbildigajā darbā.

Rigā, 18. nowembri 1918. g.

Latvijas Paņaibu Waldbibas

Miniftru Preņidents: Ulmanis.

Latvijas Tautas Padomes

Preefņņehdetaja beedrs: Semgals.

Publizeņs Waldbibas Weņņneņi 14. deņ. 1918. g. Nr. 1.

1

Latvijas Tautas Padomes deklarācija par Latvijas neatkarības paņludināņanu.

noticis veiksmīgs komunistu apvērsums un Vācijas karaspēks okupējis visu Baltiju, Latvijas pilsoniskie politiķi un sociāldemokrāti izšķīrās par neatkarīgas Latvijas valsts proklamēšanu. 1918. gada 18. novembrī Rīgā Tautas padome pasludināja Latvijas Republikas izveidošanu.

Tomēr Latvijas Republika 1918. gadā nebija vienīgais Latvijas valstiskuma īstenošanas veids. Paralēli attīstījās citas valstiskuma idejas, ko atbalstīja noteiktas politiskā spektra daļas. Starp šo ideju aizstāvjiem brieda neizbēgama sadursme. Faktiski pastāvēja divu veidu alternatīvas Latvijas Republikai. Vienu atbalstīja Baltijas muižniecība, vācu minoritāte un ļoti neliela latviešu pilsonības daļa, otru — komunisti un trūcīgie slāņi.

Baltijas muižniecība un vācu minoritāte kara rezultātā bija zaudējusi savu tradicionālo lojalitāti krievu carismam. Šajā politiskajā vidē attīstījās domas par Baltijas valsts izveidošanu – luterisko Baltijas guberņu (Kurzemes, Vidzemes un Igaunijas) atdalīšanu no Krievijas, nodibinot personālūniju ar Vāciju. Šīs alternatīvas mērķis neapšaubāmi bija nodrošināt muižniecības privilēģijas, vācu minoritātes īpašo stāvokli un Baltijas reģiona ciešu piesaisti Vācijai. Baltijas valsts veidotāju vidū bija arī daži latviešu politiķi, kam gan trūka tautas atbalsta.

Pēc Brestas miera noslēgšanas 1918. gada vasarā risinājās vairākas aktivitātes ar mērķi izveidot Baltijas valsti. Tomēr Vācijas sakāve Pirmajā pasaules karā un 1918. gada 11. novembra pamiers pārvilka svītru Baltijas valsts veidošanas iespējām. Taču muižniecība un vācu minoritāte neatteicās no cīņas par savu stāvokli. Atsakoties no cīņas Baltijas guberņu līmenī, tā centās nodrošināt savas intereses nesen proklamētās Latvijas valsts mērogā. Lai nodrošinātu muižniecības ekonomiskās intereses un vācu minoritātes politiskās privilēģijas, 1919. gada 16. aprīlī notika pučs pret K. Ulmaņa valdību. Uz laiku varu pārņēma Andrieva Niedras vadītā valdība, kas bija labvēlīga muižniecības un vācu minoritātes prasībām. A. Niedra vēlējās saglabāt Latvijā muižu sistēmu un izveidot parlamentāru sistēmu, kas dotu neproporcionāli lielu pārstāvību muižniecībai un vācu minoritātei. Tika solīta arī kultūras autonomija vācu iedzīvotājiem un oficiālas valodas statuss vācu valodai. Tomēr A. Niedras valdība nespēja ilgstoši

Latvijas Valsts prezidents (1922. – 1927.) **Jānis Čakste** (pa labi).

Latvijas Valsts prezidents (1930. – 1936.) **Alberts Kviesis** saka runu 1932. gada Dziesmu svētkos Esplanādē 1932. gadā.

noturēties. Pēc Baltijas landesvēra sakāves Cēsu kaujās tā zaudēja pamatu un pie varas atgriezās K. Ulmaņa valdība.

Otra naidīgā alternatīva 18. novembra Latvijai bija komunistu centieni izveidot Latvijas teritorijā padomju republiku. 1917. gada rudenī tika dibināta Latvijas strādnieku, kareivju un bezzemnieku padome ar nolūku izveidot autonomu Latviju Padomju Krievijā. Šos centienus pārtrauca vācu karaspēka uzbrukums. 1918. gada beigās komunisti atgriezās pie sava nodoma. Sarkanā armija ieņēma lielāko daļu Latvijas teritorijas, un 1919. gada 13. janvārī Rīgā tika proklamēta P. Stučkas vadītā Latvijas Sociālistiskā Padomju Republika. Šis valstiskais veidojums balstījās uz Sarkanās armijas spēku un vietējo komunistu teroru, neatkarība no Padomju Krievijas bija iluzora. P. Stučkas valdība ātri zaudēja sākotnējo tautas atbalstu. Latvijas armijas, Baltijas landesvēra un Polijas armijas vienotās darbības rezultātā tā no Latvijas teritorijas tika padzīta. Pavērās ceļš 1920. gada 11. augusta miera līgumam ar Padomju Krieviju un sabiedroto lielvalstu veiktajai Latvijas neatkarības atzīšanai *de iure* 1921. gada 26. janvārī.

18. novembra Latvijas valstiskuma modeļa uzvarai cīņā ar saviem pretiniekiem bija vairāki iemesli. Sava vieta te ir gan militārai veiksmei, gan Francijas un Lielbritānijas atbalstam. Tomēr var apgalvot, ka Latvijas Republikas ideja uzvarēja galvenokārt tāpēc, ka tās modelis bija visdemokrātiskākais no piedāvātajiem valstiskuma variantiem. Latvijas Republika baudīja plašāku Latvijas iedzīvotāju slāņu atbalstu nekā citi modeļi. Tas ļāva mobilizēt vislielākos vietējos resursus cīņai par neatkarību.

1.1.3. Latvijas Republika: 1920. — 1940.

Pēc Latvijas Republikas uzvaras sacensībā ar citām valstiskuma alternatīvām iestājās ilgstošs stabilitātes posms. Valsts demokrātiskā iekārta tika definēta 1922. gadā pieņemtajā Latvijas Republikas Satversmē. Latvija kļuva par parlamentāru republiku. Valsts prezidenta pilnvaras bija visai šauras, vēlēšanu sistēma – tik demokrātiska, ka deva plašu pārstāvību pat sīkām grupām. Tomēr tā nespēja nodrošināt izpildvaras stabilitāti. Valdības mainījās ļoti bieži.

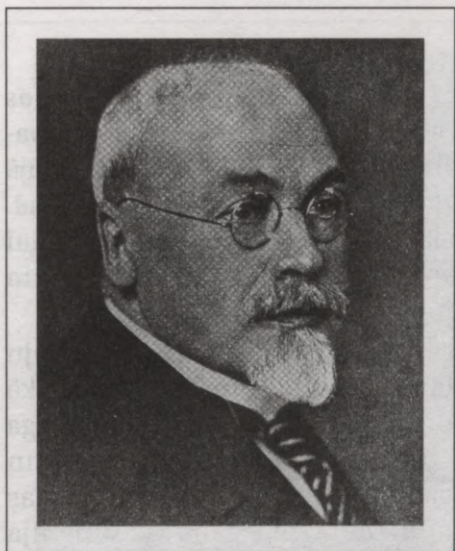
Latvijas Republikas nostiprināšanos 1920. gadu sākumā veicināja ne tikai demokrātiskas politiskas iekārtas izveide, bet arī sociālekonomiskas pārvērtības. Jau 1920. gadā Satversmes sapulce pieņēma likumu par agrārreformu, kas nostiprināja valsts sociālo bāzi. Lielākā daļa muižniecības zemes īpašumu tika konfiscēti, šis sociālais slānis zaudēja savu ekonomisko pamatu un pārstāja eksistēt kā politisks spēks. Jaunsaimniecību izveidošana jūti mazināja bezzemnieku skaitu, un potenciālo komunistu atbalstītāju skaits stipri saruka. Sabiedrība kļuva daudz viendabīgāka un spēra lielu soli modernas sociālās struktūras virzienā. Nostiprinājās vidusšķira kā demokrātiskas sistēmas sociālā bāze.

Latvijas Satversme nodrošināja plašas vēlētāju tiesības un dažādu politisko virzienu reprezentāciju. Tomēr Satversme nespēja nodrošināt nedz efektīvu mehānismu konstitucionālo normu uzlabošanai, nedz Latvijas Republikas politiskās sistēmas aizsardzību pret nekonstitucionāli izdarītām pārmaiņām. 1934. gada 15. maija apvērsuma rezultātā Ministru prezidents K. Ulmanis ar domubiedriem pārņēma varu, apturēja Satversmes un Saeimas darbību. Tika izveidots autoritārs režīms, kas vēl vairāk nostiprinājās pēc tam, kad 1936. gadā K. Ulmanis pārņēma arī Valsts prezidenta funkcijas.

Pilnībā 15. maija notikumi vēl nav izvērtēti. Droši vien varētu atrast vēsturiska rakstura argumentus, kas izskaidro K. Ulmaņa rīcību (lielākajā daļā Eiropas valdīja autoritāri režīmi, citas valstis atzina apvērsuma rezultātus par likumīgiem, K. Ulmaņa diktatūra bija diezgan

Ministru prezidents un apsardzības ministrs Kārlis Ulmanis atbrīvošanas cīņu laikā (1919. – 1920.).

Gustavs Zemgals bija Latvijas Valsts prezidents no 1927. līdz 1930. gadam.

Kārlis Ulmanis bija Latvijas Valsts prezidents un Ministru prezidents no 1936. līdz 1940. gadam.

maiga, politiskā opozīcija nespēja organizēt nopietnu protestu, plaši slāni atbalstīja K. Ulmani). Tomēr 15. maija notikumiem nevar rast konstitucionālu attaisnojumu, kas leģitimētu autoritāro režīmu. K. Ulmaņa režīms netika formalizēts tik tālu, lai varētu runāt par jaunas politiskas sistēmas izveidošanu. Tomēr, lai gan Satversme bija tikai apturēta, nevis atcelta, 1930. gadu nogalē sāka veidoties jaunas sistēmas aprises. Pamazām ieviesa jaunu reprezentācijas struktūru. Dažādu profesiju pārstāvji tika apvienoti kamerās (Amatniecības kamera, Tirdzniecības un rūpniecības kamera, Lauksaimniecības kamera), kam bija zināma konsultatīva loma attiecībās ar autoritāro valdību. Tomēr kameras nevar salīdzināt ar Saeimu. Kameru funkcijas bija daudz šaurākas – tām nebija likumdevēja varas. Pats galvenais – tās bija ieceltas, nevis vēlētas demokrātiskās vēlēšanās.

Nebija skaidrs, vai K. Ulmanis vēlējās ilgstoši saglabāt autoritāriskumu vai virzīties atpakaļ uz parlamentārās republikas pusi vai uz prezidentālu republiku. Neskaidrību pārtrauca PSRS ultimāts 1940. gada 16. jūnijā un sekojošā Latvijas okupācija.

1.2. Okupētā Latvija

1940. gada okupācija un aneksija iznīcināja neatkarīgo Latvijas Republiku. Taču Latvija kā administratīvi politisks veidojums nepazuda. Ar Otrā pasaules kara sākumu Baltijas telpa tomēr neatgriezās tajā stāvoklī, kurā tā bija atradusies 19. gadsimtā un 20. gadsimta sākumā. Latvija, Lietuva un Igaunija saglabājās kā administratīvi veidojumi, lai gan to statuss tika reducēts no suverēnām valstīm uz teritoriālām vienībām ar ļoti ierobežotu autonomiju.

Sākotnēji Baltijas republiku statuss bija atšķirīgs no citām padomju republikām. Pēc iekļaušanas PSRS sastāvā 1940. gada augustā politiskā iekārta tika unificēta ar padomju modeli, bet vēl saglabājās atšķirīga sociālekonomiskā kārtība – ierobežots privātais sektors ekonomikā un privātīpašnieku slānis. 1940. – 1941. gadā galīgie lēmumi par Baltijas valstu pielīdzināšanu padomju republikām šajā ziņā vēl nebija pieņemti. Saglabājās robežkontrole pie Latvijas robežām.

Krievu tanki iebrauc Rīgā 1940. gada 17. jūnijā.

Latvijas Tautas valdības priekšsēdētājs Augusts Kirhenšteins (no labās), iekšlietu tautas komisārs Vilis Lācis, izglītības tautas komisārs Jūlijs Lācis (otrajā rindā vidū) 1940. gadā.

1941. gadā, kad padomju okupāciju nomainīja vācu okupācijas režīms, Latvijas statuss būtiski nemainījās. Neraugoties uz latviešu politisko un militāro aprindu prasībām, neatkarīga valsts netika atjaunota. Sākotnēji okupācijas iestādes izveidoja Latvijas ģenerālkomisariātu Ostlandes (administratīvs okupācijas režīma veidojums, kas apvienoja Baltijas valstu un Baltkrievijas teritoriju) ietvaros. Vienīgā būtiskā atšķirība no komunistiskā režīma bija tāda, ka vācu okupācijas laikā tika atcelta lielākā daļa padomju režīma sociālekonomisko reformu un latviešu pilsoniskajai politiskajai elitei dota ierobežota loma pārvaldes darbā.

Tika izveidota ierobežota autonomija lokālās administrācijas un kultūras jautājumu risināšanai – Latvijas pašpārvalde. Tās funkcijas bija ļoti ierobežotas, administrācijas locekļi tika iecelti, nevis ievēlēti. Butaforisku Latvijas neatkarību atjaunoja tikai 1945. gada pavasarī, kad padomju režīma atjaunošana jau bija neizbēgama. Taču pat šī nominālā Latvijas valsts nevienā aspektā nebija Latvijas Republikas turpinājums.

Padomju okupācijas režīma atgriešanās iezīmēja Baltijas valstu unifikāciju ar padomju republikām. 1940. gadu beigās tika likvidēts privātīpašums, notika lauksaimniecības kolektivizācija, ar represijām un sociālekonomiskām reformām sagrauta tradicionālā sabiedrības struktūra. Šo procesu veicināja migrantu masas iepludināšana no Krievijas un citām PSRS republikām.

1950. gados Latvijā jau bija izveidota gan padomju režīma politiskā sistēma, gan padomju sociālekonomiskā iekārta. Bija jūtami mainīts iedzīvotāju sastāvs, un līdz ar to mainījās arī sabiedrības sociālā struktūra. Stabilizējās totalitārā iekārta, kas Latvijā pastāvēja līdz pat

Izsūtīto latviešu ģimene Omskas apgabala Kalačinskas rajonā 1955. gadā.

8/13. No pircēnu ciema Sīkalu mājās
apsaimniekotāja Jāņa Karļa dēls Vilciņš

pircēnu Ciema Lzpilodu komitejai.

Lūgums.

Esmu nācis pie atziņas, ka mūsu valstī
sekmiīgi saimniekot var tikai kolektīvajās
saimniecībās un tāpēc lūdzu pircēnu Ciema
Lzpilodu komiteju uzņemt mani kolektīvajā
saimniecībā.

Apsolbos izest kolektīvā ar visu savu dzīvo un
nedzīvo inventāru un pildīt visus tā statūtos
paredzētos noteikumus.

Manai vajadzībai lūdzu atstāt statūtos
paredzēto dzīvo un nedzīvo mantu kā arī zemi
gabalu ar man vajadzīgām ēkām.

28 martā, 1949. g. Jānis Vilciņš.

Olga Vilciņa.

Kārlis Vilciņš

Emma Dīcīte

Vilciņu ģimenes lūgums uzņemt to kolhozā 1949. gada 28. martā.

Latvijas PSR Ministru Padome
 Lietu Pārvalde
 Управление Делами
 Совета Министров Латвийской ССР
 № 18-244
 30. maijā 1949 g.

Padomju Latvijas pilsonis,
 latviska izcelsme, dzimis 1940. g. 25. martā, Līvānu apriņķa,
 pagastā, Pilādžu mājās, bet tagad —
 Sibīrijā, Omskas apgabala, Bolševickas
 rajonā, Kapjevskas savienībā 1248.
 ferma №1.

Līgums un līgums

Kad es ar savu ģimeni (piemēram 2 bērni) būsim citam
 izsūtījumam bijam sasmērš, mums nozīmēto vietu mūsu
 komendants uzaicinās. Pirms 14. aprīļa mūs pie-
 registrēt mums pašpārvaldē.

1) Ka mēs izsūtīti uz Pad. Latvijas leģionāriem Bolševickas
 skas rajonā Spānijas mēģinājums 1933. gada 1. aprīlī, arau-
 dzība (mā spēkā pacykavangangijus) un šķaobējs bēr-
 kom. tur, atvērta, nācāpt nācāptam,

2) Ka izsūtīšana notiekusi uz Pad. Latvijas leģionāriem Padomes
 sekretā pamatē, kas izdoti 1948. g. 18. nov.

3) Ka mēs leģionāriem uz visā mūžā, ko tiesībām 1)
 griežties uz dzīvotiem un bēgšanas gadījumā mums
 draud sods — 20 gadi spaidu darbi.

4) Ka mēs tomēr pieder un mēs varam izlietot visas
 Padomju Savienības pilsona tiesības.

— Šis bija pie mās ziņas, kas sūtīta par savu
 pēdējo dienu mīklainā līklēm un māmā sa-

Lūgums par iespēju no izsūtījuma vietas atgriezties Latvijā.

Kapteinis Pāvils Ceriņš un virsleitnants Osvalds Ķezberis — Latvijas armijas virsnieki, Tautas armijas virsnieki, Sarkanās armijas virsnieki (piespiedu kārtā). Viņiem piesprieda nāvessodu, ko aizstāja ar 10 ieslodzījuma gadiem Ziemeļu noietnēs. 1988. gada rudenī uz tām pašām Gulbenes stacijas sliedēm, pa kurām 1941. gada 14. jūnijā sākās Golgatas ceļš.

1980. gadu beigām. Tai raksturīga bija varas monopolizācija komunistiskās partijas rokās un pseidodemokrātisku institūciju izveide.

Komunistiskās partijas (PSKP) ekskluzīvais stāvoklis attiecībā pret varu bija definēts PSRS Konstitūcijā. Tās 6. pants noteica, ka PSKP ir padomju sabiedrības augstākā sabiedriski politiskās organizācijas forma, padomju sabiedrības "vadošais un virzošais spēks, tās politiskās sistēmas, valsts un sabiedrisko organizāciju kodols". Tomēr padomju likumdošanā partijas, nominālās likumdevējas varas un izpildvaras attiecības sīkāk nebija detalizētas. Partijai faktiski piederēja augstākā vara, tā kontrolēja gan izpildvaras, gan deputātu padomju darbību. PSRS ietvaros pastāvēja vienpartijas sistēma, kas izslēdza konkurējoša politiskā spēka pastāvēšanu. Vēlēšanās nebija iespējams izvirzīt alternatīvus kandidātus. PSRS trūka ne tikai demokrātijas, bet arī viedokļu plurālisma valdošās partijas ietvaros. PSKP bija centralizēta struktūra, kas izslēdza opozīcijas frakciju veidošanos vai alternatīvu ideju attīstību.

PSKP aparāta struktūra visos līmeņos dublēja valsts aparātu. Paraleli rajonu pašvaldībām pastāvēja rajonu partijas komitejas, paraleli valdības ministrijām – atbilstošas PSKP Centrālās Komitejas nodaļas. Cilvēkiem faktiski nebija nekādu politisko tiesību, visas tiesiskās garantijas tika tulkotas atbilstoši PSKP interesēm. Bija izkropļots pats demokrātijas jēdziens — padomju ideologi apgalvoja, ka PSRS pastāv "sociālistiska" demokrātija, kas ir pretstats Rietumu valstu "buržuāziskajai" demokrātijai.

1.2.1. Opozīcijas kustība padomju režīma apstākļos

Totalitārā padomju režīma ieviešana, dabiski, radīja pretošanās kustību. Dažādos pretestības kustības virzienus vienoja antikomunisma motīvs. Ne vienmēr 1940. – 1950. gadu pretestības grupas bija demokrātiskas vai cīnījās par demokrātiskas Latvijas Republikas atjaunošanu. Daudzi padomju režīma oponenti simpatizēja K. Ulmaņa autoritārajam režīmam, citi – nacionālistu kustības "Pērkonkrusts" idejām. Latvijas Republiku tās parlamentārajā modelī centās atjaunot daži pretošanās centri. Ievērojamākā no tiem bija 1943. gadā izveidotā Latvijas Centrālā padome, kas Latvijā un ārzemēs darbojās līdz 1950.

Latvijas Centrālās padomes priekšsēdētājs Konstantīns Čakste (dzimis 1901. g, miris 1945. g. ieslodzījumā).

gadam. Daudzos gadījumos pretošanās kustības dalībnieku motivācija neaizsniedza ideoloģisku līmeni. Viņu rīcību varēja noteikt arī citi iemesli — protests pret padomju režīma represijām, personiski motīvi, cīņa pret piespiedu kolektivizāciju un citām sociālekonomiskām reformām.

1940. – 1950. gados anti-komunistisko kustību veidoja cilvēki ar pirmskara pieredzi un izglītību. Viņu cīņa bija vērsta uz pirmsokupācijas stāvokļa atjaunošanu. 1950. gados padomju režīmam ar intensīvām represijām izdevās šo kustību apspiest. Konsekventu pretpadomju nostāju saglabāja

trimdas politiskās organizācijas ārzemēs, bet Latvijas teritorijā okupācijas režīms dažādos veidos integrēja absolūtu iedzīvotāju vairākumu un panāca sadarbību ar tiem.

1960. – 1970. gados sāka attīstīties jauna pretošanās kustība, ko veidoja cilvēki ar padomju laika pieredzi. Ne vienmēr šo pretošanās grupu centieni bija vērsti uz neatkarīgas Latvijas valsts atjaunošanu. Daudzos gadījumos opozicionāri izvirzīja prasības par padomju režīma demokratizāciju, bet neapšaubīja režīma pastāvēšanu. Bruņotu cīņu pret padomju varu pamazām nomainīja citi līdzekļi – uzsaukumi, nelegālas informācijas izplatīšana, apelēšana pie ārzemju sabiedrības un peticijas starptautiskām organizācijām.

Turklāt mainījās pretošanās kustības mērogs. Pēckara partizānu kustība bija organizēta Latvijas mērogā un cīnījās par nacionāliem mērķiem (pirmām kārtām par neatkarības atjaunošanu), bet vēlāk opozicionāri centās izveidot Baltijas mēroga struktūru vai sadarbojās

ar opozīcijas kustību citās padomju republikās, izvirzot tīri demokrātiskus mērķus. Spilgti jaunā veida sadarbības piemēri bija 1962. gadā izveidotā organizācija Baltijas Federācija, 1977. gadā dibinātā Igaunijas, Lietuvas un Latvijas Nacionālo kustību komiteja, baltiešu opozicionāru kopīgās vēstules ārvalstu valdībām 1979. un 1981. gadā.

Raksturīgi, ka blakus antikomunistiskajai opozīcijai jau 1950. gados radās opozīcija valdošās partijas ietvaros — t.s. nacionālkomunisms. 1959. gadā kustības dalībnieki tika izstumti no varas struktūrām par centieniem saglabāt Latvijai plašāku autonomiju, nekā Maskavas valdība bija ar mieru dot. Šie centieni izpaudās mēģinājumos saglabāt latviešu valodas dominējošo lomu Latvijā, apturēt imigrāciju no PSRS republikām un ekonomiski nepamatotu industrializāciju, likvidēt ieceļojušo personu privilēģijas. Vēlāk nacionālkomunistu opozīcija centās atjaunot savu darbību — 1971. gadā Rietumos tika publicēta 17 latviešu komunistu vēstule, kas vērsās pret sistemātisko Latvijas pārkrievošanu.

Protams, bez formalizētas opozīcijas — cilvēkiem, kas apzināti apvienojās grupās un izvirzīja politiskus mērķus —, pastāvēja arī neformalizēta opozīcija, pie kuras droši vien piederēja tautas vairākums. Tie bija visi tie cilvēki, kas neļāvās komunistu propagandas māņiem un saglabāja patstāvīgu spriedumu par sabiedrību un vēstures notikumiem. Tomēr šī sabiedrības daļa sadarbojās ar padomju režīmu un nereti iekļāvās tā varas struktūrās, atražojot totalitārismu aizvien no jauna.

Ne organizētā, ne neorganizētā opozīcija nevarēja nopietni apdraudēt padomju režīma pastāvēšanu. Lai sāktos izšķirošu un neatgriezenisku pārmaiņu process, bija vajadzīgi ārēji impulsi, kas padomju sistēmu novājinātu un spiestu to mīkstināt represijas, kuras kavēja opozīcijas veidošanos. Šāds impulss nāca tikai 1980. gados.

1.2.2. Padomju sistēmas krīze

1980. gadu vidū padomju sistēmā sākās pārmaiņas, kas ļāva attīstīties opozicionārajiem strāvojumiem sabiedrībā un galu galā noveda pie režīma sabrukuma. Latvijā tas nozīmēja arī neatkarīgas un demokrātiskas valsts atjaunošanu. Laika posms no Mihaila Gorbačova

nākšanas pie varas 1985. gadā līdz PSRS sabrukumam 1991. gadā pazīstams ar nosaukumu "pārbūve" (krievu valodā — "perestroika").

Pārmaiņām bija vairāki iemesli. Pirmkārt, PSRS ekonomikā kritiski samazinājās pieauguma tempi, PSRS nespēja apgādāt sevi ar pārtiku un patēriņa precēm. Otrkārt, novājinātā ekonomika vairs nespēja izturēt bruņošanās sacensību ar ASV vadīto Rietumu valstu bloku. Treškārt, ekonomisku un politisku apsvērumu dēļ padomju režīmam nācās atteikties no informācijas "dzelzs priekšvara", kas padomju cilvēkus šķīra no ārpasaules.

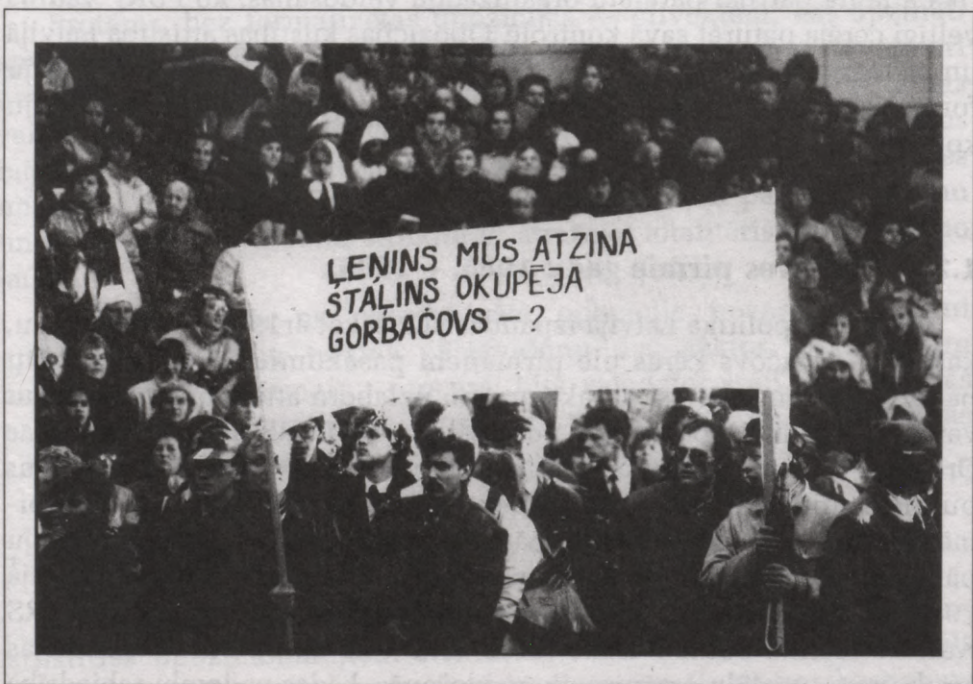
Režīma pārbūvi nevarēja veikt bez politiskās sistēmas pārveides. No vienas puses, lai sasniegtu ekonomiskos mērķus, pārbūves vadītājiem bija nepieciešama sadarbība ar Rietumu valstīm, līdz ar to vajadzēja piekāpties partneru prasībām tādās jomās kā cilvēktiesību ievērošana un informācijas apmaiņa. No otras puses, M. Gorbačovam bija nepieciešams tautas atbalsts, lai neitralizētu ortodoksālo komunistu pretestību pārbūvei. Šā atbalsta nodrošināšanai tika atļauta partijai paralēlu organizāciju veidošanās, ko PSKP vadība veltīgi cerēja paturēt savā kontrolē. Opozīcijas kustības attīstība Latvijā un padomju režīma sabrukums ir tieši saistīts ar opozīcijas organizāciju formalizāciju un attīstību, kā arī ar vietējo varas struktūru nespēju kontrolēt šo procesu.

1.2.3. Pārbūves pirmie gadi: 1985. – 1986.

Pārbūves politika Latvijā izpaudās jau, sākot ar 1985. — 1986. gadu, kad M. Gorbačovs ķērās pie pirmajiem pasākumiem, lai mīkstinātu padomju režīma represīvo raksturu un uzlabotu attiecības ar Rietumu valstīm. Tika atbrīvoti daudzi politiešlodziņi, PSRS parakstīja Eiropas Drošības un sadarbības konferences Vīnes tikšanās dokumentus, kur publiski apņēmās respektēt cilvēktiesības un veicināt brīvu informācijas apmaiņu (rezultātā tika pārtraukta vairāku Rietumu radiostaciju pārraižu slāpēšana). Opozīcijas organizāciju veidošanā nozīmīgs bija 1986. gadā pieņemtais dekrēts par interešu klubu veidošanu un PSRS Kultūras fonda nodibināšana. Līdz ar to tika akceptēta tādu partijas struktūrām paralēlu organizāciju veidošanās, kādas padomju sabiedrība nebija pazinusi jau gadu desmitiem.

PSKP CK pirmais sekretārs Mihails Gorbačovs Rīgā 1987. gada februārī.

Mītiņa laikā.

Pārbūves pirmos soļus Latvijā veicināja divi impulsi no ārienes. Pirmkārt, Rīgā vizītē ieradās M.Gorbačovs, ar savu klātbūtni apliecinot, ka pārbūves politika attiecas ne tikai uz centrālo varu Maskavā, bet arī uz republikām. Otrkārt, PSRS varas iestādes akceptēja Šatokvas konferences norisi Jūrmalā (tā bija "tautas diplomātijas" iniciatīva, kuras ietvaros PSRS un ASV oficiālu un neoficiālu struktūru pārstāvji atklāti diskutēja par plašu politisku jautājumu loku). Konferencē piedalījās trimdas organizāciju aktivisti, ASV oficiālie pārstāvji publiski apstiprināja savu Latvijas okupācijas neatzīšanas doktrīnu.

Minētajiem notikumiem jau 1986. gadā radās organizatoriskas sekas. Radās gan struktūras bez legāla statusa (spilgtākais piemērs — cilvēktiesību grupa Helsinki-86), gan pusformālas organizācijas (Vides aizsardzības klubs un citi interešu klubi, kas Rīgā bija apvienoti Sabiedrisko klubu padomē). Tika nodibināts Latvijas Kultūras fonds (PSRS Kultūras fonda filiāle), un zināmas pārmaiņas sākās citās formalizētās struktūrās — vispirms radošajās savienībās, augstskolās un Zinātņu akadēmijā.

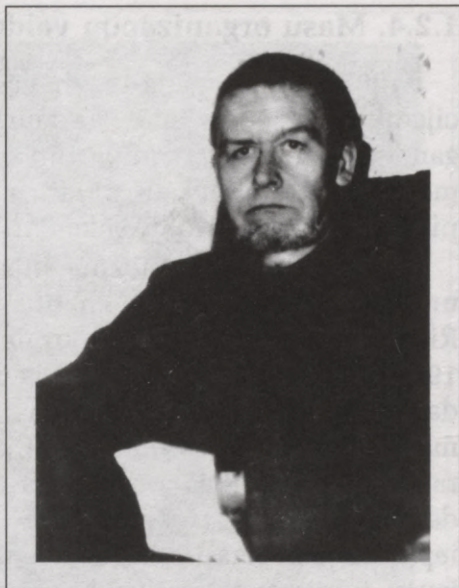
Opozīcijas kustības dažādie zari izauga no atšķirīgas sociālās vides. Konsekventās opozīcijas struktūras veidoja bijušie politieslodzītie un citi cilvēki, kas bija visai atsvešināti no padomju valdošā slāņa. Tā, piemēram, Helsinki-86 darbā sākotnēji piedalījās Liepājas strādnieki. Pusformālās apvienības veidoja neatkarīgo intelektuāļu vide — radošo profesiju pārstāvji, skolotāji un citi izglītoti cilvēki, kas nepiederēja pie oficiālās, padomju režīma atzītās inteliģences. Formalizētajās struktūrās, protams, ietilpa oficiālā inteliģence. Tomēr arī šajā vidē radās opozicionārs noskaņojums.

1985. — 1986. gadā neformālo un pusformālo organizāciju propagandas iespējas bija ļoti ierobežotas. Nebija neatkarīgas preses, oficiālie izdevumi joprojām atradās stingrā varas iestāžu kontrolē. Tāpēc masu aktivizēšanas pirmo soli izraisīja nevis konsekventā opozīcija, bet formalizētās padomju inteliģences struktūras un atsevišķi to pārstāvji. Izvērtās kampaņa pret hidroelektrostacijas būvi Daugavpilī un metro celtniecību Rīgā. Tāpat kā citās komunistiskās valstīs, pirmajiem centieniem masu politizēšanā tika izmantoti ekoloģiski un ekonomiski lozungi.

Grupas Helsinki-86 organizētā ziedu nolikšana pie Brīvības pieminekļa 1987. gada 14. jūnijā 1941. gadā izsūtīto piemiņai.

Gunārs Astra, dzimis 1931. gadā, 1961. gadā apcietināts, notiesāts ar 15 gadiem ieslodzījumā, 1976. gadā atbrīvots, atgriezies Rīgā, 1983. gadā atkārtoti notiesāts ar 7 gadiem ieslodzījumā, 1988. gadā atbrīvots, miris 1988. gada 6. aprīlī.

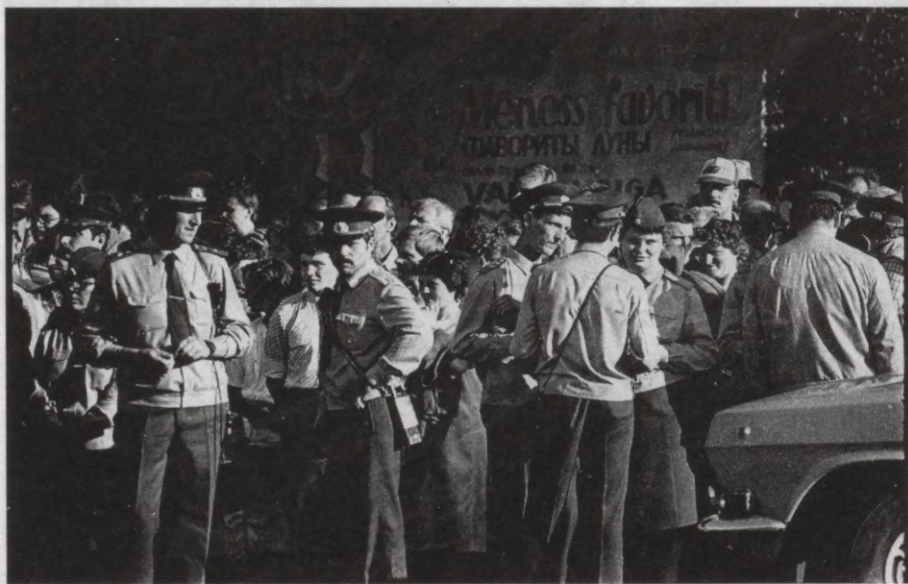

Gunāra Astras bēres 1988. gada aprīlī.

1.2.4. Masu organizāciju veidošanās: 1987. – 1988.

1987. – 1988. gadā turpinājās padomju politiskās sistēmas evolūcija plurālisma virzienā. Par demokrātiju vēl bija pāragri runāt, jo trūka gan brīvu vēlēšanu, gan partiju sistēmas. PSKP joprojām atradās varas monopola pozīcijā, kaut arī tās rindās auga domstarpības starp pārbūves piekritējiem un ortodoksālajiem komunistiem.

Šā posma galvenā iezīme bija lielu iedzīvotāju masu aktivizēšanās un politizēšanās. Masu kustība sākās ar Helsinki–86 organizēto un Rietumu radiostaciju izziņoto demonstrāciju pie Brīvības pieminekļa 1987. gada 14. jūnijā. Tai sekoja daudzi citi masu pasākumi, pret kuru dalībniekiem varas iestādes nopietnas represijas nelietoja. 1988. gada masu pasākumu rīkošanā iesaistījās formalizētās struktūras — 25. martā radošās savienības organizēja gājienu uz Brāļu kapiem, un tas dalībnieku skaita ziņā pārspēja visus agrākos pasākumus. Atšķirībā no iepriekšējā posma 1988. gada opozīcijas organizācijas savus pasākumus jau noturēja ar izteikti politiskiem lozungiem, nemeklējot ekoloģiska rakstura saukļu aizsegu.

1987. gada 23. augusts. Padomju milicija pirms mītiņa pie Brīvības pieminekļa.

Mītiņa laikā 1987. gada 23. augustā pie Brīvības pieminekļa.

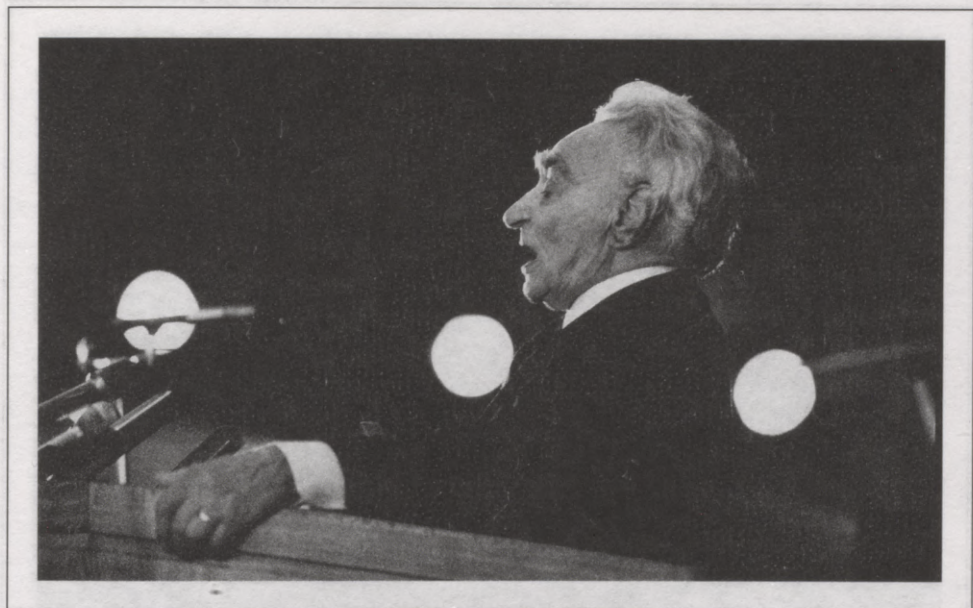

Vides aizsardzības kluba organizētais mītiņš Arkādijas parkā 1988. gada 27. aprīlī pret metro celtniecību Rīgā.

Galvenā politisko norišu iezīme šajā posmā bija alternatīvu masu politisko organizāciju veidošanās. Šis process risinājās visai labvēlīgos apstākļos. Režims uz laiku bija atteicies no iepriekšējā pārbūves posmā vēl sastopamajām represijām pret opozicionāriem.

Attīstība notika divās paralēlās sliedēs. Helsinki-86, VAK un citas režīma neatzītas struktūras izveidoja konsekventu opozīciju padomju iekārtai — politiskās organizācijas, kas neatziņa PSKP vadošo lomu un netiecās uz sadarbību ar to. Darbību izvērsa abas jau minētās organizācijas. 1988. gada vasarā izveidojās jauna masu organizācija — Latvijas Nacionālās neatkarības kustība (LNNK). Pie konsekventas opozīcijas organizācijām piederēja arī Neformālā Tautas fronte (vēlāk pārdēvēta par LTF Radikālo apvienību) un citas sīkākas grupas.

Paralēli konsekventajai opozīcijai veidojās uz sadarbību orientētas opozīcijas organizācijas, kas ieņēma konstruktīvu nostāju attiecībās ar režīmu. Izcilākais šādu organizāciju paraugs bija 1988. gada 9. oktobrī

Tautas frontes dibināšanas kongress 1988. gada 8. oktobrī. Kongresu atklāj Ēvalds Valters.

Brāļu kapos 1988. gada 25. martā.

Tautas frontes organizētais mītiņš Mežaparkā 1988. gada 7. oktobrī.

dibinātā Latvijas Tautas fronte (LTF). Tās organizēšana ritēja ar acīm redzamu varas struktūru akceptu — aktivistiem bija pieejami masu informācijas līdzekļi, un LTF veidošanā iesaistījās augsta ranga PSKP biedri. Nedaudz vēlāk par LTF veidošanu norisinājās dažādu satelītorganizāciju dibināšana. Vispirms te minamas daudzas profesionālas biedrības un apvienības, kas tomēr neizveidojās par neatkarīgām arodbiedrībām, kā to sākotnēji varēja domāt.

Tautas frontes veidošana Latvijā ritēja paralēli tādām pašām norisēm Igaunijā (kur process sākās nedaudz agrāk) un Lietuvā. Būtu maldīgi domāt, ka šo organizāciju pamatā bijusi tikai baltiešu pašiniciatīva. Ierosme faktiski nāca no Maskavas, kur partijas vadībai tuvās aprindās Tautas frontes jautājums tika diskutēts jau 1986. — 1987. gadā. Bija runa par gluži konkrētu "tautas fronti pārbūves atbalstam", veidojot analogiju ar šādām organizācijām Austrumeiropas komunistiskajās valstīs. Ticamākais, ka PSKP reformistu spārns gribēja izveidot partijas kontrolētu satelītorganizāciju, kas nodrošinātu tautas masu atbalstu plānveidīgām reformām un cīņai pret ortodoksālajiem

komunistiem. Tomēr laiks rādīja, ka LTF darbību Maskava nespēj kontrolēt, džins bija no pudeles laukā.

1987. – 1988. gada politisko procesu rezultātā izveidojās trīs varas centri. Pozīciju pārstāvēja PSKP struktūras un izpildvara. Konstruktīvo opozīciju — LTF, profesionālās biedrības un radošās savienības. Konsekvento (vai nekonstruktīvo) opozīciju veidoja LNNK un vairākas citas organizācijas. Faktiskā vara joprojām piederēja pozīcijas nometnei, kas bija ar mieru to dalīt ar konstruktīvo opozīciju (personiskā līmenī robeža starp šiem diviem centriem bija visai izplūdusi, tie paši cilvēki darbojās abu veidu struktūrās). Konsekventā opozīcija palika norobežota no varas.

1.2.5. Opozīcija ceļā uz varu: 1989. – 1990.

1989. — 1990. gads iezīmēja tālāku varas pārdali starp trim jau noformētajiem varas centriem. PSRS notika uz plurālisma principiem balstītas vēlēšanas (tās vēl nebija demokrātiskas, jo PSKP bija daudzas privilēģijas salīdzinājumā ar citām politiskajām organizācijām). To rezultātā konstruktīvā opozīcija Baltijas reģionā pārņēma daļu varas.

Tomēr pirms šā procesa risinājās fundamentāla politiskās ideoloģijas attīstība opozīcijas organizācijās un to mērķu nomaiņa. Šo pārvērtību rezultātā konstruktīvā opozīcija pārņēma vairākus mērķus, kas agrāk bija raksturīgi tikai konsekventajai opozīcijai. Starp tiem bija Latvijas neatkarības lozungs, ko 1988. gadā izvirzīja Helsinki-86 un LNNK. LTF šo prasību pārņēma 1989. gada vasarā.

Arvien vairāk mazinājās PSKP iespējas kontrolēt konstruktīvās opozīcijas darbību. 1989. gada rudenī šī ideoloģiskā plaša nostiprinājās LTF 2. kongresā. Pieauga arī pretrunas starp pārbūves atbalstītājiem un pretiniekiem PSKP rindās. Jūtot, ka reformu process apdraud padomju režīma pamatus, ortodoksālie komunisti Latvijā veicināja LTF pretmeta — t.s. Interfrontes — veidošanos.

Arī mērenākā pozīcijas daļa centās pretoties savas ietekmes kritumam. Tā organizēja pasākumus, kam vajadzēja iegrozīt LTF virzību radikālo ideju virzienā. Tika rīkots Latvijas Tautu forums, izvirzīta LPSR pilsonības ideja un apspriestas jauna PSRS federācijas līguma slēgšanas iespējas, lai ar šo līgumu Latviju noturētu PSRS sastāvā.

Tautas frontes organizētais mītiņš Daugavas krastmalā 1989. gada 12. martā.
Ivars Godmanis un Ita Kozakēviča.

Brāļu kapos 1989. gada 25. martā.

Krievu tanki Rīgas ielās 1989. gada 10. aprīlī.

Tomēr LTF nosvēršanās Latvijas neatkarības idejas virzienā risinājās ļoti strauji. Procesu katalizēja nekonstruktīvās opozīcijas darbība. Ar nolūku atjaunot Latvijas neatkarību vairākas organizācijas sāka veidot paralēlu varas struktūru — Pilsoņu kongresu. 1989. gadā tika izvēsta sekmīga Latvijas Republikas pilsoņu reģistrācijas kampaņa (tā ietekmēja LTF vadības izšķiršanos atbalstīt neatkarības ideju). 1990. gada pavasarī notika vēlēšanas. Pēc tam sanāca Pilsoņu kongress, kas izveidoja savu izpildiestādi — Latvijas Komiteju. Tomēr reālu varu šīs struktūras nevarēja pārņemt.

1990. gada pavasarī notika arī Latvijas PSR Augstākās padomes vēlēšanas. To rezultātā mainījās varas pozīcijas — bijusī konstruktīvā opozīcija (LTF) pārņēma daļu varas un kļuva par jauno pozīciju. Vecā pozīcija — PSKP organizācija Latvijā un tai uzticīgās struktūras — atgāja otrajā plānā, lai gan saglabāja savās rokās daļu varas. Turklāt ievērojama daļa vecās pozīcijas pārstāvju pieslējās Tautas fronteī. Tā izveidojās jauna pozīcija, kas būtībā bija konstruktīvās opozīcijas un PSKP kontrolēto struktūru hibrīds. Tā nevēlējās dalīt varu ar Pilsoņu kongresu, kura uzskati par neatkarības atgūšanas veidu stipri atšķīrās no jaunās pozīcijas viedokļa. Izveidojās īpatnējs līdzaspastāvēšanas modelis, kurā Augstākā padome un I. Godmaņa valdība koeksistēja ar ortodoksālo komunistu kontrolētajām struktūrām.

1.3. Neatkarības atjaunošana

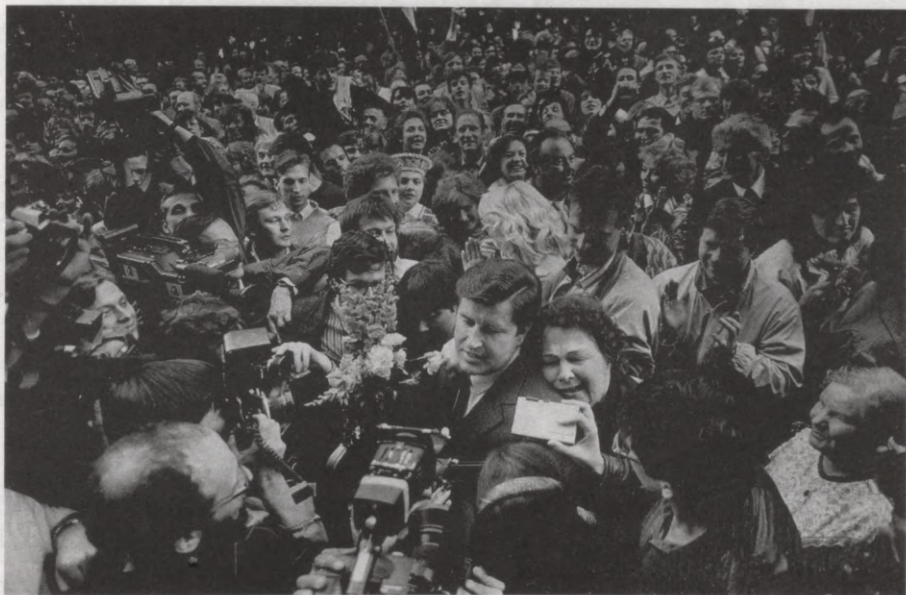
1990. gada 4. maijā Latvijas Augstākā padome deklarēja savu nolūku atjaunot Latvijas neatkarību un pasludināja pārejas posma sākumu. Jaunā pozīcija pārņēma savās rokās izpildvaru un veica zināmas reformas. Taču arī izpildvaras līmenī notika vecās padomju birokrātijas saplūšana ar Tautas frontes ieceltajiem cilvēkiem. Sākās pakāpeniska Latvijas distancēšana no PSRS gan politiski, gan ekonomiski. Tomēr politiskajā sistēmā lielas pārmaiņas vēl nenotika. Darbojās padomju parauga institūcijas, konsekvētā opozīcija joprojām bija nošķirta no varas, bet konservatīvie komunisti saglabāja zināmas pozīcijas varas struktūrās. Pilsoņu loks netika mainīts, un pēckara posmā Latvijā ieceļojušās personas saglabāja pilnas politiskās un ekonomiskās tiesības.

Augstākajā padomē 1990. gada 4. maijā.
Latvijas Republikas neatkarība pasludināta!

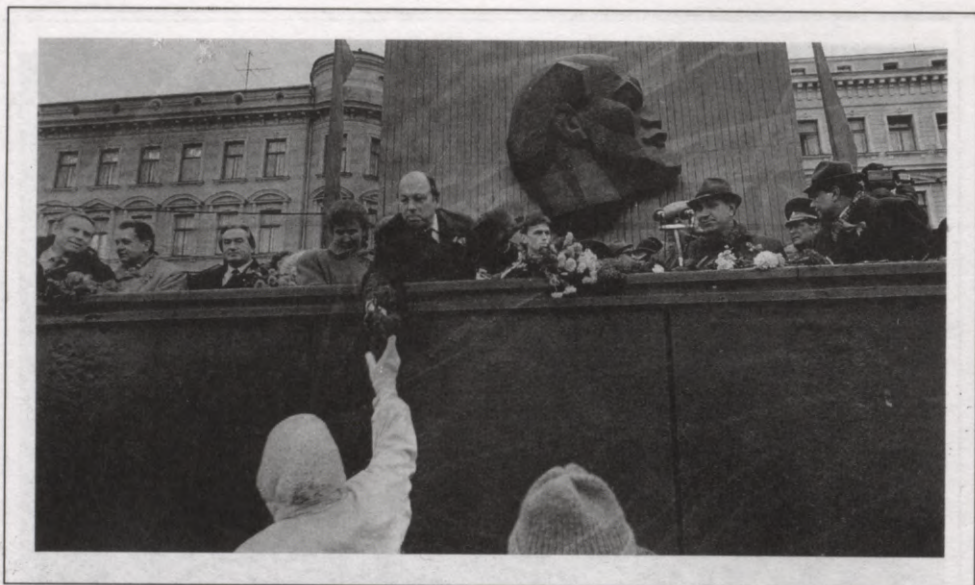
Priekšplānā Eduards Berkļavs.

Pie Augstākās padomes 1990. gada 4. maijā.

1.3.1. Politiskās sistēmas maiņa neatkarības apstākļos: 1991. – 1993.

Latvijas neatkarība bija visai iluzora līdz pat 1991. gada augustam, kad Maskavā izgāzās ortodoksālo komunistu organizētais pučs. Tā drīzāk atgādināja autonomiju PSRS federācijas ietvaros. Pastāvēja īpatnēja divvaldība, kurā jaunā pozīcija konkurēja ar veco pozīciju. Lai gan radās vairākas konfliktsituācijas, ne Augstākā padome, ne A. Rubika vadītā PSKP vietējā organizācija nespēja gūt virsroku. Tragiskie 1991. gada janvāra notikumi (OMON milicijas vienību uzbrukums lekšlietu ministrijai, televīzijas un radio raidītājiem; draudi Augstākajai padomei; cilvēku upuri un nevardarbīgās pretošanās kampaņa) šo konfliktu nespēja atrisināt. Vienīgais "barikāžu dienu" efekts bija tāds, ka Pilsoņu kongress, distancēdamies no Augstākās padomes rīkotajām akcijām, zaudēja lielu daļu atbalstītāju.

Padomju armijas pēdējā parāde Rīgā 1990. gada 7. novembrī.
Tribīnē Alfrēds Rubiks.

Latvijas neatkarība starptautiski netika atzīta. Līdz pat neatkarības atjaunošanai 1991. gada 21. augustā tās valdībai trūka iespēju veidot daudzus suverēnai valstij nepieciešamus atribūtus — piemēram, patstāvīgu naudas sistēmu, savu policiju un armiju, sakarus ar citu valstu valdībām.

Pēc neatkarības atjaunošanas reformu process Latvijā paātrinājās. Tomēr politiskajā sistēmā 1991. gada augusts lielas pārmaiņas vēl neradīja. Faktiski joprojām bija spēkā padomju sistēmas izstrādātā likumdošana. Galvenā atšķirība no iepriekšējā posma bija tāda, ka pēc 1991. gada augusta notikumiem PSKP struktūras zaudēja visas pozīcijas un Latvijā palika tikai divi varas centri — reālais varas centrs Augstākajā padomē un nomināls varas centrs Pilsoņu kongresā.

Nopietns solis pretim politiskās sistēmas maiņai bija 1991. gada oktobrī pieņemtais Augstākās padomes lēmums par pilsonības atjaunošanu. Tas tuvināja Latvijas Republikas politiskās sistēmas

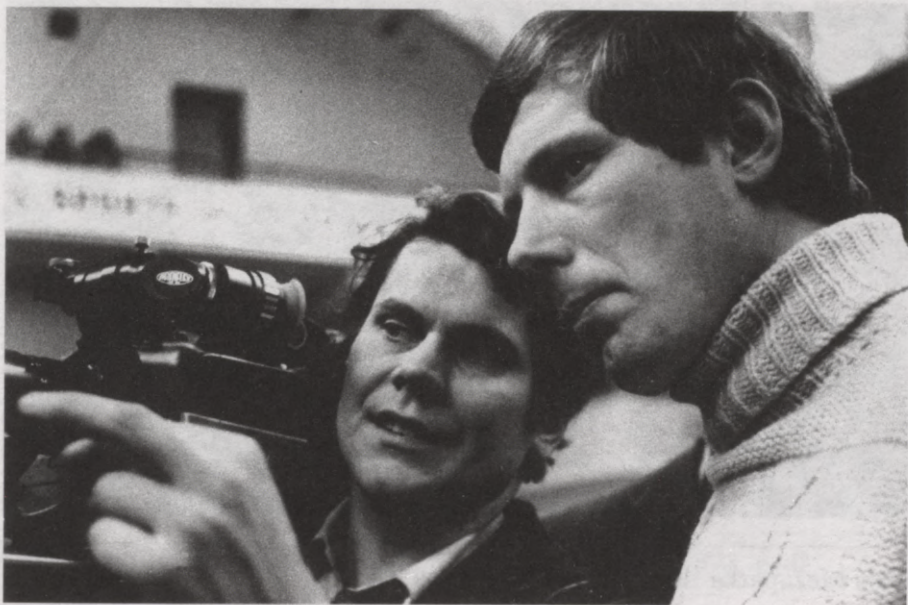
Barikādes pie Augstākās padomes 1991. gada janvārī.

Barikāžu laikā Zaķusalā.

Doma laukumā 1991. gada 13. janvārī.

Mūsu slavenie kinovīri Andris Slapiņš un Juris Podnieks.

Bastejkalnā, kur pārtrūka Andra Slapiņa mūžs.

Mītiņš Mežaparka lielajā estrādē 1988. gadā.

atjaunošanu tādā ziņā, ka ļāva gatavoties Saeimas vēlēšanām un radīja precedentu Latvijas Republikas likumu darbības atjaunošanai. Šis lēmums arī pielika punktu konsekvētās opozīcijas cerībām atjaunot Latvijas Republikas politisko sistēmu ar Pilsoņu kongresa palīdzību. Ar pilsonības atjaunošanu Augstākā padome faktiski īstenoja Pilsoņu kongresa galveno prasību un likvidēja tā pastāvēšanas pamatu. Latvijā palika tikai viens varas centrs. Tiesa, pilsonības atjaunošanas akts radīja potenciālu sociālpolitisku problēmu, kas varētu apdraudēt atjaunotās Latvijas Republikas stabilitāti, — ievērojama daļa tās iedzīvotāju uz laiku kļuva par personām bez pilsonības.

Latvijas Republikas politiskā sistēma tika atjaunota līdz ar 5. Saeimas vēlēšanām 1993. gada pavasarī. Vēlēšanās piedalījās tikai Latvijas Republikas pilsoņi, līdz ar to radās pamats konsekvētās pozīcijas apvienošanai ar jauno pozīciju. Zināmu pārstāvniecību Saeimā ieguva arī PSKP ortodoksālā spārna piekritēji. Latvijā vairs nepastāvēja alternatīvi varas centri. Pāreja no totalitārisma uz demokrātisku politisko sistēmu bija izgājusi cauri visiem likločiem un noslēgusies ar Latvijas Republikas Satversmes atjaunošanu pilnā apjomā.

Sarunas ar Krieviju par karaspēka izvešanu no Latvijas 1993. gadā.

Pilsoņu komiteja 1992. gada 5. martā.

DOKUMENTI (fragmenti)

1. Cilvēktiesību aizstāvēšanas grupas Helsinki-86 vēstule PSKP Centrālās komitejas ģenerālsekretāram M. Gorbačovam.

1986. gada jūlijā

Mēs lūdzam arī Jūs, b. Gorbačov, palīdzēt realizēt Latvijas PSR Konstitūcijas 69. pantu, kur teikts, ka Latvijas PSR patur sev tiesības izstāties no Padomju Savienības. Lūdzu, cieniet arī mūsu tautas intereses. Ļaujiet mums savā valstī runāt un tikt saprastiem latviešu valodā. Ļaujiet mums pašiem lemt savu likteni (referenduma ceļā).

Ļaujiet mums pašiem ēst savu maizi un to, kas paliek pāri, pārdot citiem, nevis otrādi – kaulus un tesmeņus atmet tautai, kas visus šos materiālos labumus rada. Ļaujiet mums brīvi satikties ar visām pasaules tautām. Mēs nevienai tautai neesam pāri darījuši un neesam pelnījuši, ka mūs ieslēdz un māca, ar ko mums draudzēties un ar ko ne.

Mēs gribam Jums ticēt, ka liksiet pamatus demokrātijai. No tā iegūs visi un zaudētāju nebūs.

2. LNNK Padomes pamatnostādne jautājumā par Latvijas Republikas statusu.

1988. gada 8. septembrī

Mēs uzskatām, ka vēsturiski un juridiski ir pierādīts, ka Latvijas Republikas sovjetizācija un iekļaušana PSRS sastāvā 1940. gadā ir nelikumīga, neatzīstam Latviju par Padomju Sociālistisko Republiku Savienības locekli *de iure*.

Uzskatām, ka *de facto* Latvijas Republikas iekļaušana PSRS sastāvā ir Latvijas okupācija, un pieprasām to izbeigt.

3. Latvijas Tautas frontes Statūti, kas pieņemti LTF 1. kongresā.

1988. gada 9. novembrī

1. Latvijas Tautas fronte (LTF) ir tautas patriotiskās un politiskās aktivitātes rezultātā izveidojusies republikas masu sabiedriski politiska organizācija, kas aktīvi cīnās par mūsu sabiedrības radikālu pārbūvi, balstoties uz PSKP XXVII Kongresa un 19. Vissavienības konferences rezolūciju nostādnēm.

2. LTF darbojas Latvijas PSR Konstitūcijas un likumu ietvaros atbilstoši LTF Programmai un Statūtiem.

3. LTF Programmā un Statūtos paredzēto uzdevumu risināšanā LTF cieši sadarbojas ar tautas deputātu padomēm, kā arī ar citām valsts iestādēm un sabiedriskām organizācijām.

LTF nav pakļauta citām organizācijām un iestādēm. Komunistiskā partija un citas sabiedriskas organizācijas ar LTF sadarbojas galvenokārt ar savu biedru — LTF dalībnieku — starpniecību.

4. LTF Domes deklarācija "Par Latvijas PSR suverenitāti".

1988. gada 19. novembrī

Staļinisma un stagnācijas perioda deformētās iekšpolitikas realizēšanas rezultātā Latvijas PSR suverenitāte faktiski tika likvidēta, jo Latvijas zemes un tajā dzīvojošo tautu likteni lēma nevis LPSR Augstākā padome un Valdība, bet Vissavienības resoriskie monopoli, kas rūpējās tikai par savu šauro mērķu realizēšanu, pilnībā ignorējot republikas intereses. Rezultātā Latvijas PSR ekonomika kopumā atrodas dziļas krīzes stāvoklī, katastrofāla ir ekoloģiskā situācija un neapturami krītas Latvijas PSR dzīvojošo tautu labklājības līmenis, bet demografiskā situācija pirmo reizi tūkstošgadīgajā republikas pamatnācijas pastāvēšanas laikā rada reālus draudus turpmākajai tās eksistencei.

Šāda stāvokļa turpināšanās var pārtraukt tautas atmodas un aktivitātes procesus, atsviest tautu apātijā un bezcerīgumā vai pat kādā tās daļā izraisīt vēlēšanos izstāties no PSRS. Savukārt krieviski runājošo Latvijas iedzīvotāju daļā tas rada - neizpratni, kuru korumpētie spēki veiksmīgi izmanto starpnacionālā naida kurināšanai.

Lai novērstu krīzes situāciju republikā, Latvijas Tautas frontes Dome uzskata, ka Latvijas turpmākai attīstībai jānotiek suverenitātes apstākļos, ka nekavējoties jāatgriežas pie ļeņinisko PSRS pamatprincipu praktiskas realizēšanas. Attiecības starp Latvijas PSR un PSR Savienību būtu regulējamas uz līguma pamata, kas noslēdzams pēc jaunas, demokrātiskas Latvijas PSR Konstitūcijas pieņemšanas.

5. LTF Domes valdes aicinājums visiem LTF biedriem sakarā ar apspriežamo jautājumu par LTF iesaistīšanos cīņā par Latvijas pilnīgu politisko un ekonomisko neatkarību.

1989. gada 31. maijā

Latvijas Tautas fronte kopš savas dibināšanas par galveno mērķi izvirzījusi Latvijas patiesās suverenitātes, tās ekonomiskās, politiskās un tiesiskās patstāvības nodrošināšanu. Pastāv uzskats, ka ir divi ceļi, kā iegūt un īstenot šo suverenitāti, — PSRS sastāvā vai arī ārpus PSRS valstiskuma.

Līdz šim Latvijas Tautas fronte savā darbībā, balstoties uz dibināšanas kongresa pieņemtajām Programmas nostādnēm, pamatojusies uz pirmo alternatīvu — federācijas principu. Tomēr pēdējo mēnešu notikumi liecina, ka visas Baltijas un Latvijas centieni sasniegt šo mērķi sastop arvien pieaugošāku centra un iekšējās reakcijas spēku politisko, ekonomisko un ideoloģisko pretdarbību.

Līdz ar to Latvijas Tautas frontes Domes valde izvirza apspriešanai visās Latvijas Tautas frontes grupās un nodaļās mūsu tautai vitāli svarīgu jautājumu: par Latvijas Tautas frontes iestāšanos cīņā par Latvijas pilnīgu politisko un ekonomisko neatkarību.

6. Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās padomes Deklarācija par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu.

1990. gada 4.maijā

Latvijas PSR Augstākā padome nolemj:

1. Atzīt starptautisko tiesību pamatprincipu prioritāti par valststiesību normām, uzskatīt par prettiesisku PSRS un Vācijas 1939. gada 23. augusta vienošanos un no tās izrietošo 1940. gada 17. jūnija Latvijas Republikas suverēnās valsts varas likvidēšanu PSRS militārās agresijas rezultātā.

2. Pasludināt par spēkā neesošu kopš pieņemšanas brīža Latvijas Saeimas 1940. gada 21. jūlijā pieņemto deklarāciju "Par Latvijas iestāšanos Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā".

3. Atjaunot Satversmes sapulces 1922. gada 15. februārī pieņemtās Latvijas Republikas Satversmes darbību visā Latvijas teritorijā. Latvijas valsts oficiālais nosaukums ir LATVIJAS REPUBLIKA, saīsināti — LATVIJA.

4. Līdz Satversmes jaunās redakcijas pieņemšanai apturēt Latvijas Republikas Satversmi, izņemot tos pantus, kas nosaka Latvijas valsts konstitucionāli tiesisko pamatu.

5. Noteikt pārejas periodu Latvijas Republikas valsts varas atjaunošanai **de facto**, kurš beidzas ar Latvijas Republikas Saeimas sasaukšanu. Pārejas periodā augstāko valsts varu Latvijā realizē Latvijas Republikas Augstākā padome.

6. Uzskatīt par iespējamu pārejas periodā piemērot Latvijas PSR Konstitūcijas normas un citus likumdošanas aktus, kas šī lēmuma pieņemšanas brīdī darbojas Latvijas teritorijā, ciktāl tie nav pretrunā ar Latvijas Republikas Satversmes 1., 2., 3. un 6. pantu.

7. Izveidot komisiju, lai izstrādātu Latvijas Republikas Satversmes jaunu redakciju, kas atbilst Latvijas pašreizējam politiskajam, ekonomiskajam un sociālajam stāvoklim.

8. Garantēt Latvijas Republikas un citu valstu pilsoņiem, kas pastāvīgi dzīvo Latvijas teritorijā, sociālās, ekonomiskās un kultūras tiesības, kā arī politiskās tiesības, kuras atbilst vispāratzītām starptautiskām cilvēktiesību normām.

9. Latvijas Republikas attiecības ar PSRS veidot saskaņā ar joprojām spēkā esošo 1920. gada 11. augusta miera līgumu starp Latviju un Krieviju, kurā uz

mūžīgiem laikiem ir atzīta Latvijas valsts neatkarība. Sarunām ar PSRS izveidot Valdības komisiju.

7. Latvijas Republikas Konstitucionālais likums "Par Latvijas Republikas valstisko statusu".

1991. gada 21. augustā

Latvijas Republikas Augstākā padome nolemj:

1. Noteikt, ka Latvija ir neatkarīga, demokrātiska republika, kurā Latvijas valsts suverēnā vara pieder Latvijas tautai un kuras valstisko statusu nosaka Latvijas Republikas 1922. gada 15. februāra Satversme.

2. Atzīt par spēku zaudējušu 1990. gada 4. maija Deklarācijas "Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu" 5. punktu, kas noteica pārejas periodu Latvijas Republikas valsts varas atjaunošanai **de facto**.

Līdz okupācijas un aneksijas likvidēšanai un Saeimas sasaukšanai augstāko valsts varu Latvijas Republikā pilnībā realizē Latvijas Republikas Augstākā padome.

Jautājumi

1. Kādi administratīvi vai valstiski veidojumi pastāvēja Latvijas teritorijā pirms 20. gadsimta?
2. Kad radās priekšstats par Latviju kā latviešu zemi? Vai šīs idejas parādīšanās bija saistīta ar sociālām un ekonomiskām pārmaiņām?
3. Kādu impēriju robežās savulaik ietilpusi mūsdienu Latvijas teritorija?
4. Kad Latvijā ir bijis absolūtisma periods?
5. Kādi alternatīvi Latvijas valstiskuma realizēšanas varianti pastāvēja 1917. — 1920. gadā? Vai visi modeļi bija demokrātiski?
6. Kādu Latvijas nākotni 1918. gadā saskatīja Baltijas vācieši un kādu — komunisti?
7. Kādi bija Latvijas Satversmes galvenie plusi un kādi — mīnusi?
8. Kas ir demokrātiskas valsts sociālā bāze?
9. Vai K. Ulmaņa režīms bija antidemokrātisks? Kāpēc?
10. Vai autoritārisms neizbēgami ir saistīts ar saimniecisko pagrimumu?
11. Kādas pārmaiņas skāra Latvijas politisko sistēmu K. Ulmaņa autoritārā režīma varas posmā 1934. — 1940. gadā?
12. Kādas īpatnības pastāvēja Latvijas un citu Baltijas valstu statusā salīdzinājumā ar citām PSRS republikām 1940. — 1941. gadā?
13. Kādas konstitucionālas garantijas bija PSKP īpašajam stāvoklim PSRS politiskajā sistēmā?

14. Kas bija atšķirīgs 1950. gada un 1941. gada Latvijas PSR statusā?
15. Kādas totalitārās iekārtas pazīmes var atrast Latvijas PSR iekārtā?
16. Raksturojiet jums zināmos pretošanās kustības veidus padomju režīma apstākļos. Kas tiem ir kopīgs un kas — atšķirīgs?
17. Kāpēc sākās pārbūve?
18. Kādi bija pārbūves cēloņi? Kad PSKP vadība sāka realizēt pārbūves politiku?
19. Kādi bija pārbūves galvenie posmi Latvijā?
20. Ar ko pārbūve raksturīga Latvijā?
21. Kāpēc pārbūves laika Latviju nevar saukt par demokrātisku?
22. Kādas jūs varat nosaukt galvenās pārbūves laika politiskās kustības?
23. Kādas prasības savā vēstulē M. Gorbačovam izvirza cilvēktiesību aizsardzības grupa Helsinki-86? Vai tā iestājās par padomju režīma likvidēšanu vai prasīja režīma demokratizāciju?
24. Kas veicināja Tautas frontes veidošanos?
25. Kāpēc PSKP un valdošais režīms neiznīcināja Tautas fronti jau tās veidošanās laikā?
26. Kurā pārbūves posmā radās prasība par Latvijas neatkarības atjaunošanu? Kādas organizācijas to izvirzīja? Kāda bija Latvijas Tautas frontes loma?
27. Vai Latvijas Republikas atjaunošana bija LTF sākotnējais mērķis? Par kādu Latviju runāts LTF Domes deklarācijā "Par Latvijas PSR suverenitāti"?
28. Kādu motīvu dēļ LTF iesaistījās cīņā par Latvijas neatkarību? Kas par to teikts LTF Domes valdes 1989. gada 31. maija aicinājumā? Vai tur runāts par Latvijas Republikas atjaunošanu?
29. Kāda nozīme bija Augstākās padomes 1990. gada 4. maija deklarācijai? Kādas tā radīja pārmaiņas Latvijas politiskajā sistēmā?
30. Kādu spēku rokās bija reālā vara pēc 1990. gada 4. maija deklarācijas pieņemšanas? Raksturojiet galvenos varas centrus! Kas deklarācijā teikts par 1922. gada Satversmi?
31. Kāda bija Pilsoņu kongresa loma Latvijas politiskajā dzīvē? Kādas bija tā attiecības ar Augstāko padomi?
32. Vai 1991. gada 21. augusta Augstākās padomes deklarācija par valsts neatkarību nozīmēja Latvijas Republikas politiskās sistēmas atjaunošanu? Kad tika atjaunota Latvijas Republikas politiskā sistēma?
33. Kādus neatkarīgas valsts atribūtus jūs varat nosaukt?

2.1. Sabiedrības izcelšanās un attīstība

Tikpat ilgi, cik pastāv cilvēce, pastāv arī sabiedrība. Ar sabiedrību parasti saprot individu kopumu, kuri, kopīgi sistemātiski darbojoties, cits citu ietekmē, tādējādi veidojot kopīgu piederību pie vienas sabiedrības. Dabisko nepieciešamību dzīvot kolektīvā nosaka daudzi iemesli, taču vismaz sākotnēji galvenā loma ir bijusi cīņai par izdzīvošanu. Sadarbojoties, dalot pienākumus, cilvēkam bija iespējams sasniegt daudz vairāk nekā jebkurai citai dzīvai būtnei uz zemes. Tas nebūtu iespējams bez valodas, pieredzes un zināšanu uzkrāšanas. Valoda ir saziņas līdzeklis, kas noder pieredzes apmaiņai un rada priekšnoteikumus ilgstošai kolektīvai un mērķtiecīgai darbībai. Valodas rašanās principiāli atšķir cilvēku no dzīvnieka.

Sākotnējā cilvēku sabiedrības organizācija balstījās uz tuvu radniecību. To vēl tagad var novērot pirmatnējos apvidos Dienvidamerikā, Āfrikā un Āzijā, kur nelielas primitīvas ciltis pārtiek no medībām, zvejniecības un savāktajiem augiem. Šādas ciltis parasti ir nelielas, tajās ietilpst tikai tuvi radinieki. Iepazīstot lopkopību, iespējas iegūt pārtiku paplašinājās un cilvēku skaits strauji pieauga. Pieauga arī cilvēku skaits katrā radniecīgajā kopienā, un tuvas radniecības vietā par organizācijas kodolu kļuva cilts — attālu radinieku kolektīvu savienība, kas dalījās atsevišķās dzimtās. Šajā attīstības posmā vēl bija iespējams klejotāju dzīvesveids, kad ciltij nebija noteiktas teritorijas. Sekoja pāreja uz zemkopību. Tas radīja nopietnas pārmaiņas sabiedrībā. Radniecības principa vietā par vienojošo kolektīva pazīmi arvien noteiktāk kļuva dzīvesvieta. Cilvēki turējās pie savām apmetnēm un iekoptās zemes, kas nodrošināja iztiku. Līdz ar zemkopju kopienas nostiprināšanos radnieciskās attiecības nomainīja kaimiņu attiecības.

Sabiedrība un valsts ir divi atšķirīgi jēdzieni, tomēr tos nevar atdalīt, tāpat kā nevar atdalīt bronzu no statujas. Starp pirmatnējo cilti — zemkopju kopienā — un mūsdienu valsti, protams, ir milzīga atšķirība.

Modernā sabiedrība atšķiras no pirmatnējās sabiedrības ar komplicētu darba dalīšanu.

Darba dalīšana bija svarīgs priekšnoteikums valsts attīstībai. Jo attīstītāka sabiedrība, jo komplicētāks darba dalījums un daudzveidīgāka sabiedrības sociālā struktūra. Tradicionāli sabiedrība iedalās dzimumgrupās (sievietes, vīrieši), sociālajās grupās (strādnieki, uzņēmēji utt.), reliģiskajās grupās, etniskajās grupās (latvieši, krievi, dāņi u.c.). Etnisko grupu identitāti nosaka kultūra, valoda, tradīcijas, pašidentitāte. Var teikt, ka sabiedrība sastāv no daudzām mazām sabiedrībām vai sociālajām grupām. Aplūkosim dažas no tām tuvāk.

2.1.1. Profesionālās grupas

Zināmu laiku mēs pavadām ģimenē, kas pati par sevi ir maza, bet ļoti nozīmīga sabiedrības daļa.

Tomēr lielu daļu savas dzīves mēs pavadām kopā ar cilvēkiem ārpus ģimenes. Pirmām kārtām tas ir darbs vai skola, kur mēs esam apvienojušies profesionāli. Pastāv strādājošo dalījums lielākās profesionālajās grupās — “baltajās” un “zilajās” apkaklītēs. Baltās apkaklītes — tie ir inteligentu darbu strādājošie, viņi strādā birojos, rūpnīcu administrācijā vai citur, kur darbs neprasa tiešu fizisku piepūli. Var teikt, ka baltās apkaklītes ir garīga darba strādnieki. Zilās apkaklītes strādā fizisku darbu, viņi vārda tiešā nozīmē nopelna maizi ar savu roku darbu. Ārpus šīm grupām ir, piemēram, uzņēmēji, kas paši dara visus darbus — gan tos, kurus parasti veic kantoru darbinieki, grāmatveži, uzskaitveži u.c., gan pilda šoferu, krāvēju, pārdevēju funkcijas.

2.1.2. Sociālās grupas

Starp cilvēkiem pastāv iedalījums arī pēc tūlības un nodarbes. Tāpat kā lielākā daļa citu grupu, arī šīs grupas ir mainīgas. Jebkuru sociālo grupu var uzskatīt par vienu veselumu, lai gan starp tās locekļiem ir atšķirības, reizēm pat ļoti lielas. Var teikt, ka skolēnu stāvoklis mūsu sabiedrībā ir labs (vai nožēlojams, bēdīgs, teicams), tāad var runāt par visiem skolēniem kā par vienu veselumu. Sociālajām grupām sabiedrības vēsturē ir bijusi liela nozīme, proti, tās ir ietekmējušas politiskās sistēmas izveidi, partiju veidošanos. Piemēram, mēs varam runāt par sociāldemokrātiem, kuru tradicionālā bāze ir strādnieki, kā arī mūsdienās citi

cilvēki, kas piekrīt cilvēku līdztiesības principam. Liberālās partijas ir veidojušās uz vidusšķiras bāzes, bet konservatīvās uz aristokrātijai piederīgajiem.

2.1.3. Interesu grupas

Ārpus darba mēs bieži sevi definējam saskaņā ar mūsu brīvā laika interesēm. Mēs varam būt kāršu spēlētāji, karatisti, ritenbraucēji, grāmatu lasītāji, cilvēktiesību aizstāvji utt. Ja saka, ka populārākā dziesma vai izpildītājs Latvijā ir N, tad šāds secinājums ir izdarīts, aptaujājot daudzus mūzikas klausītājus. Visas šīs grupas ir cilvēku pašu izvēlētas, tas ir, šajās grupās cilvēki pēc savas gribas var būt vai nebūt. Tās bieži mainās. Cilvēki pēc savas brīvas gribas atrodas šajās grupās, var jebkurā brīdī grupu pamest, viņi nav devuši nekādus solījumus grupai, grupa neko nav solījusi viņiem. Interesu grupas ir mainīgas, to biedru uzskaite netiek veikta, viņi arī nemaksā biedru naudu.

2.1.4. Etniskās grupas

Etniskā identitāte mūsdienās joprojām ir viena no vispastāvīgākajām un izteiktākajām identitātēm. Viens no šīs identitātes noturības

Lībiešu svētkos.

iemesliem ir tas, ka mūsu etnisko identitāti nosaka mūsu kultūra un valoda, kas ir vitāli nepieciešama sabiedrības turpmākai eksistencei. Etniskā identitāte salīdzinājumā ar citām identitātēm ir visaptveroša. Proti, vācietis var būt skolotājs, luterānis, sieviete un tomēr joprojām ir vācietis. Citas identitātes ir daudz relatīvākas. Piemēram, katoļu mācītājs nedrīkst būt sieviete un nevar būt luterānis. Katrs cilvēks pieder pie kādas etniskas grupas. Latvijā lielākās etniskās grupas ir latvieši, krievi, ukraiņi, baltkrievi, ebreji un poļi. Vismazākā grupa ir libieši — visnenākie šīs zemes iedzīvotāji. Etniskās piederības nozīme ir lielāka tāpēc, ka mūsdienu modernās valstis ir veidojušās, balstoties uz etnisko identitāti. Tāpēc arī tiek runāts par nacionālām valstīm. Mūsdienās šis princips ir saglabājies, lai gan jebkuras valsts iedzīvotāju etniskā struktūra kļūst arvien daudzveidīgāka. Ņemot vērā visas cilvēces attīstības tendences, šis process šķiet neatgriezenisks.

2.2. Modernās valstis

Atšķirībā no senajiem laikiem un viduslaikiem, kad sabiedrības un valsts attīstība bija samērā lēna, kopš 18. gadsimta pasaulē sākās ļoti strauja pāreja uz tiem sabiedrības organizācijas pamatiem, kas pastāv arī pašlaik. Šo attīstību sauc par sabiedrības modernizāciju.

Šajā posmā valsts pārvaldē sāka piedalīties arvien plašāki iedzīvotāju slāņi. Attīstījās darba dalīšana, tirdzniecība un rūpniecība, cilvēki mainīja dzīvesvietu un nodarbošanos, ceļoja, uzkrāja mantu. Aristokrātija, kas līdz tam bija politiski visietekmīgākā, pamazām zaudēja ekonomisko varu. Tam sekoja arī šīs sociālās grupas politiskās varas ierobežošana. Jaunie, turīgie sabiedrības slāņi, kuri nebaudīja dižciltīgo privilēģijas, aizstāvēja uzskatus par cilvēku vienlīdzību. Pakāpeniski Rietumeiropas zemēs valdnieku "dievišķās" tiesības uz varu pārņēma vēlēti parlamenti (tautas pārstāvju iestādes). Izveidojās konstitucionālas monarhijas (Anglija). Tomēr politiskās tiesības sākumā joprojām bija iedzīvotāju mazākajai daļai — 19. gadsimtā vēlēt varēja tikai turīgie pilsoņi. Lai piedalītos vēlēšanās, bija jāpieder īpašumam noteiktā vērtībā. Tika noniecinātas arī sievietes. Vispārējas vēlēšanu tiesības Eiropas valstis ieguva ļoti lēnā pārmaiņu ceļā, turklāt sākumā tās attiecināja tikai uz vīriešiem. Vairākumā valstu sievietes vēlēšanu

tiesības ieguva tikai 20. gadsimtā. Tomēr tas vēl nenozīmēja, ka iepriekš nerespektētās sociālās grupas spētu radikāli uzlabot savas pozīcijas sabiedrībā. Vēl šodien daudzās valstīs ir jūtama dzimumnelīdztiesība, arī Latvijā. Cilvēku vērtības mainās daudz lēnāk nekā likumi. No mūsdienu attīstītās sabiedrības vērtībām nozīmīgākās ir respekts pret katru cilvēku kā personību, cilvēktiesību uzsvēršana, vienlīdzība, brālība un līdztiesība — vērtības, kas pirmo reizi deklarētas ASV un Francijas revolūciju laikā. Latvijas pirmā valsts savos pirmsākumos arī balstījās uz šīm vērtībām. Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas jautājums par mūsdienīgām vērtībām un cilvēku kā pašu svarīgāko atkal ir izvirzījies degpunktā. Padomju okupācijas laikā Latvijas sabiedrība nespēja normāli attīstīties, respektēt katra cilvēka tiesības un brīvības. Ir izaugušas paaudzes, kam cilvēktiesības un brīvības joprojām ir tukšs vārds. Tāpēc jo lielāka nozīme ir modernai izglītībai.

2.2.1. Nācijas un nacionālas valstis

Mūsdienu sabiedrība, nācija un modernā valsts aplūkojamas ciešā kopsakarībā, jo pieņemts ir uzskats, ka pasaules politiskā sistēma sastāv no nacionālām valstīm, kur visi pilsoņi pieder pie vienas nācijas. Tomēr šis pieņēmums var tikt apšaubīts, jo tā patiesīgums ir atkarīgs no tā, ko mēs saprotam ar vārdu “nācija”. Ja nācija nozīmē mūsu etnisko piederību, tad tikai dažas valstis visā pasaulē ir nacionālas (piem., Japānā 99% iedzīvotāju ir etniskie japāņi), jo visās pārējās valstīs dzīvo liels skaits no vairākuma etniski atšķirīgu iedzīvotāju (minoritātes). Ja vārds “nācija” nozīmē valsts pilsoņu kopu ar vienādām tiesībām un pienākumiem, tad nacionālu valstu pasaulē ir daudz vairāk. Otrs pieņēmums pasaulē dominē, tāpēc mēs tik bieži runājam par nacionālām valstīm. Lai gan mūsdienās gandrīz visas nācijas ir multietniskas, nacionālu valstu veidošanās sākumā liela nozīme bija cilvēku etniskajai, lingvistiskajai un kultūras kopībai, kas ļāva izveidoties nacionālām valstīm, kuras balstītas uz pilsoņu kopīgu piederības apziņu. Tā, piemēram, mēs nevarētu runāt par Latviju, ja nebūtu latviešu etniskās nācijas, kas tiecās pēc savas valsts. Tomēr citos Eiropas reģionos ne tik daudz etniskā piederība, cik valsts vara sekmēja nacionālu valstu veidošanos. Līdz ar to politikas zinātnē var izdalīt divus nāciju tipus — politiskā un etniskā nācija.

2.2.2. Politiskā nācija

Par politisko nāciju uzskatāma nācija, kuras atsevišķus locekļus saista to politiskā piederība pie vienas valsts. Pie politiskām nācijām parasti pieskaita Rietumeiropas nācijas (Holande, Dānija, Francija, Lielbritānija), kuras vēsturiski ir attīstījušās ekonomiski un politiski visvairāk attīstītajos Eiropas reģionos. Šeit iedzīvotāju grupas, kuras senos laikos bieži piederēja pie atšķirīgām etniskām grupām (skoti, velsieši Anglijā; flāmi, frīzi Holandē utt.), valsts politikas rezultātā saplūda vienā politiskā un vēlāk arī lingvistiskā un vienotas kultūras cilvēku kopumā.

Politiskās nācijas veidošanās procesā valstij bija ļoti nozīmīga loma. Laika gaitā valsts kļuva arvien birokrātiskāka un vairāk centralizēta. Ar militārām, administratīvām vai tiesiskām metodēm tā centās inkorporēt attālākos reģionos dzīvojošās tautas. Ja šī politika bija sekmīga, izveidojās politiskā nācija. Tā, piemēram, jau 16. un 17. gadsimtā Anglijas, Francijas, Zviedrijas, Holandes u.c. zemju iedzīvotāju vidū veidojās uzskats par piederību pie viena politiska un sabiedriska kopuma. Neatkarīgi no tā, kuru reģionu vai etnisko grupu pārstāvēja katrs konkrētais cilvēks, viņš sevi uzskatīja par attiecīgās nācijas pilntiesīgu locekli, jo savās tiesībās viņš bija līdzīgs citiem iedzīvotājiem. Var apgalvot, ka politiskās nācijas vispirms izveidojās tajās sabiedrībās, kur jau eksistēja stipra valsts, kas bija spējīga pakļaut un pārvaldīt visus savus reģionus. Pakļaušana notika ar uguni un zobenu, kā arī pārrunu rezultātā (atcerieties filmu "Drošsirdis" par skotu cīņām ar angļiem 14. gs.). Visbiežāk politiskā nācija veidojās ap valsts lielāko vai valdošo etnisko grupu. Lielbritānijā valdošā grupa bija angļi, Spānijā — kastīlieši. Šo etnisko grupu kultūra bija pamats politiskās nācijas kultūrai, un šo grupu valoda bieži kļuva par valdošo valodu valstī. Tomēr tas nenozīmē, ka citu etnisko grupu pazīmes izzuda. Kā redzams mūsdienās, skotu un velsiešu tradīcijas Lielbritānijā joprojām ir dzīvas un tās vairāk vai mazāk sekmīgi ir iekļautas visas sabiedrības kopīgā kultūrā.

Politiskā nācijā iedzīvotāju tiesībām un pienākumiem, proti, politikajai identitātei, ir noteicošā loma. Politiskā nācija nozīmē gribu un iespēju pacelties pāri katra indivīda etniskai piederībai un akceptēt vispārīgo un kopīgo, to, kas nāk par labu katram cilvēkam un valstij,

kurā šie cilvēki dzīvo. Politiskā nācija nenožīmē, ka tiek aizmirsta etniskā piederība, kas ir viena no cilvēku galvenajām identitātēm. Šāda iespēja tiek dota pamatā liberālās un demokrātiskās valstīs, kuras respektē cilvēktiesības un atsevišķu grupu intereses neizvirza augstāk par katra pilsoņa tiesībām. Turklāt stipra politiskā nācija pati par sevi ir labs balsts demokrātijai un līdz ar to valsts stiprumam, jo iedzīvotāji atbalsta valsti, kas ievēro visu tās iedzīvotāju tiesības un intereses. Cilvēks atbalsta valsti ne tikai aiz abstraktas mīlestības, bet arī tāpēc, ka šī valsts ir tā vieta, kur viņš var justies brīvs, aizsargāts un pārticis.

2.2.3. Etniskā nācija

Lielu daļu Austrumeiropas un arī Viduseiropas valstu var uzskatīt par jaunām nacionālām valstīm. Vēsturiski nāciju veidošanās šajā reģionā norisinājās citādi nekā Rietumeiropā. Ekonomiski šis reģions uz austrumiem no Elbas upes vienmēr atradies uz zemākas attīstības pakāpes nekā Rietumeiropa. Zemniecība attīstījās lēnāk, vara lielākoties piederēja aristokrātijai, un valsts vara, lai gan bieži nežēlīga, bija vāja. Šī reģiona teritoriju pārvaldīja lielās impērijas (Krievijas, Habsburgu, Otomaņu impērija), kas tomēr līdz pat 19. gs. beigām nespēja kontrolēt visus lielās impērijas nostūrus. 19. gs. vidū arī Austrumeiropā sākās modernizācijas posms. Strauji pieauga rūpniecība, attīstījās nacionālās kultūras, kas vājās impērijas varas apstākļos bija atšķirīgas no dominējošās kultūras. Spilgts piemērs tam ir latviešu, igauņu, lietuviešu, somu, poļu un citu tautu atmodas kustība. Šajā laikā politiskās organizētības pakāpe Austrumeiropā palika iepriekšējā līmenī. Tā, piemēram, 19. gs. Krieviju var uzskatīt par slikti pārvaldītu valsti, jo administratīvās institūcijas strādāja neefektīvi, darbinieki bija nesaņēmuši rīkojoties atbilstoši modernas valsts vajadzībām. Valsts vara bija autoritāra, tā ignorēja personas tiesības, tādējādi bremsējot sabiedrisko attīstību, kā arī sabiedrības integrāciju.

Austrumeiropas valstu ekonomiskā, politiskā un administratīvā atpalicība no Rietumeiropas valstīm noteica atšķirības šā reģiona nāciju attīstībā salīdzinājumā ar Rietumeiropas nācijām. Veidojās nevis vienota, valstiska sabiedrība, bet gan vairākas uz etniskām atšķirībām balstītas sabiedrības vienā valstī. Tādas Austrumeiropas un Viduseiropas tautas kā somi, čehi, latvieši, vācieši, igauņi, poļi u. c.

nevarēja izkopt savu kopības apziņu, balstoties uz kopīgu politisko vēsturi, valsti un teritoriālo vienotību. Līdz ar to, lai kļūtu par nācijām, šīm tautām vajadzēja iziet divas attīstības stadijas, bet Rietumeiropas nāciju attīstības process bieži ietvēra tikai vienu stadiju.

Viduseiropas un Austrumeiropas topošajām nācijām pirmām kārtām nācās attīstīt savu tautu individuālo nacionālo identitāti — kopības apziņu. To darīja katras tautas intelektuāļi, izceļot savas tautas pagātnes pārdzīvojumus, rakstot mītus (Kalevala, Kalevipoegs, Lāčplēsis utt.), popularizējot nacionālo valodu un kultūru. Kad šis mērķis bija sasniegts, pienāca kārta otrai stadijai. Radās priekšnosacījumi savas valsts un birokrātiskā pārvaldes aparāta veidošanai. Lielākā daļa Austrumeiropas tautu savu politisko identitāti ieguva, Pirmā pasaules kara laikā sabrūkot lielajām Austrumeiropas impērijām (izveidojās Baltijas valstis, Somija, Čehoslovākija, Polija, Ungārija u. c. valstis).

Aplūkojot abus iepriekšminētos nācijas attīstības scenārijus, var apgalvot, ka pasaulē eksistē divu tipu nācijas — politiskās un etniskās. Politiskās nācijas vēsturiski ir attīstījušās pēc principa — vispirms valsts, tad nācija, bet etniskās nācijas attīstījās pēc principa — vispirms nācija, tad valsts.

Var apgalvot, ka arī tās valstis, kurās dzīvo dažādas etniskās grupas, var uzskatīt par nacionālām valstīm, ja šo valstu iedzīvotājiem ir vienādas tiesības un pienākumi, ja viņi ir lojāli savai valstij. Mūsdienās gan ir ļoti grūti runāt par abiem iepriekš minētajiem nacionālo valstu tipiem to tīrā nozīmē. Politiskajās nācijās eksistē etnisko nāciju elementi (valoda, etniskā kultūra, tradīcijas utt.), bet etniskās nācijas pēc savas valsts izveidošanās ir attīstījušās politiskās nācijas kopības elementos (apziņa par piederību pie vienas valsts un sabiedrības neatkarīgi no etniskās izcelsmes).

Mūsdienu nacionālas valsts pamatā ir politiskās un etniskās nācijas pamatelementu mijiedarbība. Šādi procesi novērojami arī Latvijā pēc neatkarības atgūšanas 1991. gadā, taču atsevišķu etnisko grupu vēsturiskā izpratne, kā arī valsts politika ne vienmēr sekmē politiskās nācijas elementu veidošanos Latvijā, lai gan tas ir viens no galvenajiem liberālas un demokrātiskas valsts eksistences pamatnosacījumiem.

2.2.4. Tauta un nācija

Runājot par etniskām grupām un to savstarpējām attiecībām, jātiek skaidrībā, kas ir saprotams ar vārdiem “etniskā grupa”, “nācija” un “nacionālisms”. Zinātnieku viedokļi dalās, tomēr ir iespējams sniegt daudz maz vienkāršotu šo sabiedriskās dzīves fenomenu skaidrojumu.

Ar vārdu etniskā grupa jeb **tauta** apzīmējama tāda sabiedrība, kuras locekļiem ir sešas kopīgas pazīmes. Tās ir

- 1) viens kopīgs nosaukums,
- 2) mīts par kopīgu izcelšanos,
- 3) kopīgas vēsturiskās atmiņas,
- 4) viens vai vairāki kopīgas kultūras elementi,
- 5) asociācija ar kādu konkrētu dzimteni,
- 6) sabiedrības locekļu solidaritātes izjūta.

Kā redzams, etniskai grupai ir daudz dažādu vienojošu elementu, bet tai piemīt viens trūkums, kas nav raksturīgs **nācijai**, proti, etniskai grupai nav politiskā “jumta” — savas valsts. Ņemot vērā šo atšķirību, nāciju var definēt kā **politiski un teritoriāli organizētu un uz vienas kultūras elementiem veidotu sabiedrību, kuras locekļiem ir kopīga emocionāla saikne, solidaritāte un vēlme dzīvot kopā un vienlīdzīgi sadalīt kopīgos resursus.**

Politiskas nācijas definīcija ietver ne tik daudz kopīgu etnisko kultūru, cik politisko kultūru, proti, apziņu par kopīgu valsti, demokrātisku valsti, kopīgiem likumiem un vienlīdzību likuma priekšā.

2.3. Nacionālisms

Ja nacionālismu uzskata par ideoloģiju, ko pauž konkrēti cilvēki, tad to var definēt kā **sabiedrisku vai personisku uzskatu par to, ka konkrēta cilvēka kultūras kopienas intereses stāv pāri visām citām vērtībām gan sabiedrībā pašā, gan ārpus tās.**

Nacionālisms ir grūti saistāms ar tādām universālām vērtībām kā tolerance, demokrātija un indivīda tiesības, jo tas attiecīgās sabiedrības intereses bieži izvirza pāri visām citām interesēm, uzsverot savas nācijas pārkāpumu pār citām nācijām. Šādi uzskati bieži noved pie konfliktiem

starp tautām un valstīm (piem., bijušajā Dienvidslāvijā). Nacionālisma saknes rodamas etnisko grupu vai nāciju faktiskajā nevienlīdzībā, kad attiecīgas grupas locekļi ar nacionālismu cenšas šīs nevienlīdzības novērst. Tomēr pastāv situācijas, kad nacionālisms ir sekmējis demokrātijas un citu sabiedrības pamatvērtību nostiprināšanos, piemēram, cīņa par nacionālo neatkarību, kas norisinājusies daudzās valstīs, nenoliedzami ir saistīta ar nacionālistisku sentimentu. Taču nacionālisma ideoloģija no apspiesto ideoloģijas ļoti ātri spēj pārtapt par apspiedēju ideoloģiju, jo nespēj sabalansēt savas nācijas intereses ar personas, kā arī citu etnisko grupu interesēm.

2.4. Etniskie konflikti

Aplūkojot etniskās attiecības, sevišķa uzmanība jāpievērš etnisko konfliktu rašanās cēloņiem. Parasti izdalāmi trīs galvenie cēloņi, kāpēc starp atsevišķām tautām rodas konflikti. Konfliktu pamatā var būt kādas tautas patiesa vai arī iedomāta ekonomiska, politiska vai kultūras diskriminācija no kādas citas tautas, nācijas vai valsts puses. Aplūkosim katru no trim minētajām iespējām atsevišķi.

2.4.1. Ekonomika kā etniskā konflikta cēlonis

Pēc daudzu politologu uzskata, dažādu tautu vai nāciju pārstāvju nevienlīdzīga loma ekonomiskajā sfērā ir pietiekams iemesls konfliktam starp šīm grupām. Ja, piemēram, vienas nācijas pārstāvji pārsvarā ir uzņēmēji, bet otras nācijas pārstāvji vairākumā — algoti strādnieki, abām šīm etniskajām grupām ir grūti rast kopīgu valodu. Tā tas bija Latvijā līdz 20. gs. sākumam, kad laukos lielākā daļa zemes piederēja vācu baroniem, bet latvieši pārsvarā bija zemnieki ar ierobežotām iespējām ekonomiski attīstīties. Ja atsevišķa indivīda vai grupas vietu ekonomiskajās attiecībās var saistīt ar etnisko piederību, rodas iespēja apgalvot, ka attiecīgā grupa vai nācija nesaņem no dzīves to, ko tā varētu saņemt, ja nebūtu ekonomisko ierobežojumu. Tā, piemēram, padomju režīma apstākļos Latvijā lielākā daļa rūpnīcu direktoru, jūrnīku, lidotāju utt. bija nelatvieši, jo latviešus viņu etniskās piederības dēļ bieži uzskatīja par padomju sistēmai politiski neuzticamiem un tāpēc tiem neļāva

Bosnija. 1996. gada maijs. Latvijas vada karavīri pie bruņutransportiera.

izvirzīties daudzās profesijās. Šāda situācija radīja papildu argumentus latviešu prasībai pēc valstiskās neatkarības atjaunošanas, kas eventuāli garantētu latviešu ekonomiskās izaugsmes iespējas.

2.4.2. Politika kā etniskā konflikta cēlonis

Arī politiskā sistēma bieži veicina nacionālā sentimenta aktivizēšanos. Liela loma šādu konfliktu veicināšanā ir valstij, kas modernizācijas un racionalizācijas nolūkos cenšas nostiprināt savu pārvaldi, bieži ignorējot vājāko etnisko grupu pārstāvju intereses. Ja valsts ir etniski neviendabīga, ir svarīgi, lai valsts pārvaldē un politikā kopumā būtu pārstāvētas visas etniskās grupas. Ja kādas etniskās grupas politiskā pārstāvniecība tiek administratīvi ierobežota, rodas iemesls šai grupai būt neapmierinātai ar politisko sistēmu. Kā piemēru šeit var minēt Spāniju (baski, kataloņi), bijušo Dienvidslāviju, kā arī Padomju Savienību u.c. valstis. Spānijā nelīdztiesība politiskajās iespējās rada situāciju, kad baski pieprasa autonomiju vai pat neatkarību. Padomju

Savienībā tādām mazām nācijām kā latvieši, igauņi un lietuvieši bija ļoti maz iespēju kaut ko panākt visas Savienības ietvaros vai, piemēram, no savas tautas izvirzīt kādu Padomju Savienības vadošu personu. Padomju Savienības politiku lielā mērā noteica Krievijas pārstāvji.

Politiskā nelīdztiesība līdz ar vispārpieņemto politisko tiesību un cilvēktiesību neievērošanu lika baltiešiem masveidā izvirzīt prasību par politisko neatkarību, kas garantētu iespējas lemt pašiem savu likteni.

2.4.3. Kultūra kā etniskā konflikta cēlonis

Tāpat kā ekonomiskā un politiskā nelīdztiesība starp etniskajām grupām, arī kultūru nelīdztiesība var novest pie etniskiem konfliktiem. Arī šeit liela nozīme ir valsts politikai un attieksmei pret tās teritorijā dzīvojošo dažādo etnisko grupu locekļiem. Katra valsts vēlas būt moderna, racionāla un efektīva. Lai panāktu pārvaldes, ekonomiskās un politiskās darbības efektivitāti, katra valsts cenšas visu lietvedību un sakarus veidot vienā valodā. Tas nenoliedzami ir racionāli, bet ne vienmēr patīkami mazākumtautībām. Dažreiz valsts politika pati par sevi vēl papildus ir nacionālistiska, un tādējādi tiek noliegta vai apsmieta citu etnisko grupu valoda vai kultūra. Tas bieži rada arī politiskus ierobežojumus, piemēram, līdz pat 1968. gadam Austrālijas aborigēniem bija liegtas pilsontiesības, jo viņi tika uzskatīti par neattīstītu etnisko grupu. Norvēģijā nievājoša attieksme bija pret sāmjiem, arī Padomju Savienībā mazo tautu kultūra bieži tika apspiesta.

Šādā situācijā apspiestās tautas bieži atsvešinās no pamatnācijas un valsts, kurā tās dzīvo. Tas nenāk par labu ne pamatnācijai, ne valstij kopumā. Kultūras apspiešana bija viens no pamatcēloņiem, kāpēc Baltijas tautas tiecās atjaunot savu politisko neatkarību. Arī mūsdienu Latvijā etnisko konfliktu cēloņi pamatos nav likvidēti un ir nepieciešama uz mūsdienīgām demokrātiskām un liberālām normām balstīta izsvērtā etniskā politika. Liberāli demokrātisks valsts pārvaldes režīms ir vienīgais veids, kā mazināt etnisko konfliktu izcelšanās iespējas, jo šāds režīms uzsvāru liek uz cilvēku kā pilsoni, nevis kā uz atsevišķas etniskās grupas locekli.

2.5. Pilsonība kā piederība pie politiskās nācijas

Pilsonība nosaka valsts iedzīvotāju piederību pie politiskās nācijas, kā arī pilsoņa un valsts savstarpējās tiesības un pienākumus. Demokrātiskā un liberālā valsts iekārtā valsts ir atkarīga no saviem pilsoņiem, nevis otrādi. Visiem valsts iedzīvotājiem nav noteikti jābūt pilsoņiem, mūsdienās tas pat nav iespējams, tomēr ir vēlams, jo tādējādi tiek nostiprināta demokrātija un cilvēku tiesību ievērošana.

2.5.1. Latvijas iedzīvotāju politiskais statuss

Visi Latvijas iedzīvotāji dalās trīs grupās — pilsoņi, ārvalstnieki un bezvalstnieki.

Latvijā likumīgi dzīvo daudz cilvēku, kuri nav Latvijas pilsoņi. Kopumā šo cilvēku 1995. gadā bija ap 700 000. Daļa no viņiem ir ieguvuši citu valstu, piemēram, Krievijas, Ukrainas, Baltkrievijas, pilsonību. Pārējie, domājams, iegūs Latvijas valsts pilsonību. Latvijā dzīvo arī daudz citu valstu pilsoņu — diplomāti, uzņēmēji, studenti, bēgļi.

Pašreizējā Latvijas likumdošana definē Latvijas Republikas pilsonību kā personas noturīgu politiski tiesisku saikni ar Latvijas Republiku. Latvijas pilsonības saturu veido pilsoņa un valsts savstarpēji saistīto tiesību un pienākumu kopums ("Par cilvēka un pilsoņa tiesībām un pienākumiem" 4. pants). Noturīga politiski tiesiska saikne nozīmē, ka pilsonis ir cilvēks, kas piedalās valsts varas iestāžu veidošanā un likumdošanā. Šīs tiesības ir pastāvīgas un stingri noteiktas likumā. Līdz ar to katrs pilsonis ir līdzatbildīgs par savas valsts likteni.

Tāpēc arī Latvijas konstitucionālajā likumā ir noteikts, ka, pirmkārt, visi pilsoņi neatkarīgi no pilsonības iegūšanas veida tiesībās un pienākumos ir vienlīdzīgi (5. pants). Nevienam nevar tikt piešķirtas nekādas privilēģijas atkarībā no nopelniem, bagātības, gudrības, talanta, spējām u.c. pazīmēm. Gan akadēmiķim — Nobela prēmijas laureātam, gan Valsts prezidentam, gan studentam, mājsaimniecei, bezdarbniekam valsts jautājumu lemšanā ir tikai viena balss!

Otrkārt, neviens Latvijas pilsonis nedrīkst būt vienlaikus kādas citas valsts pilsonis (5. pants).

Izņēmums ir Latvijas pilsoņi trimdā, kuri pēckara gados, Latvijas okupācijas laikā, ieguvuši savas mītnes valsts pilsonību, vienlaikus sagla-

bājoj Latvijas pilsonību. Pirmkārt, valsts aizsargā savus pilsoņus. Latvijas Republika savu pilsoni neizdod ārvalstij (6. pants). Latvijas Republikas pilsoņi ārvalstīs ir Latvijas valsts aizsardzībā (7. pants). Tas nozīmē, ka pilsoņiem ir tiesības jebkādu sarežģījumu gadījumā vērsties pēc palīdzības Latvijas diplomātiskajās misijās — vēstniecībās un konsulātos. Otrkārt, pilsoņiem ir tiesības piedalīties valsts politiskajā dzīvē. Pilsoņi piedalās valsts un sabiedrības lietu lemlēmšanā tieši vai ar brīvi ievēlētu pārstāvju starpniecību. Pilsoņiem ir vienlīdzīgas iespējas ieņemt valsts amatus. Pilsoņiem ir tiesības dibināt politiskas partijas (8. pants).

Latvijas likumdošana nosaka pilsoņiem dažas priekšrocības saimnieciskajā dzīvē. Tikai pilsoņiem var nodot īpašumā vai pārdot zemi un citus dabas resursus, izņemot gadījumus, kad Latvijas Republikas noslēgtajos starptautiskajos līgumos ir noteikta cita kārtība (9. pants).

Pilsonības likums faktiski nozīmē līgumu starp valsti un pilsoni. Cilvēki ir izveidojuši valsti, lai veicinātu personisko labklājību, un valsts ir tā organizācija, kam tas maksimāli jānodrošina. Tomēr, lai valsts spētu veiksmīgi aizstāvēt savu pilsoņu intereses, pilsoņiem ir jāapzinās nepieciešamība uzturēt valsti, jo, ja valsts nespēs eksistēt, pilsoņu dzīve nebūs droša. Nepastāvēs ekonomiskais atbalsts, izglītības sistēma utt. Tas nozīmē, ka pilsoņiem zināms laiks jāziedo sabiedriskai dzīvei, lai šo sev labvēlīgo sistēmu uzturētu. Protams, ja valsts nepārstāv savu pilsoņu intereses, tad pilsoņiem ir tiesības tādu valsts iekārtu neatbalstīt un veidot jaunu valsts pārvaldi.

Pilsonim jābūt uzticīgam Latvijas Republikai, viņam ir tiesības un pienākums aizsargāt tās brīvību, neatkarību un demokrātisko parlamentāro valsts iekārtu. Pilsonim jāpilda obligātais valsts dienests un citas likumos noteiktās saistības ar valsti (11. pants).

2.5.2. Pilsonības pārmantotība un iegūšana

Latvijā valsts un arī pilsonība faktiski nepastāvēja no 1940. līdz 1991. gadam, jo Latvija tika varmācīgi un pret tās pilsoņu gribu inkorporēta Padomju Savienībā. Tomēr juridiski Latvijas Republika un tās pilsoņu kopums pastāvēja visus šos gadus. Pēc neatkarības atjaunošanas 1991. gadā stājās spēkā arī bijušais Pilsonības likums un visi bijušie Latvijas Republikas pilsoņi, kā arī viņu pēcnācēji automātiski atguva pilsonību. Tomēr pēckara gados Latvijas iedzīvotāju

sastāvā ir notikušas lielas pārmaiņas — no Padomju Savienības teritorijas Latvijā iebraukuši vairāki simti tūkstošu cilvēku un apmetušies uz pastāvīgu dzīvi. Pēc PSRS likvidēšanas 1991. gadā viņi palika bez pilsonības, kļūstot par bezvalstniekiem.

Pašlaik vairākums šo cilvēku pēcteču ir dzimuši Latvijā un vēlas šeit palikt uz dzīvi. Līdz ar to Latvijas, kā arī šo cilvēku interesēs ir nodibināt ciešu savstarpēju saikni. Pilsonības iegūšana iespējama tikai saskaņā ar likumu. Pašreiz Latvijā to nosaka un regulē likums, kurš pieņemts 1994. gadā un kurā izdarīti grozījumi 1998. gadā.

Saskaņā ar šo likumu, ja tikai viens no vecākiem — māte vai tēvs ir pilsonis, tad arī viņa bērnam pienākas Latvijas pilsonība, bet vecāki, savstarpēji vienojoties, var savam bērnam izvēlēties citas valsts pilsonību (ja kāda valsts ir gatava to piešķirt saskaņā ar saviem likumiem). Tāpat Latvijas pilsonība pienākas bērniem, kuri atrasti Latvijas teritorijā un kuru vecāki nav zināmi, kā arī visiem latviešiem un līviem, kas pastāvīgi dzīvo Latvijā un nav ieguvuši nevienas citas valsts pilsonību, un visiem pastāvīgi Latvijā dzīvojošiem, kuri ieguvuši pamata vai vidējo izglītību latviešu valodā un nav pieņēmuši nevienas citas valsts pilsonību.

Pilsonību var iegūt arī naturalizācijas kārtībā. Par naturalizāciju sauc kādas personas uzņemšanu pilsonībā. Naturalizācijas noteikumi arī ir iekļauti Pilsonības likumā.

Personu pēc tās lūguma var uzņemt pilsonībā, ja tā

- ir likumīgi reģistrējies Iedzīvotāju reģistrā,
- ne mazāk kā 5 gadus likumīgi dzīvojusi Latvijā,
- prot latviešu valodu,
- zina Satversmes un konstitucionālā likuma “Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi” pamatnoteikumus,
- māc valsts himnas tekstu un zina Latvijas vēsturi,
- var uzrādīt likumīgu iztikas avotu,
- ir devusi solījumu par uzticību Latvijas Republikai.

Es, ... dzimis (usi) ..., apsolu būt uzticīgs (a) vienīgi Latvijas Republikai.

Apņemos godprātīgi pildīt Latvijas Republikas Satversmi un likumus, visiem spēkiem tos aizsargāt. Es apņemos, nežēlojot savu dzīvību, aizstāvēt Latvijas valsts neatkarību, godīgi dzīvot un strādāt, lai vairotu Latvijas valsts un tautas labklājību.

Minētais solījuma teksts ir jāparaksta katram, ko uzņem Latvijas pilsonībā. Citu valstu pilsoņiem vēl jāiesniedz dokuments, kas apliecina, ka viņi ir zaudējuši šīs citas valsts pilsonību. Citādi var rasties dubultpilsonība — situācija, kādu Latvijas likumi aizliedz. Iesniegumus naturalizācijai izskata noteiktā, likumā paredzētā secībā. Pastāv arī noteikti aizliegumi naturalizācijai. Tā, piemēram, nedrīkst naturalizēt personas,

- kuras aktīvi cīnījušās pret Latvijas Republiku, aicinājušas uz rasu vai nacionālo naidu, ja tas konstatēts ar tiesas spriedumu;

- citu valstu amatpersonas vai personas, kas dien citu valstu armijā, policijā vai drošības dienestos;

- bijušās PSRS militārpersonas un drošības dienesta darbiniekus;

- kā arī personas, kas agrāk notiesātas Latvijā vai citur ar brīvības atņemšanu uz gadu un ilgāk par tīšu noziegumu, kā tas paredzēts Latvijas likumos.

Latvijas pilsonību var arī zaudēt. Pirmkārt, no Latvijas pilsonības var atteikties. Var gadīties apstākļi, kad ir nepieciešams mainīt pilsonību. Tā, piemēram, jūs apprecaties ar ārzemnieku un gribat pārcelties uz dzīvi citā valstī. Katram ir garantētas iespējas brīvprātīgi atteikties no Latvijas pilsonības. Ierēdņi var to atteikt tikai tādā gadījumā, ja jums ir palikušas neizpildītas saistības pret valsti, piemēram, nodokļu parādi vai vīriešiem — neizpildīts valsts dienests. Taču arī atteikuma gadījumā jūs varat vērsties tiesā un šo lēmumu pārsūdzēt.

Otrkārt, pilsonību var arī atņemt. Tas iespējams tikai ar tiesas lēmumu un likumā noteiktos gadījumos. Piemēram, ja esat ieguvuši citas valsts pilsonību, iepriekš neiesniedzot atteikšanos no Latvijas pilsonības. Arī iestāšanās kādas ārvalsts dienestā var noderēt par pamatu apsūdzībai. Visbeidzot, pārkāpums ir arī nepatiesu ziņu sniegšana, apliecinot savu pilsonību vai naturalizējoties.

Pilsonības likums nav nekas nemainīgs, jo, mainoties apstākļiem valstī, likumiem ir jāmainās līdzīgi. Domājams, ka tuvākajā nākotnē Latvijas valdība uzsāks straujāku nepilsoņu integrāciju un lielāks skaits nepilsoņu iegūs Latvijas pilsonību. Integrēta sabiedrība ir Latvijas valsts izdzīvošanas jautājums.

2.5.3. Pilsoņa loma valsts pārvaldē

Brīvā sabiedrībā katrs pats izkopj savas intereses, realizē savas tiesības un uzņemas atbildību par savu dzīvi. Cilvēki patstāvīgi lemj par to, kur mācīties, kur strādāt, kādu darbu darīt, kur dzīvot, ko lasīt. Tie ir personiski, nevis politiski lēmumi.

Tomēr cilvēku vēlmēs nereti ir visai pretrunīgas. Viņi tiecas pēc drošības, taču meklē arī piedzīvojumus, viņi alkst personiskās brīvības, taču valsti uzskata atbildīgu par viņiem, kad ir nonākuši grūtībās. Šāda pretruna ir raksturīga visām sabiedrībām. Tikai demokrātiskā sabiedrībā pilsoņi paši piedalās šīs pretrunas risināšanā, pastāvīgi līdzdarbojoties sabiedrības politiskajā dzīvē.

Demokrātijā vara pieder tautai. Tā varu realizē ar brīvās vēlēšanās ievēlētu pārstāvju starpniecību. Ievēlētie tautas pārstāvji — deputāti ir pilnvaroti pieņemt politiskus un saimnieciskus lēmumus, izstrādāt un pieņemt likumus un īstenot pasākumus sabiedrības labklājības celšanai. Par savu darbību un tās rezultātiem viņi ir atbildīgi tautai. Lai tas notiktu, nepieciešams nosacījums ir pilsoņu aktīva, brīvprātīga līdzdalība sabiedriskajā dzīvē. Pilsoņi var kandidēt uz amatiem valdībā, pašvaldībā vai kādā sabiedriskā organizācijā. Pilsētu, pagastu, rajonu vai valsts līmenī pilsoņi var iesaistīties diskusijās par sabiedriski nozīmīgiem jautājumiem. Viņi var iestāties politiskā partijā, arodbiedrībā vai kādā citā organizācijā, kuras mērķis ir aizstāvēt kādas grupas vai visas sabiedrības intereses.

Ikvienu demokrātiska sabiedrība agri vai vēlu pārvērtīsies par tirāniju, ja tās pilsoņus raksturos apātija, cinisms, ja viņi neuzticēsies politiķiem un partijām, ja viņiem trūks intereses par politiku un iecietības pret pretējiem uzskatiem un ja viņi atzīs problēmu varmācīgu risināšanu.

Pilsoņu piedalīšanās politikā un sabiedriskajā dzīvē nav obligāta. Par nepiedalīšanos neviens netiek sodīts. Tā ir katra brīva izvēle. Tomēr ikvienam jāapzinās, ka, izvairoties no šā pienākuma pildīšanas, viņš mazina arī pats savu brīvību un veicina diktatūras tuvošanos.

Lai apzināti un inteligēnti piedalītos politikā, ikkatram cilvēkam ir jāzina savas tiesības un pienākumi, jāzina, kā piedalīties politikā, un jāizprot aktuālākās sabiedrības problēmas.

Lai piedalītos politikā, pilsoņiem jāspēj

- izprast svarīgāko likumu un lēmumu iemeslus un vajadzību;
- objektīvi novērtēt, kādā mērā pastāvošās valdības likumdošana un rīcība apmierina viņu vajadzības un arī visas sabiedrības intereses;
- izprast dažādu pretēju uzskatu pamatojumu valsts politiskajā dzīvē.

Piedalīšanās dažāda līmeņa vēlēšanās ir minimāla prasība, lai pastāvētu demokrātiska sabiedrība. Savukārt tiesības brīvi vēlēties visiem pilngadīgajiem pilsoņiem ir katras demokrātiskas valsts pamatnoteikums. Ja šo tiesību nav, nav arī demokrātijas.

Demokrātiskas vēlēšanas nav tikai simboliskas. Tajās norisinās konkurences cīņa, kurā politiķi sacenšas par vēlētāju balsīm. Šajā cīņā politiķiem ir plašas tiesības kritizēt valdību, brīvi izteikt kritiku publiski un izvirzīt savus priekšlikumus. Vēlēšanās pilsoņi ievēlē savus pārstāvjus pašvaldībās un valsts varas iestādēs, un šie pārstāvji pieņem lēmumus un likumus viņu vietā. Vēlētāju apātija ir bīstama nevis tāpēc, ka sabiedriskie amati varētu palikt neaizpildīti, bet gan tāpēc, ka amatpersonas ievēlētu arvien šaurāks cilvēku slānis. Piedalīšanās sabiedriskās akcijās aktīva pilsoņa dzīvē ir ļoti nozīmīga. Cilvēki var ietekmēt politiķu darbību un lēmumus, ne tikai balsojot vai darbojoties partijās un citās interešu apvienībās. Reizēm sabiedrības viedoklis ir jāizsaka neka-vējoties. Nevar gaidīt vēlēšanas un paļauties uz partiju kontroli pār valdību. Tad visbiežāk tiek organizētas dažādas akcijas.

Pazīstamākās no tām ir

– *demonstrācijas*. Tajās liels skaits demonstrācijas piekritēju, nesot lozungus un plakātus, kuros attēlots, pret ko viņi protestē, skandējot lozungus, dziedot iet pa pilsētas ielām. Demonstrācijas ir viens no visietekmīgākajiem viedokļa paušanas veidiem, jo saista ļoti lielu sabiedrības uzmanību, bloķē satiksmi utt. Līdz ar to demonstrācijas tiek plaši atspoguļotas masu saziņas līdzekļos un izpelnās politiķu ievērību. Negodīgi cilvēki demonstrāciju laikā var izraisīt masu nekārtības. Vairākums demonstrāciju pēc gājiena pa pilsētas ielām noslēdzas ar mītiņu kādā pilsētas laukumā vai parkā;

– *mītiņi*. Mītiņš ir liela sapulce, kurā klausītāju priekšā ar runām uzstājas mītiņa rīkotāji un atbalstītāji. Parasti tiek kritizēta valdības vai amatpersonu rīcība un aizstāvēti mītiņa rīkotāju uzskati. Sapulcējušies klausītāji izsaka savu atbalstu vai noraidījumu, skaļi aplaudējot vai svilpjot;

– *pikets*. Piketētāji ir vienas organizācijas pārstāvji, kuri izsaka protestu, stāvot ar plakātiem rokās iepretī attiecīgajai iestādei, pret kuras politiku tiek protestēts. Atšķirībā no demonstrācijas un mītiņa pikets ir ilgstošs — tas var turpināties vairākas dienas un pat nedēļas, taču piketos piedalās neliels cilvēku skaits un netiek veiktas nekādas darbības, tāpēc tie sabiedrībā un masu saziņas līdzekļos gūst daudz mazāku ievērību;

– *streiks*. Tā ir visnopietnākā protesta forma, ar vissmagākajām sekām, kuras skar visu sabiedrību. Streiks nozīmē, ka atsevišķa uzņēmuma vai pat veselas nozares strādājošie ierodas savās darbavietās, taču demonstratīvi atsakās strādāt — veikt savus pienākumus. Visbiežāk streikotāji izvirza prasību paaugstināt darba algu vai uzlabot darba apstākļus, taču prasības var būt arī citas — sarīkot referendumu, atcelt kādu likumu. Demokrātiskā sabiedrībā tā tiek atzīta par galēju politiskās cīņas formu, kad citādi panākt vienošanos nav iespējams.

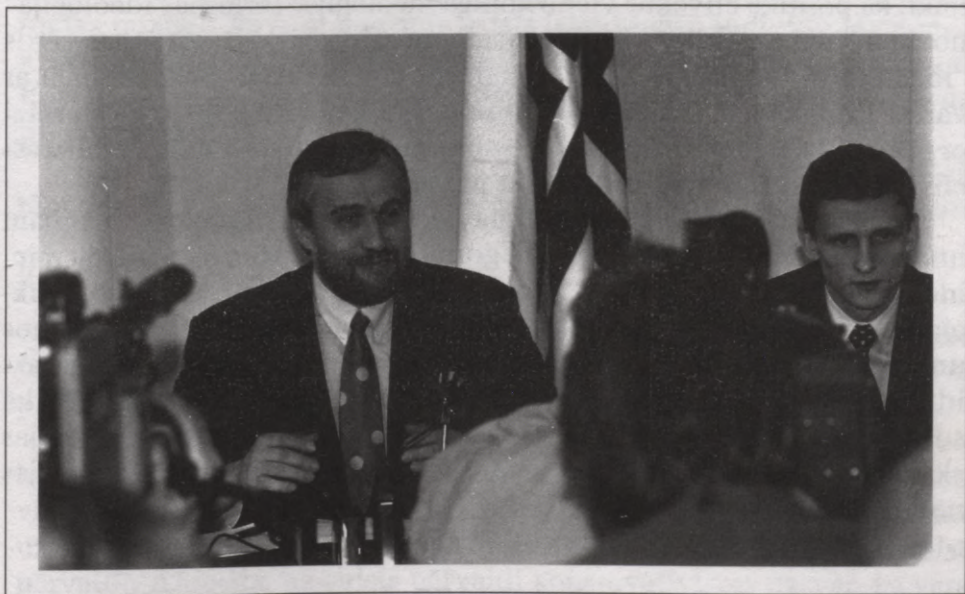
Visas šīs protesta formas ir publiskas, paredz daudzu cilvēku iesaistīšanu aktīvās darbībās uz ielām, laukumos, tātad var izraisīt smagas

sekas — vardarbību, nelaimes gadījumus. Tāpēc to norises kārtību stingri reglamentē likums — demonstrāciju un mītiņu rīkošanai jāsaņem pašvaldības atļauja, to laiks un vieta tiek noteikti, un par visām nekārtībām to laikā šo pasākumu organizatoriem jāuzņemas juridiska atbildība. Arī piketi un streiki jāpiesaka iepriekš. Aizlieguma gadījumā pašvaldības lēmumu var pārsūdzēt tiesā un atteikuma iemesliem jābūt pamatotiem. Par noteikumu ievērošanu rūpējas policija.

Cilvēki var izmantot arī citas, mazāk publiski aktīvas protesta formas, piemēram,

- vēstuļu rakstīšanu un sūtīšanu dažādām iestādēm un politiķiem;
- kādas firmas vai valsts preču un pakalpojumu boikota (atteikšanās pirkt un lietot) organizēšanu;
- preses konferenču rīkošanu un intervijas rādioraidījumos, televīzijā, avīzēs.

Protesti ir viens no jebkuras demokrātiskas sabiedrības pastāvēšanas stūrakmeņiem, tāpat kā partijas un brīvas vēlēšanas. Vārda brīvību un pilsonisko aktivitāti nav grūti aizstāvēt, ja visi sabiedrības locekļi ir savstarpēji laipni un pamatjautājumos vienprātīgi. Taču protestētāji un

Andri Šķēli ielenkuši preses pārstāvji pēc vēlēšanām 1998. gada rudenī.

tie, pret ko protests tiek rīkots, acīmredzot nav vienisprātis arī pamatjautājumos, tāpēc šādas domstarpības var izvērsties kaismīgas un beigties ar vardarbību. Šādā situācijā svarīgs ir līdzsvara princips: aizsargāt vārda un pulcēšanās brīvību, vienlaikus uzturot sabiedrisko kārtību, nepieļaujot iebiedēšanas mēģinājumus vai fiziskas ietekmēšanas draudus kā no vienas, tā no otras puses.

Apspiest mierīgu un likumīgu protestu kārtības vārdā nozīmē uzsākt represijas; pieļaut nekontrolētus vardarbīgus protestus savukārt nozīmē pavērt ceļu patvaļai, varmācībai un nelikumībai.

2.6. Ideoloģijas

Kopš senseniem laikiem, kā liecina vēsture, cilvēki ir apvienojušies, lai sasniegtu kopīgus mērķus. Bieži ir apstiprinājies atzinums, ka cilvēki, kopā strādājot kopīga mērķa labad, var panākt daudz vairāk nekād tad, ja katrs šo mērķi mēģinātu sasniegt atsevišķi. Šāda pieredze ir pamatā cilvēku apvienību radīšanai. Dažkārt cilvēki apvienojas kopīgai darbībai, jo tos vieno personiskās intereses, līdzīga dzīves vērtību izpratne. Var teikt, ka politikā cilvēkus vieno kopīga ideoloģija. Termins "ideoloģija" nozīmē "ideju māksla". Tomēr mūsdienu sabiedriskajās zinātnēs vārds "ideoloģija" tiek traktēts ļoti dažādi un daudzpusīgi. Šajā grāmatā ar vārdu "ideoloģija" jāsaprot **ideju un domu kopums par to, kā pareizi organizēt sabiedrību un veidot sabiedriski politisko dzīvi atbilstoši cilvēces zināšanām un uzskatiem par sevi.**

Ideoloģija bieži tiek izskaidrota pēc tās sabiedriskajām funkcijām un no konkrēto cilvēku vai cilvēku grupu viedokļa. Marksisti, piemēram, ideoloģiju uzskata par šķiru apspiešanas instrumentu, savukārt funkcionālisti to definē kā zāles pret indivīda sabiedrisko atsvešināšanos un psiholoģisko slodzi, viņam dzīvojot sabiedrībā. Daudzi citi pētnieki ideoloģiju skaidro pēc tās nozīmes sabiedrībā, kur tā parādās kā solidaritātes un autoritātes nesēja. Ņemot vērā dažādos ideoloģijas skaidrojumus, vēlams nedaudz pakavēties pie atsevišķiem ideoloģijas novirzieniem.

2.6.1. Liberālisms

Liberālisms ir viena no populārākajām mūsdienu ideoloģijām un politiskajām filozofijām, un tā aizsākumi rodami 17. gs. vidū Anglijā. Liberālisma pamatā ir indivīda vērtības izcelšana un diskusija par individuālajām vērtībām, kas aizsākās 1651.gadā ar Tomasa Hobsa (Thomas Hobbes) grāmatu *Leviatāns* un Džona Loka (John Locke) darbiem. Moderno liberālismu raksturo vairākas pamattēzes. Pirmkārt, ticība indivīdam kā sabiedrības augstākajai vērtībai, viņa brīvībām un tiesībām. Otrkārt, ticība tam, ka ikvienam cilvēkam ir dabiskas tiesības, kuras pastāv neatkarīgi no valdības un kuras jāaizsargā no valsts iejaukšanās.

Viena no svarīgākajām mūsdienu liberālisma problēmām ir tā attieksme pret brīvo tirgu. Liberālisma agrīnie paudēji brīvo tirgu uzskatīja par neatņemamu indivīda tiesību sastāvdaļu, tomēr, pieaugot sociālajām kustībām, parādījās viedoklis, ka īpašums un tirgus ekonomika tieši samazina indivīda brīvību. Mūsdienās liberālismu var iedalīt labējā un kreisajā liberālismā. Labējā virziena aizstāvji uzsver indivīda tiesības brīvi rīkoties ar saviem īpašumiem un atzīst minimālu valsts iejaukšanos indivīdu privātajās, tostarp ekonomiskajās attiecībās. Kreisie liberāļi uzsver liberālismu pirmām kārtām kā taisnīguma ideoloģiju, un tas nozīmē, ka ir pieļaujama valsts iejaukšanās indivīdu ekonomiskajās attiecībās, ja tas nāk par labu ekonomiski vājākajam. Tomēr kreisie liberāļi, tāpat kā labējie, atzīst indivīda privāto tiesību neaizskaramību un pašvērtību.

Abos ideoloģiskajos novirzienos atsevišķs cilvēks stāv pāri abstraktām sabiedrības interesēm un tiek novērtēts augstāk nekā šīs intereses.

2.6.2. Konservatīvisms

Konservatīvisma pamatuzskats pastāvošo sabiedrisko kārtību atzīst par saglabāšanas vērtu, jo iespējamās alternatīvas ir daudz sliktākas un pastāvošā sistēma piesaista cilvēkus vai arī rada drošības izjūtu.

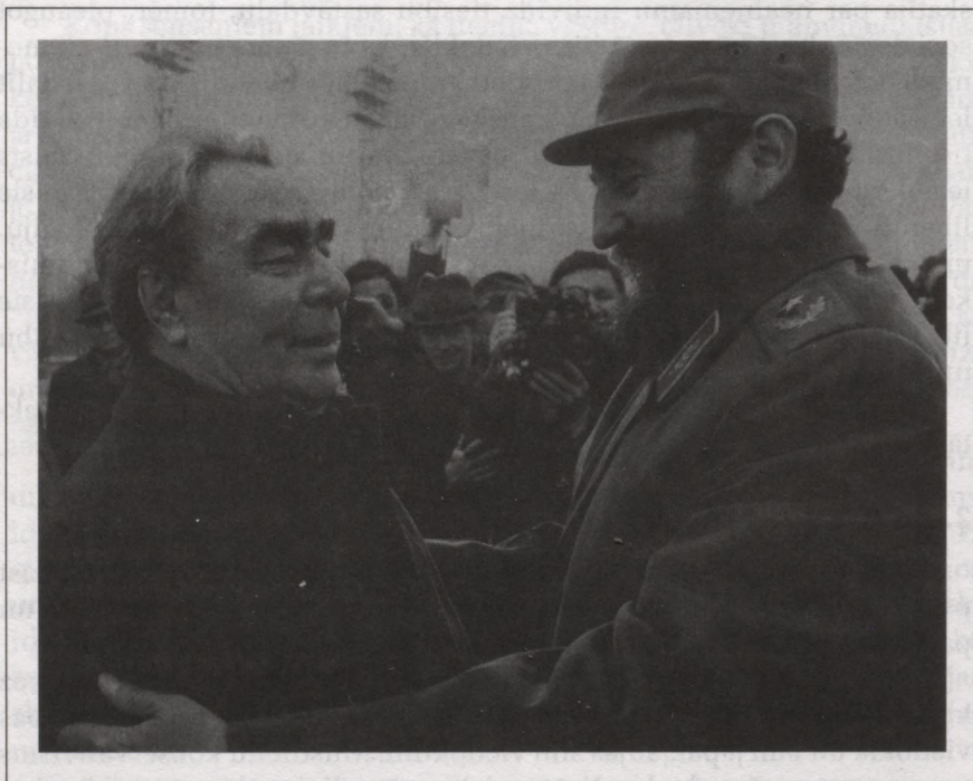
Vēsturiski konservatīvisma pamatuzskatā sabiedrība ir vērtība, bez kuras indivīds būtu neattīstīts, tāpēc tas ir atkarīgs no sabiedrības viedokļa un tam jāpakļaujas šim viedoklim. Mūsdienu konservatīvisms uzsver nepieciešamību legalizēt un ietvert "tradicionālās vērtības" valsts pārvaldē. Attiecībā uz valsts pārvaldi konservatīvisms uzsver, ka varai jābūt saistītai ar valsts institūcijām un amatiem. Vara tiek deleģēta

indivīdiem tikai tad, ja tie strādā šajās institūcijās, savukārt visiem indivīdiem ir vienādas tiesības iegūt šīs darbavietas.

Konservatīvisms bieži tiek kritizēts kā ideoloģija, kas aizstāv šķiru nelīdztiesību, ja tā ir radusies tradicionālā ("dabiskā") ceļā.

2.6.3. Sociālisms

Ar vārdu "sociālisms" mūsdienās saprot divu veidu ideoloģiju. Pirmā ir marksisms, kas uzsver ražošanas attiecības, kuras ir raksturīgas pārejas periodam starp kapitālismu un komunismu. Ar komunismu tiek saprasta sistēma, kurā cilvēki ir patiesi līdzīpašnieki visiem sabiedriskajiem labumiem un valsts pārstāj eksistēt. Marksistiskā ideoloģija, kas

PSKP CK pirmais sekretārs Leonīds Brežņevs un Kubas MP priekšsēdētājs, bruņoto spēku virspavēlnieks Fidels Kastro Russ 1977. gadā.

plaši tika lietota Padomju Savienībā, diskreditēja sociālo, it sevišķi sociāldemokrātisko ideoloģiju, kas ir otrs sociālisma ideoloģijas veids.

Sociālisms mūsdienu izpratnē pirmām kārtām nozīmē vienlīdzību, kas var tikt traktēta dažādi, tomēr tās visaptverošs skaidrojums uzsver tieši vienlīdzību tiesībās. Valsts tiek uzsvērtā kā pilsoniskās sabiedrības izpausme, kas rūpējas par sabiedrības kopīgo labumu sadali un pilsoņu līdztiesīgu piekļūšanu šiem labumiem.

Sociālisms bieži tiek kritizēts par to, ka tas atbalsta pārlieku valsts iejaukšanos privātajā sfērā, pilsoņa brīvību un tiesību ierobežošanu, jo tas ir pretrunā ar cilvēku dabiskajām tiesībām.

2.6.4. Reliģija kā ideoloģija

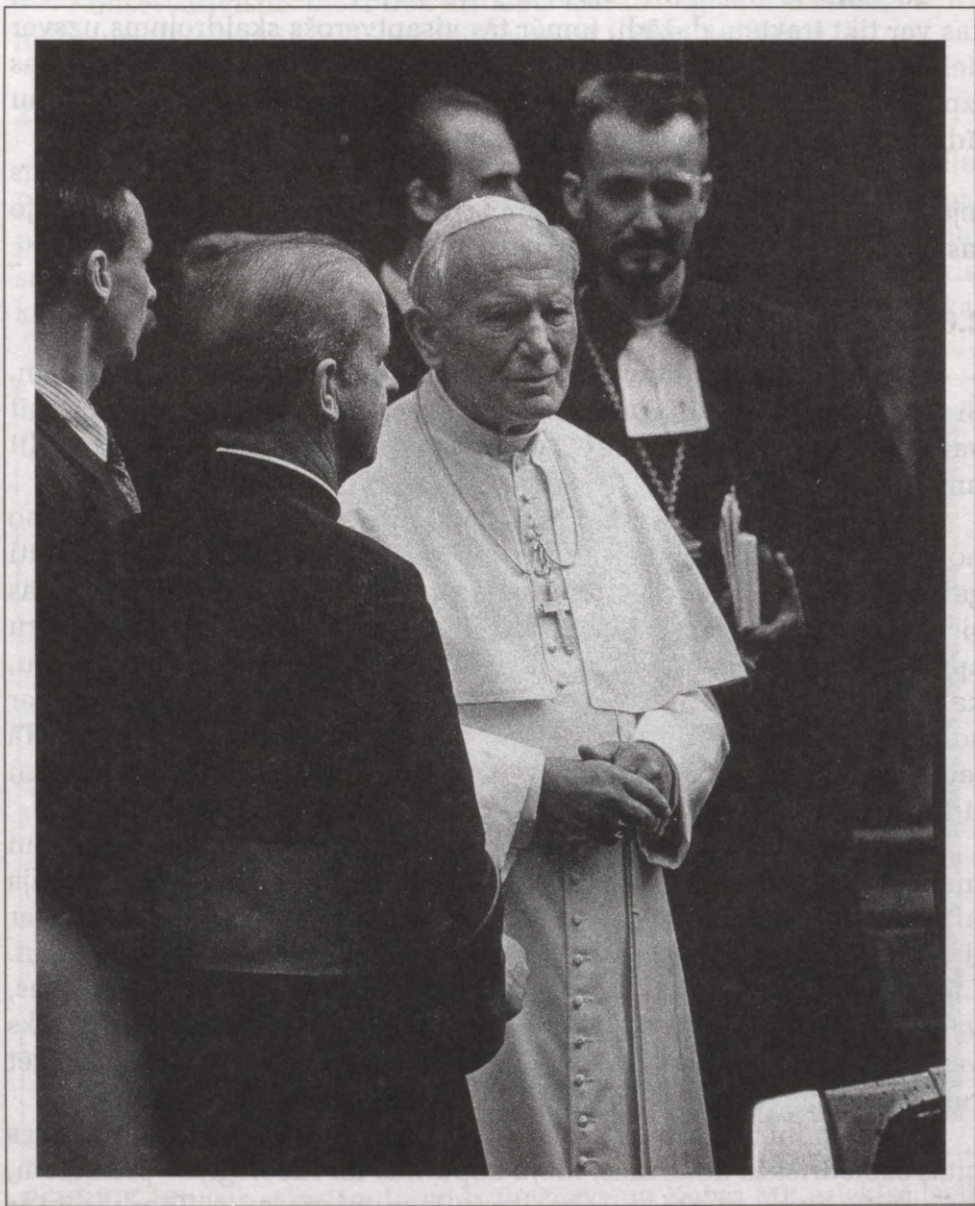
Ar reliģiju jāsaprot transcendentālu būtņu pielūgsmē un ticība tām. Šī ticība balstīta uz pieņēmumu, ka transcendentālajām būtnēm piemīt vara un iespējas ietekmēt cilvēku dzīvi un savstarpējās attiecības, sodīt un apbalvot.

Reliģija jāuztver kā ideoloģija tādā ziņā, ka tā nav atdalāma no politikas. Reliģija ietekmē gan tos, kuri valda, gan tos, kuri tiek valdīti gandrīz ar visu varas institūciju starpniecību mūsdienu politiskajās sistēmās. Vēsturiski un psiholoģiski reliģija, līdzīgi nacionālismam, šķiru apziņai, dzimumam, noder par cilvēku grupu spēcīgu identitātes avotu, kas bieži noliedz citu grupu identitāti. Reliģija bieži tiek saistīta ar solidaritātes rašanos un uzturēšanu starp atsevišķiem indivīdiem. Tā ļauj katram konkrētam cilvēkam apzināties, kas viņš ir, kas ir viņam līdzīgi un kas nav viņam līdzīgi, jo pasaulē pastāv dažādas reliģijas.

Tādējādi reliģija var būt gan sabiedrību stabilizējošs faktors, gan mieru graujošs spēks (Ziemeļīrija, Tuvie Austrumi, bijusī Dienvidslāvija utt.). Aplūkojot apakšnodaļas sākumā doto ideoloģijas definīciju, var droši apgalvot, ka reliģija ir pieskaitāma pie modernajām ideoloģijām. Līdzīgi mēs varam arī apgalvot, ka reliģijas, tāpat kā citas ideoloģijas, var eksistēt cita citai cieši līdzās. Tā, piemēram, viens un tas pats cilvēks var būt gan musulmanis, gan konservatīvais, gan sociālists, gan ticēt reinkarnācijai.

Ārpus minētajām pamatideoloģijām ir iespējams nosaukt daudzas citas sabiedriskās doktrīnas, ideju kopumus un ideoloģijas, piemēram, komunitārismu, anarhismu, nacismu, komunismu u. c. Tām visām ir

viena kopīga pazīme — tās apgalvo, ka zina pareizo veidu, kā cilvēci padarīt laimīgāku un pilnvērtīgāku.

Pāvesta Jāņa Pāvila II vizīte Latvijā 1993. gada septembrī.

Jautājumi

1. Kādēļ cilvēki dzīvo sabiedrībā?
2. Kāda nozīme mūsdienu sabiedrībā ir valodai?
3. Pie kādām sabiedrības grupām jūs esat piederīgi?
4. Kāda ir atšķirība starp politisko nāciju un etnisko nāciju?
5. Kādos veidos rodas politiskās nācijas?
6. Nosauciet tautas pazīmes!
7. Vai nacionālisms vienmēr ir negatīva parādība?
8. Kādi var būt etnisko konfliktu cēloņi?
9. Vai armēnis — cilvēks, kura māte un tēvs ir armēņi, var būt Latvijas pilsonis? Kādos gadījumos viņam pilsonība pienākas un kādos viņam tā jāiegūst? Kādos gadījumos viņš pilsonību nevar iegūt?
10. Vai nodokļi jāmaksā tikai Latvijas pilsoņiem?
11. Kā ārvalstnieks var iegūt Latvijas pilsonību?
12. Kādas ir jūsu iespējas ietekmēt Latvijas politiku?
13. Kā jūs varat nepieļaut autoritāra režīma nodibināšanos Latvijā?
14. Vai var runāt par vienotu Latvijas ideoloģiju?
15. Vai jūs varat sevi uzskatīt par liberāli? konservatīvu? sociālistu?
16. Vai jūs varat nosaukt kādu ideoloģiju, kura cenšas aplaimot cilvēci?

3.1. Politiskā sistēma

Skatoties televīzijas raidījumus vai lasot laikrakstus, bieži vien šķiet, ka politiskā dzīve Latvijā ir nesaprotama, nesakārtota, pat haotiska. Reizēm ir grūti aptvert, kādēļ, piemēram, partija, kas sakās aizstāvam pensionārus, pēkšņi apsver iespēju aplikt pensijas ar nodokļiem vai kādēļ valdība, kas par vienu no saviem svarīgākajiem uzdevumiem nosaukusi atbalstu skolām, nekādi nespēj rast līdzekļus izglītības darbinieku algas paaugstināšanai. Šī neizpratne vairo cilvēku nepatiku un atsvešinātību no sabiedrības problēmām un to risināšanas, un tas daļēji veicina saiknes vājināšanos starp sabiedrību un politiķiem. Tomēr dziļāka, ilgāka un rūpīgāka izpēte parasti apliecina, ka nepatika pret politiku rodas tāpēc, ka lēmumu motivācija ir apslēpta, t. i., tā ir zināma tikai relatīvi šauram politiķu vai speciālistu lokam.

Notikumi vienā **politiskās sistēmas** posmā ietekmē cilvēku rīcību citos politiskās sistēmas posmos. Politisko sistēmu veido savstarpēji saistītas politiskās institūcijas. Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas mēs priecājāmies par katru valsti, kas nodibināja diplomātiskās attiecības ar Latviju. Tas simbolizēja mūsu valsts atzišanu un tās starptautiskā statusa stiprināšanu. Taču kā zibens no skaidrām debesīm bija Latvijas valdības lēmums ierobežot Taivanas diplomātisko pārstāvniecību mūsu valstī. Jo īpaši neparasti tas šķita tāpēc, ka Taivana ir dinamiska zeme ar straujiem saimnieciskās attīstības tempiem un tā bija solījusi atbalstīt ekonomiskās reformas Latvijā. Tādējādi Latvijas valdības lēmums liktos neloģisks, ja mēs analizētu tikai Latvijas – Taivanas attiecības.

Ja mēs uz starptautisko politisko sistēmu raudzītos plašāk, tad saprastu, ka pret ciešu Latvijas diplomātisko saikni ar Taivanu iebilst Ķīna — ANO Drošības Padomes pastāvīgā locekle, kodollielvalsts, kurai ir daudz lielāks ekonomiskais potenciāls un ietekme starptautiskajā

politikā. Lai atbrīvotos no ietekmīga nelabvēļa pasaulē, Latvijas valdība ierobežoja diplomātiskos sakarus ar Taivanu.

Tieši tāpat jāuzlūko arī notikumi Latvijas iekšpolitikā. Ja vērojam sadarbību starp Jauno partiju (JP) un apvienību "Tēvzemei un Brīvībai", tad pirmajā mirklī tā šķiet neizprotama, jo abu organizāciju ideoloģiskās atšķirības ir ievērojamas. Taču jācenšas saskatīt, ko šāda sadarbība var dot abām partijām, — iespēju strādāt valdībā un nozīmīgi ietekmēt valsts politiku, izpildīt vēlētājiem dotos solījumus, gūt amatus Saeimas valdībā utt. Līdz ar to šāda darbība kļūst saprotamāka.

Tātad politiskās sistēmas jēdziens ietver sevī noteiktas likumsakarības valsts politiskajā dzīvē. Tas nozīmē, ka jebkuram politiskam lēmumam ir savs sākotnējais impulss (ideja, vēlme, nepieciešamība, prasība utt.), kas nonāk dažādās instancēs, kur tiek pieņemti lēmumi. Turklāt

"Tēvzemei un Brīvībai"/LNNK deputāti pie Saeimas nama 1997. gadā.

pieņemtie lēmumi savukārt var ietekmēt sākotnējā impulsa veidošanos. Ja mēs atgriežamies pie gadījuma ar divām partijām, tad nav izslēgts, ka pilsoņiem, kas balsojuši par šīm organizācijām iepriekšējās vēlēšanās, minētā sadarbība var likties nepieņemama. Tāpēc daļa vēlētāju, iespējams, nākamreiz par JP vai TB nebalsos. Tas savukārt rada varbūtību, ka nākotnē abu partiju sadarbība vairs nebūs iespējama.

Sākotnējais impulss visbiežāk rodas kādas sabiedrības grupas ietvaros. Ikviens no mums vienlaikus pieder pie daudzām grupām: latvieši, krievi, poļi, igauņi; skolēni, skolotāji; luterāņi, katoļi, pareizticīgie, baptisti, ateisti; konservatīvie, liberāļi, sociālisti, komunisti; tie, kas runā angļu valodā, un tie, kas šo valodu neprot; gardēži un askēti; sporta pārraižu cienītāji un to nīdēji utt. bez gala. Svarīgi atcerēties, ka vienā grupā ietilpst cilvēki, kam ir kāda(s) kopīga(s) iezīme(s). Katra indivīda piederība pie vairākām grupām vienlaikus arī izskaidro šā indivīda rīcību pretēji kādas grupas interesēm. Piemēram, ne visi skolotāji atbalsta ticības mācības ieviešanu kā obligātu priekšmetu. Tas ir tāpēc, ka ne visi viņi ir reliģiozi cilvēki, vai arī tāpēc, ka daļa no viņiem šo priekšmetu uzskata par nesavienojamu ar modernu izglītību.

Impulsa pārvēršana konkrētos lēmumos norisinās institūcijās: Saeimā, Ministru kabinetā, pašvaldību iestādēs, ministrijās utt. Institūcijas nav tik izplūdušas un visaptverošas kā grupas. Institūcijām ir raksturīga zināma uzbūve un darbības principi, tās veic noteiktas funkcijas: izskata problēmu un tās iespējamo risinājumu, pieņem lēmumu par konkrēto risinājumu un šo lēmumu īsteno.

3.1.1. Galvenie politiskās sistēmas tipi

Ikdienā skaidri tiek nošķirts teorētiskais no faktiskā, jābūtība no realitātes. Tas palīdz skaidrāk uztvert pasauli ap mums. Šāds dalījums nepieciešams arī politikā un jo īpaši politoloģijā. Padomju okupācijas gados Latvijā pastāvēja demokrātiska konstitūcija, un tas bieži tika uzsvērts PSRS vadītāju runās. Taču faktiski šī konstitūcija nebija piepildīta ar konkrētu saturu, tai nebija reāla seguma dzīvē, kur personas brīvības tika ierobežotas un apspiestas.

Valsts pārvaldes reālā neatbilstība skaļi deklarētiem principiem nebija raksturīga vienīgi Padomju Savienībai vai tās satelītvalstīm Austrumeiropā. Lai aptvertu šo atbilstības pakāpi, ieviests politiskās

Latvijas PSR Augstākās padomes 4. sesija 1986. gadā. Balsošana sēžu zālē.

sistēmas tipu jeb politiskā režīma jēdziens. Tas raksturo apstākļus un noteikumus, pēc kuriem faktiski darbojas visi politiskās sistēmas elementi: valdība, parlaments, partijas, interešu grupas, tiesas utt.

Visbūtiskākais politiskā režīma rādītājs ir attiecības starp valsti un pilsonisko sabiedrību. Tieši šai jomā izpaužas tas, cik lielā mērā valsts piekrīt sevis kontrolēšanai un cik lielā mērā tā vēlas kontrolēt cilvēku pašizpaušmi. Šīs attiecības arī norāda, cik decentralizēta ir valsts vara. Ja valsts sliecas uz maksimālu kontroli pār saviem pilsoņiem (kā tas bija Padomju Savienībā), tas izpaužas dažādos ierobežojumos pilsoniskās sabiedrības institūciju (partiju, baznīcas, masu saziņas līdzekļu utt.) darbībai, kaut arī tiek izplatīti formāli paziņojumi, piemēram, par varas atrašanos visas tautas rokās. Tieši tāpēc Padomju Savienībā vienīgā partija bija Komunistiskā partija, jebkādu citu politisko partiju darbība bija aizliegta un tieši tāpēc nebija iespējams legāli izplatīt informāciju, kas atšķirtos no oficiālā viedokļa.

Pastāv vairāki politisko režīmu iedalījumi, taču mēs iepazīsimies ar vienu no vienkāršākajām un izplatītākajām klasifikācijām, kas izšķir trīs nozīmīgākos politisko sistēmu tipus: demokrātiskā, autoritārā un totalitārā sistēma.

Cinoties par Latvijas neatkarības atjaunošanu, bieži tika uzsvērts, ka jāveido demokrātiska valsts, jo tikai tā sniedz vislielākās iespējas cilvēku pašizpausmei un sabiedrisko konfliktu noregulēšanai. Vairākus gadus pēc neatkarības atjaunošanas dažkārt dzirdamas šaubas, vai mūsu valstī patiešām darbojas demokrātisks režīms, jo vienkāršajam cilvēkam esotniecības iespējas ietekmēt politisko jautājumu risināšanu. Lai atbildētu uz šo jautājumu, nepieciešams noskaidrot, kādi kritēriji tiek lietoti demokrātiska režīma noteikšanai. Plaši pieņemtas ir amerikāņu zinātnieka Roberta Dāla (*Robert Dahl*) septiņas demokrātijas pamatpazīmes:

- tautas vēlētas amatpersonas, kas pārrauga valdības darbību;
- brīvas un vienlīdzīgas vēlēšanas;
- vēlēšanu tiesības gandrīz visiem pieaugušajiem sabiedrības locekļiem;
- tiesības tikt ievēlētiem gandrīz visiem pieaugušajiem sabiedrības locekļiem;
- vārda brīvība;
- ar likumu aizsargāta iespēja iegūt alternatīvu informāciju;
- reālas tiesības veidot dažādas organizācijas, tostarp politiskās partijas un interešu grupas.

Šo pamatpazīmju vadmotīvs — kā nodrošināt pilsoniskās sabiedrības spēju pretoties valstij un aizstāvēt savas intereses. Saprotams, ka šīm iezīmēm ir reāli jāfunkcionē un jāiesakņojas politiskajā praksē, cilvēku apziņā un rīcībā, lai kļūtu neatgriezeniskas. To savukārt veicina demokrātiskā režīma auglīga darbība savstarpējas tolerances apstākļos.

✓ Autoritāros režīmos pilsoniskās sabiedrības funkcionēšana ir krietni ierobežota, taču nav pilnībā aizliegta. Ir iespējama dažu režīmam uztīcamu partiju mērena darbība, dažādu preses izdevumu izplatīšana, ja tie nepauž būtisku režīma un tā līderu kritiku, neatsakās no varas dalīšanas principa. Nav domājams, ka autoritārie režīmi izmantotu klaji

vardarbīgus sabiedrisku konfliktu risināšanas paņēmienus, ja nu vienīgi dažos īpaši smagos krīzes brīžos vai autoritārā režīma iedibināšanas laikā. Autoritārie režīmi ne vienmēr ierobežo pilsoņu aktivitāti saimnieciskajā sfērā. Dažās valstīs — Čīlē, vairākās Dienvidaustrumāzijas zemēs — autoritārie režīmi ir pat sekmējuši ekonomisko uzplaukumu. Saimnieciskā brīvība palīdz pilsoniskajai sabiedrībai saglabāties vismaz daļēji un ātrāk atdzimt režīma liberalizācijas gadījumā, kā tas vērojams Spānijā un Portugālē.

Totalitārs režīms tiecas pilnībā kontrolēt un regulēt visas cilvēku dzīves jomas. Tāpēc tiek maksimāli ierobežota pilsoniskās sabiedrības institūciju darbība, faktiski tās likvidējot. Tiek pārtraukta jebkuru opozīcijas partiju darbība un režīma nekontrolētu masu saziņas līdzekļu funkcionēšana. Baznīcas vietu nereti ieņem režīma oficiālā ideoloģija. To vainago arī “no augšas” organizētas brīvprātīgi obligātas vienprātības apliecinājumi: demonstrācijas, mītiņi, sanāksmes. Jo spilgti šie šķietamās vienotības izpaudumi tika organizēti Ķīnā 20. gadsimta 50. — 70. gados.

Totalitārs režīms mēģina pārraut saikni starp cilvēkiem, atomizēt visu sabiedrību, veidojot stingri centralizētas, augstākstāvošiem vadītājiem pakļautas masu organizācijas (arodbiedrības, jaunatnes organizācijas, partijas nodaļas utt.). Lai veicinātu šos procesus un pastiprinātu savu ietekmi, totalitārie režīmi mēģina ierobežot arī saimniecisko darbību un iedibināt valsts monopolu daudzās nozīmīgās tautsaimniecības jomās. Par lielisku piemēru šeit noder PSRS, kur ar likumu bija aizliegts ražošanas līdzekļu privātīpašums. Tas nozīmē, ka legāla un jēl cik būtiska no valsts neatkarīga ekonomiskā darbība PSRS nebija iespējama. Faktiski sabiedrība tiek pārveidota par nedzīvu mehānismu, ar kuru manipulē totalitārā režīma vadītāji savu interešu apmierināšanai.

3.1.2. Politiskās sistēmas funkcijas un tās leģitimitāte

Iepriekšējās sadaļās mēs jau konstatējām, ka valsts politiskā sistēma sastāv no daudziem ļoti dažādiem komponentiem, kurus tomēr vieno līdzdalība politiskajos procesos. Kaut arī ir daudzas atšķirības, politiskajām sistēmām kopīga iezīme ir attiecības starp valsti un pilsonisko sabiedrību — to sabiedrības daļu, kuru valsts ietekmē pastarpināti. Šīs attiecības arī nosaka politiskās sistēmas tipu.

“Baltijas ceļš” 1989. gada 23. augustā.

Ar politiskās sistēmas jēdzienu tiek saprasts dažādu institūciju kopums, kura virsuzdevums ir noteikt visas sabiedrības attīstībai nozīmīgus mērķus un pieņemt lēmumus, kas sekmētu šo mērķu sasniegšanu. Šis virsuzdevums izpaužas gan nodokļu politikā, gan līgumu slēgšanā ar ārvalstīm, gan atbalsta (ne)sniegšanā lauksaimniecībai, gan kara pieteikšanā, gan dalībā starptautiskajās organizācijās, gan skolu tīkla attīstīšanā, gan neskaitāmos citos veidos. Turklāt valsts atbalsta šo lēmumu izpildi ar zināmu piespiešanu no savas puses, un to labprātīgi pieņem arī sabiedrība, ja tā atbalsta attiecīgo politisko sistēmu.

Tomēr pasaules vēsture rāda, ka ne vienmēr politiskā sistēma ir spējīga ar minētajiem uzdevumiem pienācīgi tikt galā. Parasti tad samazinās sabiedrības atbalsts šai sistēmai. Latvijā plaši ir izplatīts uzskats, ka Saeimas nespēja tikt galā ar saviem likumdošanas pienākumiem 20. gadsimta 30. gadu sākumā lielā mērā paralizēja valsts politisko sistēmu. Cilvēkos radās neapmierinātība, un parlamentārisms zuda atbalsts. Citiem vārdiem sakot, demokrātiskā politiskā sistēma Latvijā saskārās ar legimitātes krīzi.

Tādas politiskās sistēmas legimitāte ir cieši saistīta ar sabiedrības atbalstu konkrētajai sistēmai. Tas nozīmē, ka mums jāzina katra indivīda attieksme pret politisko sistēmu, lai spriestu par legimitāti. Ja vairākumam sabiedrības locekļu ir vismaz pozitīvi neitrāla attieksme, tad var teikt, ka politiskā sistēma attiecīgajā valstī ir legītīma. Ja vairākumam sabiedrības locekļu šī attieksme ir negatīva, tad jārunā par legimitātes zudumu. Turklāt jāatceras, ka legimitāte nav nemainīgs lielums. Ja kaut kādi notikumi liek sabiedrībai pozitīvāk vērtēt pastāvošo politisko sistēmu, tad pieaug tās legimitāte. Socioloģiskie pētījumi vedina domāt, ka 1991.gada augustā — pēc puča izgāšanās un Latvijas neatkarības pilnīgas atjaunošanas — Latvijas demokrātiskā politiskā sistēma piedzīvoja savas legimitātes augstāko punktu. Turpretī šobrīd sabiedriskās domas aptauja un nereti mēģinājumi mainīt Latvijas Satversmi liek domāt, ka mūsu politiskā legimitāte vēl nav stipra.

3.2. Tradicionālie režīmi un to problēmas

Runājot par politiskajiem režīmiem, mēs aplūkojam trīs galvenos tipus — demokrātisko, autoritāro un totalitāro režīmu — un apzināti neskārām nelielu valstu grupu, kurās pastāv tāda politiskā sistēma, kas īsti neieklaujas nevienā no minētajiem trim tipiem. Šo neaplūkoto politisko sistēmas tipu dēvē par tradicionālo politisko režīmu.

Tradicionālajos režīmos joprojām dominē tās sabiedriskās vērtības, kas bija plaši izplatītas pasaulē pirms vairākiem gadsimtiem. Tās nenoliedz sociālo nevienlīdzību un oligarhisku pārvaldes kārtību, kāda pastāvēja, piemēram, 17. gadsimta Eiropā. Tās atbalsta iedzīvotāju pakļāvību valsts vadītājam un nosoda opozicionārismu. Tradicionālajos režīmos vara un finansu resursi ir koncentrēti dažu cilvēku vai ģimeņu rokās, tāpēc indivīdu sociālā mobilitāte, spēja izvirzīties ir ierobežota.

Valstis ar tradicionālajiem režīmiem ir absolūtiskas, t. i., tajās vienpersoniski valda kāds līderis, taču panāk to bez acīm redzamas vardarbības lietošanas. Līderis paļaujas uz indivīdu atbalstu un lojalitāti, ko stiprina, piemēram, valsts reliģija vai vēsturiskā tradīcija. Šādas valstis sastopamas Arābijas pussalā un dažviet Āfrikas dienviddaļā.

20. gadsimta beigās tomēr vērojams zināms atbalsta zudums līderim tradicionālajos režīmos. Šādu situāciju mēģina pārvarēt ar materiālo

labumu pārdali, ar paātrinātu saimniecisko attīstību un ar atsevišķu konstitucionālas pārvaldes elementu ieviešanu. Kā rāda Arābijas pussalas zemju pieredze, tieši iedzīvotāju materiālās nodrošinātības uzlabošana ļauj tradicionālajiem režīmiem vissekmīgāk saglabāt savu darbību un iztikt bez vardarbības. Spēka metodes tiek lietotas vienīgi tajos gadījumos, ja veidojas spēcīga opozīcija, kas rada nopietnus draudus pastāvošajam politiskajam režīmam. Tiesa gan, iedzīvotāju pieaugošās materiālās prasības un informācijas apmaiņa ar citām pasaules daļām spiež tradicionālos režīmus arvien modernizēties, t. i., izšķirties par virzību uz autoritāra vai demokrātiska režīma ieviešanu valstī, jo sabiedrības atbalsts un lojalitāte līderim, kura sakņojas tradicionālajās vērtībās, pakāpeniski samazinās.

3.2.1. Nedemokrātiskie režīmi un to problēmas

Tradicionālajiem režīmiem sairstot, to vietā parasti tiek ieviesta kāda nedemokrātiska sabiedrības pārvaldes kārtība: vai nu autoritārisms, vai totalitārisms. Šādi politiskie režīmi ļauj iepriekšējiem valsts vadītājiem saglabāt savu varu — kaut arī ar piespiedu līdzekļiem. Sabiedrība apjauš, ka tā savās izpausmēs nav brīva, taču apzinās, ka nepakļāvība var dārgi maksāt: ieslodzījums, pārvietošanās brīvības ierobežojumi, ekonomiska apspiešana utt. Turklāt valdošais režīms varbūt nemaz nav tik nepanesams, lai tam pretotos.

Pasaules pieredze rāda, ka autoritārie (un dažkārt pat totalitārie) režīmi spēj likvidēt politisku krīzi un panākt saimniecisku augšupeju. Īpaši uzskatāms ir vairāku Dienvidaustrumāzijas zemju paraugs, kad šaura valsts vadītāju grupa ar stingriem pasākumiem ir spējusi nodrošināt ārkārtīgi labvēlīgus apstākļus saimnieciskajai attīstībai.

Arī Latvijai šis scenārijs nav svešs — K. Ulmaņa antidemokrātiskā apvērsuma atbalstītāji bieži vien atsaucas uz Latvijas ekonomisko augšupeju pēc autoritārā režīma iedibināšanas. Taisnības labad jāatzīst, ka apoloģētiskie salīdzinājumi tiek izdarīti ar rādītājiem mūsdienu pasaules nopietnākās saimnieciskās krīzes laikā. Turklāt jau pirms apvērsuma bija iezīmējusies saimnieciskā stabilizācija, ko bieži uzsvēris ievērojamais Latvijas saimnieciskās vēstures pazinējs Arnolds Aizsilnieks.

Tomēr sociāli ekonomiskā stāvokļa uzlabošanās ir abpusgriezīgs asmenis. No vienas puses, tā stiprina nedemokrātiskā režīma autoritāti

sabiedrības acīs, īpaši tajos gadījumos, ja tā izveide bijusi saistīta ar nopietnām saimnieciskām grūtībām valstī. No otras puses, ekonomiskā uzplaukuma laikā veidojas ciešāki kontakti ar citām valstīm, no kurām daļa tiek pārvaldītas demokrātiski. Vēl vairāk — speciālisti tiek sūtīti apmainīties ar pieredzi un paaugstināt savu kvalifikāciju uz ekonomiski attīstītākajām valstīm, kuru lielākajā daļā ir demokrātiska valsts pārvalde (ASV, Japāna, Rietumeiropas zemes). Turklāt saimnieciskā attīstība veicina labklājības līmeņa celšanos un finansu resursu koncentrācijas mazināšanos. Šie apstākļi rada arvien pieaugošu prasību pēc politiskā režīma demokratizācijas. Ja nenotiek krass pavērsiens totalitārisma virzienā, nedemokrātiskās valstis var sagaidīt pakāpenisku liberalizāciju. Tiek uzskatīts, ka daži autoritārie režīmi (piemēram, Pinočeta režīms Čīlē) pat ir radījuši zināmus priekšnoteikumus pārejai uz demokrātisku sistēmu. Tas nozīmē, ka mūsdienu pasaulē vērojama tendence saimnieciskajai attīstībai iet roku rokā ar demokrātisku valsts pārvaldes sistēmu.

3.2.2. Politiskā režīma maiņas formas

Ikdienā mēs reti domājam par atbalstu kādai valdībai, kādam politiskajam režīmam. Tomēr šis atbalsts ir nepieciešams jebkurai valdībai. Demokrātiska politiskā sistēma bauda leģitimitāti, tāpēc ka tā darbojas atbilstoši sabiedrības lielākās daļas interesēm un vēlmēm. Nedemokrātiski režīmi atbalstu gūst ar piespiešanu un vardarbības draudiem — kā tas bija, piemēram, Padomju Savienībā vai nacistiskajā Vācijā. Tāpēc to var saukt nevis par leģitimitāti, bet gan par “kailu varu”, kas balstās uz spēku. Iedzīvotāju atbalsts (labprātīgs vai varmācīgi gūts) ir nepieciešams, jo bez tā valsts pārvaldes sistēma nav spējīga darboties un veikt pat visvienkāršākās funkcijas, ieskaitot pašas sistēmas uzturēšanu. Uz atbalsta nesniegšanu, starp citu, balstās arī nevardarbīgās pretošanās metode, kas popularitāti ieguva 20. gadsimta otrajā pusē, vājākajam meklējot iespējas cīņai pret acīm redzamu pārspēku bez asinsizliešanas.

Saprotams, sabiedrības atbalsta jeb leģitimitātes trūkums ir tikai viens no iespējamajiem cēloņiem jebkura politiskā režīma sabrukumam. Bieži var runāt arī par citiem sairuma iemesliem, piemēram, par valsts militāru sakāvi (Valsts domes ieviešana cariskajā Krievijā pēc sakāves

krievu-japāņu karā), par nespēju atrisināt saimnieciskās problēmas (Ādolfa Hitlera nākšana pie varas Vācijā) utt. Tomēr vairākumā gadījumu arī šie iemesli būtiski mazina sabiedrības atbalstu attiecīgajam režīmam.

Lai kādi ir politiskā režīma sairuma cēloņi, svarīgs ir pats sairuma fakts. Tas nozīmē, ka viena režīma vietā neglābjami nāk cits, — atsauciet atmiņā politiskā režīma definīciju, lai saprastu šo nenovēršamību mūsdienu apstākļos! Turklāt mūs interesē veids, kā notiek šī maiņa. Vēsturisko notikumu analīze rāda, ka šādu nomaiņu iespējams aplūkot kā revolūciju vai evolūciju, kaut praksē stingri nodalīt šīs divas formas var būt sarežģīti.

Par evolūciju pieņemts dēvēt lēnas un pakāpeniskas politiskā režīma pārmaiņas. Tas nozīmē, ka evolūcijai nav raksturīgi dramatiski notikumi ar plašu sabiedrības slāņu piedalīšanos. Arī spēji pārrāvumi valsts tradīcijās un vēsturē neliecina par evolūciju. Pārdomātas un pakāpeniskas politiskā režīma reformas un tā pielāgošana laikabiedru prasībām ir viens no drošākajiem evolūcijas rādītājiem. Spilgts evolūcijas paraugs ir Lielbritānijas politiskā vēsture. Pakāpenisku pārveidojumu gaitā Lielbritānija no karaļa pārvaldītas zemes kļuva par parlamentāru monarhiju, rādot demokrātisku institūciju darbības priekšzīmi daudzām pasaules valstīm 18. — 19. gadsimtā. Kaut arī šis valsts vēsturē netrūkst strauju pavērsienų, valdošo dinastiju maiņu, nevar runāt par tās attīstības pārrāvumiem, jo galvenās valsts pārvaldes iezīmes — monarha institūcija, parlaments un tā pieaugošā suverenitāte, noteiktu indivīda tiesību aizsardzība — tika saglabātas.

Revolūcija ir pilnīgs pretstats evolūcijas pakāpenībai. Par revolūciju pieņemts saukt ļoti straujas pārmaiņas, kas parasti norisinās samērā īsā laika posmā. Tās rezultātā notiek fundamentāla sociālo vērtību, politisko struktūru un institūciju nomaiņa. Seko arī pārmaiņas aktīvo politisko darbinieku sastāvā. Klasisks revolūcijas paraugs ir Lielā franču revolūcija 1789. gadā. Tās rezultātā ne vien tika sagrauta Francijas monarhija un izveidota parlamentāra republika, bet arī radikāli mainīts politiskās elites sastāvs. Franču revolūcija apstiprina vēl vienu novērojumu — jaunais režīms var būt īslaicīgs (atcerēsimes restaurāciju un tai sekojošo Napoleona nākšanu pie varas), tomēr tā radītajām pārmaiņām sabiedrības vērtību skalā jābūt paliekošām.

Savukārt 20. gadsimta nogales pārveidojumi Austrumeiropā (arī Latvijā) liecina, ka revolūcijām nav jābūt saistītām ar plaša mēroga vardarbību. Atminēsimies, ka komunisma sabrukuma rezultātā vairākumā Austrumeiropas zemju izveidojās demokrātiski politiskie režīmi, kas veicina sociālo vērtību un attieksmju maiņu. Daudzās valstīs notikušas arī dziļas pārmaiņas politiskajā elitē, bijušajiem komunistiskā režīma līderiem nonākot uz apsūdzēto sola, labprātīgi atsakoties no aktīvas politiskās darbības vai samierinoties ar noteiktiem ierobežojumiem šai jomā.

Par apvērsumu pieņemts dēvēt varas pāreju no vienas politisko līderu grupas citas politisko līderu grupas rokās, un tam raksturīgas vēl divas citas pazīmes. Pirmkārt, apvērsuma rezultātā attiecības starp valsti un pilsonisko sabiedrību (kuras nosaka politisko režīmu) būtiski nemainās. Var iebilst, ka arī vēlēšanu rezultātā nereti vērojama varas pāreja no vienas partijas citas rokās. Taču vēlēšanas — atšķirībā no apvērsuma — ir regulārs, likumīgs un iepriekš zināms varas nodošanas veids. Apvērsums turpretī ir neregulārs un nelikumīgs. Apvērsuma rezultātā nav vērojamas dziļas pārmaiņas sabiedrībā. Šo apsvērumu dēļ arī 1934. gada 15. maija notikumus Latvijā pareizi būtu dēvēt par apvērsumu.

3.2.3. Demokrātijas problēmas

Iepriekšējās sadaļās izklāstītā informācija vedina domāt, ka agrāk vai vēlāk visās pasaules valstīs tiks ieviesta demokrātiska pārvaldes sistēma. Par to netieši liecina arī fakts, ka daudzās Latīņamerikas, Dienvideiropas un Austrumeiropas zemēs šī pāreja ir notikusi 20. gadsimta laikā. Īpaši optimistisks noskaņojums pasaulē valdīja pēc komunisma sabrukuma Padomju Savienībā un tās satelītvalstīs Austrumeiropā, jo komunisms tika uzskatīts par nopietnāko demokrātijas sāncensi. Tomēr pārveidojumu gaita bijušajās padomju bloka valstīs un citās jaunajās demokrātijās ir atjaunojusi diskusijas par tautvaldības izplatību pasaulē.

Pētījumi rāda, ka ir nepieciešams noteikts ekonomiskās attīstības līmenis, lai radītu labvēlīgus apstākļus demokrātijas nostiprināšanai valstī. Citiem vārdiem sakot, trūcīgā zemē ir sarežģīti panākt demokrātisko spēles noteikumu ievērošanu, jo ikdienas grūtībās ieslīgušu sabiedrību var viegli pierunāt, lai tā atbalstītu autoritārus pasākumus. Demokrā-

tijas līkločus Latīņamerikas valstīs nereti skaidro ar nepietiekamu sabiedrības labklājības līmeni.

Kā minēts nodaļā par politiskajiem režīmiem, arī politiskā kultūra var palīdzēt demokrātiskas kārtības iedibināšanā — un var arī to graut. Ja sabiedrībā iesakņojušies antidemokrātiski uzskati, ir nepieciešama paaudžu maiņa ilgākā laika posmā, kā arī vērā ņemama valsts attīstība, kas apstiprinātu, ka demokrātija spēj darboties efektīvāk par iepriekšējo režīmu. Ja šādi procesi nav vērojami, demokrātija tiek nopietni apdraudēta. Kā rāda Latvijas vēsture, tautvaldība var tikt likvidēta, tiklīdz valsts saskaras ar nopietnākām grūtībām, ja sabiedrības politiskā kultūra nav būtiski mainījusies.

Savukārt politisko kultūru nopietni ietekmē attiecīgās sabiedrības vēsture. Tas nozīmē, ka konkrētas valsts pozitīva vēsturiskā, demokrātijā gūtā pieredze ļauj daudz cerīgāk raudzīties uz tautvaldības nostiprināšanu pēc autoritāra vai totalitāra režīma sairuma. Un otrādi — kā tas redzams pēc mūsu pašu pieredzes. Šobrīd Latvijas sabiedrībā dziļi ir

Dziesmu svētku gājiens 1990. gadā.

iesakņojies uzskats, ka demokrātija nav bijusi dzīvotspējīga mūsu valstī un šo nespēju ir veicinājušas politiskās partijas. Turpretī K. Ulmaņa autoritārais režīms nodrošinājis saimniecisku augšupeju. Arī socioloģiskie pētījumi apliecina, ka cilvēki šobrīd izturas nogaidoši pret demokrātiju un negatīvi pret politiskajām partijām, kas ir viens no svarīgākajiem demokrātiskas sistēmas elementiem. Šāda attieksme, kuras izveidi ir veicinājusi vienpusēja vēstures interpretācija, nesekmē tautvaldības nostiprināšanos Latvijā.

Nebūtu taisnīgi noliegt, ka demokrātija ir lēnīgāka pārvaldes sistēma, kuras pastāvēšana jaunos režīmos tiek apdraudēta krīžu periodos, kad nepieciešami ātri un radikāli lēmumi. Demokrātija var šķist nogurdinoša un dārga valsts iekārta bez konkrētas katras amatpersonas atbildības, ja to salīdzinām ar patvaldnieciskiem vienvadoša līdera režīmiem. Taču tieši demokrātija ļauj vissekmīgāk saskaņot sabiedrībā pastāvošās atšķirīgās intereses, un šī harmonizācija, kā rāda totalitāro valstu sabrukums, ir daudz nozīmīgāka par acumirkļīgiem materiālajiem ieguvumiem. Tieši demokrātija sniedz visplašākās indivīda pašrealizācijas un personības autonomijas iespējas, kā arī novērš varmācību pret sabiedrības locekļiem par viņu pārliecību. Arī atbildība par saviem darbiem un pienākumiem demokrātijai nav sveša, ja vien tiek īstenots tiesiskas valsts princips, kad vaininieki nevar izvairīties no soda, slēpjoties aiz ietekmīgu labvēļu muguras. Noslēgumā der atminēties bijušā Lielbritānijas premjerministra Vinstona Čērčila domu: demokrātija nav nekas pilnīgs, taču tā ir labākā pārvaldes sistēma, kādu cilvēce līdz šim spējusi īstenot dzīvē.

3.3. Pilsoniskā sabiedrība

Latvijas jauno laiku vēsturē valsts bieži ir dominējusi pār pilsoņu pašiniciatīvu. Nemaz nerunājot par mūsu valsts teritorijas atrašanos Krievijas impērijas ietvaros, šī tradīcija bija raksturīga arī Latvijas brīvvalstij laika posmā starp abiem pasaules kariem. Tomēr pasaules pieredze rāda, ka ir nepieciešama pilsoņu spēja pašorganizēties, lai demokrātiska pārvaldes sistēma funkcionētu veiksmīgi.

Pilsoniskā sabiedrība lielā mērā izsaka šo pašorganizēšanās spēju. Pilsoniskā sabiedrība ir tā visas sabiedriskās dzīves daļa, kuru valsts

tieši neietekmē un kuru veido cilvēku brīvprātīgi radītas organizācijas, apvienības, asociācijas. Lai pilsoniskā sabiedrība varētu veidoties un attīstīties, ir nepieciešama ne vien indivīdu vēlme patstāvīgi kārtot jautājumus, kas attiecas uz viņiem pašiem, bet arī īpašuma formu daudzveidība. Tas nozīmē, ka valstij nedrīkst piederēt saimnieciskās darbības monopols un ka jābūt pilsoņu ekonomiskai patstāvībai. Tādējādi tiek novērsti valsts mēģinājumi ierobežot savu pilsoņu rīcības brīvību ar ekonomiskiem līdzekļiem, kā tas nereti tika praktizēts Padomju Savienībā. Līdztekus tam nepieciešama valsts politiskās dzīves daudzveidība un garantēta pilsoņu iespēja piedalīties valsts jautājumu risināšanā.

Pilsoniskās sabiedrības dziļākā jēga ir pasargāt atsevišķus indivīdus vai to kopumus no valsts patvaļas un ļaut viņiem iespējami brīvi realizēt savas intereses un apmierināt savas vajadzības. Tas tiek panākts, no vienas puses, ar stingru prasību pēc tiesiskuma un pilsoņu vienlīdzības principa ievērošanas un, no otras puses, ar savu uzskatu brīvas paušanas un informācijas apmaiņas nodrošināšanu.

Pilsoniskā sabiedrība sastāv no dažādām ļaužu kopām. Pazīstamākās no tām ir ģimene, skola, baznīca, masu saziņas līdzekļi, profesionālās apvienības, interešu grupas. Pilsoniskajā sabiedrībā daļēji ietilpst arī politiskās partijas. Tās kalpo par ideju, prasību, interešu pārnēsētājiem no pilsoniskās sabiedrības uz valsti, taču vienlaicīgi darbojas arī kā pilsoņu pašizpaušmes līdzeklis. Tas nozīmē, ka partijām jāveic gan valstiskās funkcijas (līdzdalība parlamenta un valdības darbā), gan pilsoniskās sabiedrības funkcijas.

Latvijā pilsoniskā sabiedrība ir tikai veidošanās pirmsākumos. To nosaka padomju totalitārisma smagais mantojums kā saimnieciskajā, tā garīgajā jomā. Vērojama tendence valstij nedaudz mazināt savu ietekmi un centienus iejaukties dažādās dzīves sfērās. Tomēr pilsoņu pašorganizēšanās joprojām ir vāji izteikta, jo viņi netic savai spējai ietekmēt valsts aparātu. Sabiedriskās domas izpēte liecina, ka aptuveni pēc 80% Latvijas iedzīvotāju uzskata viņi nevarētu neko panākt saskarsmē ar valsts institūcijām.

Arī saimnieciskā stagnācija mūsu valstī neveicina pilsoniskās sabiedrības veidošanos, jo, no vienas puses, cilvēki ir aizņemti ar ikdienišķo grūtību pārvarēšanu un, no otras puses, cenšoties pārvarēt krīzi, valsts ir uzņēmusies tādas funkcijas, kas citkārt piekristu pilsoņiem pašiem. Saimnieciskie pārveidojumi ris pārāk gausi, lai būtu izvei-

dojusies stabila vidusšķira, kas noder par pilsoniskās sabiedrības sociālo pamatu. Būtisks šķērslis pilsoņu aktivitātei ir vājās demokrātiskās tradīcijas Latvijā un gandrīz 55 gadus ilga autoritārisma un totalitārisma posms, kas ierobežoja un apspieda cilvēku pašorganizēšanās tendenci. Pēc ikdienas pieredzes zinām, ka tiesiskuma nodrošināšanai mūsu valstī vēl daudz ir darāms. Bez tā pilsoniskajai sabiedrībai būs liegtas nopietnas iespējas pretoties valsts spiedienam.

Tomēr preses brīvība un relatīvi daudzpusīgas informācijas cirkulēšana sabiedrībā, kā arī pieaugošais pilsoņu izglītības un politisko zināšanu līmenis rada pozitīvus priekšnoteikumus pilsoniskas sabiedrības turpmākai veidošanai Latvijā.

3.4. Politiskais režīms un politiskā kultūra Latvijā

Iepriekšējās sadaļās tika aplūkots politiskās sistēmas jēdziens un viena no iespējamām politiskās sistēmas tipu klasifikācijām. Mērķtiecīgi ir iztīrīt, kurš tips vērojams Latvijā.

Astoņdesmito gadu nogalē iesaistoties kustībā par Latvijas neatkarības atjaunošanu, vairākums iedzīvotāju pauda vēlmi pēc pastāvošā totalitārā režīma likvidešanas un jaunas, demokrātiskas pārvaldes sistēmas iedibināšanas. Tāpēc, vērtējot sasniegumus politiskās sistēmas izbūvē, jālieto demokrātijas mēraukla.

Iepriekšējā sadaļā jau iztīrījām septiņus kritērijus, kas raksturo demokrātisku politisko režīmu. Salīdzinot tos ar mūsu ikdienas realitāti, varam konstatēt, ka vairākums no tiem veiksmīgi funkcionē mūsu valstī. To darbību izšķiroši ietekmē Satversmē iekļautās normas, kas bija raksturīgas pašām modernākajām demokrātijām 20.gadsimta pirmajā pusē un kas nav zaudējušas aktualitāti arī šodien.

Ir pilnīgi skaidrs, ka Saeima tiek ievēlēta saskaņā ar mūsdienu demokrātiskajām normām, un to ne reizi vien ir apliecinājuši arī starptautisko organizāciju pārstāvji. Saeimas deputāti kontrolē Ministru kabineta darbību un var to atcelt, izsakot neuzticību valdībai vai kādam atsevišķam ministram.

Mazliet problemātiskāk ir ar visu pieaugušo sabiedrības locekļu līdzdalību vēlēšanās un viņu tiesībām tikt ievēlētiem Saeimā un pašvaldībās. Mēs labi zinām, ka sāpīgu vēstures notikumu rezultātā Latvijā lielai

daļai iedzīvotāju nav mūsu valsts pilsonības, un tas liecina par zināmu neatbilstību teorijā izvirzītajiem kritērijiem. Tomēr šī iezīme neļauj runāt par autoritāru režīmu Latvijā.

Nav pamata šaubīties, ka Latvijā pastāv vārda un runas brīvība, par to liecina ne vien bagātīgais preses kiosku piedāvājums, bet arī politiskā prakse atturēties no stingrākiem pasākumiem pret mītiņotājiem, kas dažādos veidos pauž atbalstu sabrukušajai padomju iekārtai. Likums paredz samērā plašas iespējas veidot sabiedriskās organizācijas, arī politiskās partijas. Tomēr iespējas gūt alternatīvu informāciju dažbrīd nav pilnīgas. Par to ne reizi vien ir runāts masu saziņas līdzekļos, un arī šis aspekts liek raudzīties uz mūsu politisko sistēmu mazliet kritiski.

Šī īsā analīze rāda, ka mēs varam atklāt arī pāris "šauro vietu" mūsu politiskajā sistēmā. Tomēr šīs novirzes nemaina Latvijas politiskās sistēmas noteikti demokrātisko ievirzi, ko ir apstiprinājušas vairākas starptautiskās organizācijas, piemēram, uzņemot Latviju par Eiropas Padomes dalībvalsti.

Tostarp mums jāatceras, ka demokrātiska pārvaldes mehānisma darbība ir atkarīga ne tikai no dažādām konstitucionālām garantijām un noteiktu valsts institūciju darbības. Demokrātiska režīma uzturēšanai ļoti svarīga ir arī sabiedrības attieksme pret politiskajiem procesiem un institūcijām. Šo attieksmi, indivīdu uzskatus par politiku un tās dalībniekiem, kā arī cilvēku rīcību politiskajos procesos sauc par politisko kultūru. Šeit svarīgi ielāgot, ka politiskā kultūra nenozīmē pieklājīgu, ētisku uzvedību politikā, kā to nereti skaidro paši politiķi.

Nav grūti saprast, ka demokrātisku politisko režīmu nav iespējams uzturēt ar vardarbīgiem līdzekļiem. Tas nozīmē, ka demokrātija var pastāvēt, ja tā bauda tautas vairākuma atbalstu. Tātad, pat ja darbojas demokrātijai raksturīgas valsts institūcijas, bet tauta šādu sistēmu nevēlas, tad demokrātiskā režīma dienas attiecīgajā valstī ir skaitītas. To, vai tauta vēlas demokrātisku sistēmu, iespējams uzzināt, pētot tās politisko kultūru.

20. gadsimts ir bijis viens no daudzšķautņainākajiem, pretrunīgākajiem un dramatiskākajiem posmiem Latvijas vēsturē. Mūsu sabiedrība šai samērā īsajā laika sprīdī ir izbaudījusi atšķirīgus politiskos režīmus: sākot ar starpkaru Latvijas demokrātiju līdz K. Ulmaņa diktatūras autoritārisma un pat padomju totalitārisma. Turklāt nedemokrātiskie

režīmi ir pastāvējuši mūsu valsts teritorijā ilgāku laiku. Tāpēc nav pārsteidzoši, ka Latvijas sabiedrības politiskajā kultūrā demokrātiskie elementi vēl nav gana nostiprinājušies un ir jūtama pagājušo laiku ietekme.

Mūsu valsts iedzīvotāji ir krietni autoritāri savās politiskajās attieksmēs. Par to liecina socioloģiskajos pētījumos noskaidrotais fakts, ka aptuveni pēc 2/3 Latvijas iedzīvotāju uzskata tikai kāda "stingrā roka" var ieviest kārtību valstī. Ar šo uzskatu tieši saistās lielas pilsoņu daļas vēlme pēc tautas vēlētā prezidenta, kam būtu plašas pilnvaras. Tikai puse aptauju dalībnieku domā, ka Padomju Savienības sabrukums bijis labvēlīgs Latvijai, turklāt skeptiķi rodami arī latviešu vidū. Vienlaikus cilvēki redz, ka pēc neatkarības atjaunošanas valsts nav pietiekami spējusi apmierināt savu pilsoņu intereses un vajadzības. Tas liek viņiem visnotaļ pozitīvi novērtēt padomju laika sasniegumus un paust atzinīgu vērtējumu nesenajai pagātnei.

Šāds atturīgums pret atgūto neatkarību acīmredzot saistāms ar lielajām cerībām, ko daudzi no mums loloja 80. gadu nogalē, atbalstot

Nacionālsociālistu nelatviešu organizēts mītiņš.

Latvijas suverenitātes atjaunošanu. Šobrīd šīs cerības vēl nav piepildījušās un pilsoņu rezignācija ir pašsaprotama. Sabiedrības rūgtums izpaužas arī ļoti skeptiskajā politiķu vērtējumā. Liels mūsu līdzcilvēku vairākums pauž uzskatu, ka politiķi vairāk rūpējas par savu pašlabumu nekā par sabiedrības problēmu risināšanu.

Cilvēki arī nav droši par savu nākotni un ļoti piesardzīgi prognozē Latvijas ekonomisko attīstību. Caurmērā trūcīgie dzīves apstākļi un atmiņas par padomju laika sociālās nodrošināšanas sistēmu veicina kreisu prasību izplatību vēlētāju vidū. Ļoti daudzi indivīdi vēlas, lai valsts uzņemtos rūpes par sociālo labumu un nodarbinātības nodrošināšanu. Tāpat daļa sabiedrības neiebilstu pret būtiskas valsts ietekmes saglabāšanu saimnieciskajos procesos. Šie vērojumi apstiprina pieņēmumu, ka valsts lielā mērā bauda pilsoņu uzticību, turpretī partijām ir nemainīgs izteikti negatīvs vērtējums.

Mūsu līdzpilsoņus maz interesē sabiedrības problēmas. Katrs ir norūpējies par savu nākotni un kopumā līdzcilvēkus uzlūko neuzticīgi. Lai gan vērojama zināma politiska pasivitāte, cilvēki tomēr ir neapmierināti ar slikto informāciju par politiskajiem procesiem. Par nozīmīgākajām problēmām, kas būtu nekavējoties jārisina, viņi uzskata zemos ienākumus, bezdarbu un veselības aizsardzības sistēmas sabrukumu. Toties maz uzmanības tiek pievērsts jautājumiem, kas netieši varētu palīdzēt sasāpējušo problēmu risināšanā, — politikai, izglītībai, saimnieciskajam stāvoklim.

Tomēr pārspīlēti būtu teikt, ka sociāla nihilisma dēļ mūsu sabiedrībai nav nākotnes. Par to daļēji liecina vērojums, ka jauniešus vecumā līdz 24 gadiem izglītības, ģimenes stabilitātes un sabiedriskās drošības jautājumi satrauc vairāk nekā pusmūža cilvēkus. Viņiem arī raksturīga ir pragmatiskāka attieksme pret politiskajiem procesiem un mūsu valsts pagātnei.

3.4.1. Politiskā režīma maiņa Latvijā 20. gadsimta nogalē

Latvijas vēsture 20. gadsimtā ir bijusi ārkārtīgi raiba un straujiem pavērsieniem bagāta. Ar to ir saistīta arī biežā politisko režīmu maiņa Latvijas teritorijā: sākot no 1900. gada, mēs varam saskaitīt aptuveni 10 dažādus politisko sistēmu tipus. Tāpēc ir lietderīgi iepriekšējās sadaļās izklāstīto drīzāk teorētisko informāciju samērot ar Latvijas vēsturi. Lai

gūtu dziļāku priekšstatu par režīma maiņas mehānismu, aplūkosim pavisam nesenās pagātnes notikumus: PSRS sabrukumu un Latvijas neatkarības atjaunošanu, ko pavadīja arī politiskā režīma nomaiņa.

Pēc 1917. gada oktobra revolūcijas padomju propaganda un oficiālā statistika arvien mēģinājusi PSRS attīstību atainot pozitīvi. Nebūtu pareizi noliegt zināmus sasniegumus Padomju Savienības (arī okupētās Latvijas) saimnieciskajā attīstībā. Tomēr šo "labumu" cena mūsu zemei bija neiedomājami augsta. Turklāt jāuzsver, ka līdz ar tādu sociālo labumu nodrošināšanu, kurus faktiski pieprasīja oficiālā ideoloģija, kritās saimnieciskās efektivitātes līmenis, ierobežojot to valsts rīcībā esošo materiālo resursu daudzumu, kas nepieciešami jau izveidotās sistēmas darbībai. Tāpat PSRS bija spiesta tērēt lielus līdzekļus, lai uzturētu savus bruņotos spēkus un dažādos veidos atbalstītu sev draudzīgos režīmus tuvākās un tālākās ārvalstīs (piemēram, Kubā, Vjetnamā, Austrumeiropā un citviet). To noteica kapitālisma un sociālisma globālā sāncensība, kuras izpausme militāri politiskajā ziņā bija t. s. aukstais karš. Attīstoties masu saziņas līdzekļiem un pieaugot pilsoņu apmaiņai starp Austrumiem un Rietumiem, daudzi PSRS iedzīvotāji varēja nepastarpināti iepazīties ar kapitālistiskās pasaules saimnieciskajiem sasniegumiem un materiālās nodrošinātības līmeni, un tas radīja papildu spiedienu uz padomju totalitāro režīmu un mazināja tā atbalstu tautā.

20. gadsimta 80. gadu pirmajā pusē PSRS saimnieciskā stagnācija un pieaugošā nespēja nodrošināt saviem pilsoņiem tam laikam atbilstošu pārticības līmeni ne vien radīja būtisku padomju režīma legimititātes zudumu, bet arī lika valsts vadītājiem meklēt izeju no šīs situācijas.

Viens no ievērības cienīgākajiem Austrumeiropas pārmaiņu aspektiem bija to caurmērā miermīlīgais raksturs, par ko liecina tādi šo procesu apzīmējumi kā "samtainā revolūcija" (Čehoslovākijā) un "dziedošā revolūcija" (Baltijā). Pārejas nevardarbīgo raksturu izšķirīgi ietekmēja valdošā režīma legimititātes sairums, kas neļāva tam pat pienācīgi sakopot savu represīvo struktūru spēkus pret briesmošajām pārmaiņām.

Pēc 1991. gada augusta neveiksmīgā puča un tam sekojošās Latvijas neatkarības pilnīgas atjaunošanas mūsu valstī tika izveidots jauns, demokrātisks politiskais režīms ar tam raksturīgajām iezīmēm (par to sīkāk runāts iepriekšējās sadaļās). Milzīgais sabiedrības atbalsts šim režīmam 1991. gada rudenī liecina par tā augsto legimititāti. Tomēr šāda

režīma popularitāte nav spējusi saglabāties. Pacēlumu par neatkarības atjaunošanu drīzumā nomainīja rūpes par augošajām sadzīviskajām problēmām. To aizēnoja arī politiķu nespēja piepildīt iedzīvotāju cerības uz ātru materiālās labklājības pieaugumu, kas bija viens no straujo pārmaiņu dzinūļiem pirms 1991. gada augusta. Stāvokli tikai pasliktināja valdības neveiksmīgā ekonomiskā politika, kas izpaudās gausā un vāji pārdomātā privatizācijas procesā, banku krīzē, lauksaimnieciskās ražošanas sagrāvē utt.

Ir pamats domāt, ka 90. gadu vidū demokrātiskais režīms bauda vismazāko leģitimitāti kopš tā izveides 1991. gadā. Taču pastāv arī faktori, kas stiprina demokrātiskā režīma leģitimitāti. No vienas puses, tas ir cieši saistīts ar Latvijas neatkarības atgūšanu, kas demokrātiskam režīmam piešķir īpašu simbolisku nozīmi. No otras puses, atklāta atgriešanās pie autoritārisma apgrūtinātu Latvijas dalību starptautiskajās organizācijās, arī Eiropas Savienībā, ar kuru daudzi Latvijas politiķi saista mūsu valsts uzplaukumu nākotnē. Tas nozīmē — var izrādīties, ka saimnieciskā attīstība ir saistīta ar demokrātiska režīma pastāvēšanu Latvijā, bet pieaugošā materiālā labklājība savukārt stiprinātu tautas uzticību demokrātiskai valsts pārvaldei.

Politiskā režīma maiņa Latvijā 20. gadsimta 80. un 90. gadu mijā vēlreiz pierāda, cik nozīmīgs ir sabiedrības atbalsts pastāvošajam politiskajam režīmam. Turklāt šie notikumi demonstrē, ka leģitimitātes trūkums var nopietni ietekmēt pat totalitāra režīma pastāvēšanu.

Jautājumi

1. Ko jūs saprotat ar politiskās sistēmas jēdzienu? Miniet piemērus!
2. Pie kādām sabiedrības grupām jūs piederat? Miniet 10 piemērus un argumentējiet savu izvēli!
3. Miniet vairākus piemērus sākotnējam politikas impulsam, izmantojot Latvijas vai citu valstu piemērus!
4. Atrodiet piemēru sākotnējā impulsa pārvērtībai politiskā lēmumā, izmantojot Latvijas vai citu valstu politikas aktualitātes!
5. Kādi ir politisko sistēmu tipi?
6. Kas nosaka politisko režīmu?
7. Kādi ir demokrātiska režīma kritēriji?
8. Novērtējiet, kuri no demokrātijas kritērijiem darbojas Latvijā un kuri ne!

9. Uzskaitiet trīs galvenās atšķirības starp demokrātisku, autoritāru un totalitāru režīmu!
10. Pamatojiet, kādi ir demokrātisku režīmu, autoritāru režīmu un totalitāru režīmu pamatmērķi!
11. Izvērtējiet un pamatojiet, kādu režīmu iezīmes pastāv Latvijas politiskajā sistēmā! Nosakiet, kādā mērā Latvija ir demokrātiska valsts!
12. Atrodiet un pamatojiet vairākus katra režīma piemērus mūsdienu pasaulē! Argumentējiet, kāpēc demokrātija ir (nav) labākais režīma tips!
13. Kāda ir politiskās sistēmas funkcija?
14. Ko nozīmē politiskās sistēmas legimitāte?
15. Miniet pierādījumus, ka Latvijā pastāvošā politiskā sistēma ir legītīma!
16. Atrodiet un argumentējiet piemērus pasaulē, kur pastāvošā politiskā sistēma ir nelegītīma!
17. Mēģiniet argumentēt, kādēļ legimitāte ir derīgs vai nepieciešams politiskās sistēmas efektīvas darbības nosacījums!
18. Kādas pazīmes raksturo tradicionālos režīmus?
19. Vai Latvijā eksistē šādas pazīmes? Kādas? Miniet piemērus!
20. Kādi ir argumenti par labu nedemokrātiskiem režīmiem?
21. Kāpēc sociāli ekonomiskā stāvokļa uzlabošanās nevar būt objektīvs arguments par labu nedemokrātiskam režīmam?
22. Kādi ir nedemokrātisku režīmu radītie ļaunumi?
23. Miniet būtiskākās nedemokrātiskā režīma radītās negatīvās sekas Latvijā!

4. NODAĻA

POLITISKĀS PARTIJAS UN KUSTĪBAS. INTEREŠU GRUPAS

4.1. Politiskās partijas

Bieži var dzirdēt spriedumus, ka Latvijā partiju nemaz nav. Pastāv tikai nelielas cilvēku grupas, kas tīko sagrābt varu un izmantot to šauru interešu un vajadzību apmierināšanai. Taču gadās arī dzirdēt, ka mūsu valstī ir pārmērīgi daudz politisko partiju un ka tas nav labi. Kā nereti mēdz būt, abos spriedumos var atrast kaut ko racionālu un tuvu patiesībai. Lai par partijām runātu sīkāk, vispirms jānoskaidro, ko mēs saprotam ar jēdzienu “politiska partija”.

“Latvijas ceļa” deputāti Indulis Bērziņš, Valdis Birkavs, Andrejs Panteļejevs.

Balstoties pašmāju pieredzē, Latvijā plaši izplatīts viedoklis, ka partijas ir nelielas grupas, kas darbojas savu interešu aizstāvībai. Tomēr šāds apgalvojums nav korekts. Tiesa, partijām nav katrā ziņā jābūt miljīgām organizācijām ar daudziem miljoniem biedru. Eiropas valstīs tikai desmit procenti pilsoņu ir kādas politiskās partijas biedri. Tomēr partijām ir nepieciešams noteikts daudzums dalībnieku, kurus vieno zināmi mērķi un ideāli jeb ideoloģija. Biedru kopīgie uzskati ļauj partijām ne vien pastāvēt kā relatīvi vienotam organismam, bet arī izstrādāt saskatīgus priekšlikumus, kas vērsti uz izvirzīto mērķu sasniegšanu. Ideoloģija arī palīdz iesaistīt partijā jaunus biedrus un izšķirties par neparastu kādas problēmas risinājumu. Piemēram, tā ideoloģija, kas vieno kristīgos demokrātus, ļauj viņiem, ilgi nevilcinoties, prasīt aborta aizliegumu, jo saskaņā ar kristīgo pasaules uzskatu aborts ir noziegums.

Parasti partijām ir raksturīga arī noteikta organizatoriskā uzbūve, ko izmanto, lai partijā tiktu izplatīta dažāda informācija (piemēram, parlamentā apspriežamie likumprojekti, statistikas dati, sarakste ar citām partijām utt.) un pieņemti visai partijai saistoši lēmumi (piemēram, par kāda likuma atbalstīšanu vai noraidīšanu parlamentā, par līdzdalību sabiedriskos pasākumos, demonstrācijās, piketos, par biedru naudas lielumu utt.).

Tomēr vissvarīgākā partiju iezīme ir to cīņa par deputātu mandātu iegūšanu valsts parlamentā un pašvaldībās. Ja kāda organizācija, kas

“Tēvzemei un Brīvībai”/LNNK preses konference.

sevi dēvē par partiju, necenšas panākt savu pārstāvju ievēlēšanu parlamentā, tad tā nav partija. Tikai iegūstot pārstāvniecību likumdošanas institūcijās, partijas ir spējīgas pārstāvēt savu atbalstītāju intereses, realizēt savas idejas un ietekmēt valsts politiku, un tas ir viens no svarīgākajiem jebkuras partijas uzdevumiem.

4.1.1. Partiju izplatība

Mūsdienu demokrātiskajās zemēs politiskās partijas ieņem centrālo vietu valsts politiskajā dzīvē, jo tās veic noteiktus uzdevumus, kādus citas organizācijas vai nu nav spējīgas, vai arī nevēlas veikt.

Partijas pirmām kārtām apvieno domubiedrus, kuri cenšas panākt noteiktu pasākumu īstenošanu, piemēram, samazināt apkārtējās vides piesārņojumu, uzlabot maznodrošināto ļaužu stāvokli, stiprināt nacionālo identitāti utt. Turklāt šie pasākumi ir tik nozīmīgi, ka tos atbalsta ne vien relatīvi šaurais attiecīgās partijas biedru loks, bet arī plašāki sabiedrības slāņi, ar kuru atbalstu partija ir ievēlēta parlamentā. Tas nozīmē, ka partijas sekmē pilsoņu līdzdalību politikā, kas ir ļoti svarīga demokrātijas iezīme.

Partijas deputāti, kas apvienojušies frakcijā, darbojas parlamentā un pārstāv savu vēlētāju intereses. Viņi mēģina iekļauties valdošajā koalīcijā, lai ar valdības starpniecību pilnīgāk un sekmīgāk apmierinātu savu atbalstītāju vajadzības.

Tā kā daudzu problēmu risinājumi nav acīm redzami un nepārprotami (piemēram, Latvijā jau ilgāku laiku tiek meklēti veidi uzņēmējdarbības veicināšanai, tomēr katram piedāvātajam risinājumam ir kādas ēnas puses), tad demokrātiskā valstī ir nepieciešams, lai attiecīgo risinājumu atbalstītu sabiedrības lielākā daļa. Cenšoties popularizēt savu viedokli, katra partija skaidro un pamato pašas piedāvāto risinājumu, atspēko pretargumentus, prognozē situācijas attīstības iespējas. Līdz ar to arī cilvēkiem, kas politikai seko mazāk, rodas zināms priekšstats par iztirzājamiem jautājumiem — viņi tiek izglītoti. Jo īpaši šī sabiedrības izglītošana politiskajos jautājumos pieaug pirms vēlēšanām vai tautas nobalsojumiem, kad partijas visvisādi rauga vēlētājus pārliecināt par sava viedokļa pareizību.

No partiju vidus arī nāk lielākā daļa valsts politisko līderu. Darbība partijā topošajiem politiķiem kļūst par pirmo skolu, kurā iespējams vērtēt

katra potenciālā vadītāja intelektuālās un organizatoriskās spējas. Apliecinot savu varēšanu, spējīgākie tiek izvirzīti arvien atbildīgākiem amatiem, līdz sasniedz parlamenta un valdības līmeni, bet daži iekļaujas starptautisko organizāciju darbā.

Maz ir valstu, kur politiskās partijas nepastāv. Tādas ir, piemēram, Jordānija un Bolīvija. Dažās no tām sabiedrība nav sasniegusi pietiekami lielu dažādību un interešu daudzveidību. Partijas ir modernas sabiedrības sastāvdaļa. Iepriekš aprakstītās partiju funkcijas šajās valstīs veic citi veidojumi: ģimenes, klani, ciltis, reliģiskās kopienas u. tml. Citās valstīs partijas ir aizliegtas pēc valsts apvērsuma un totalitāras diktatūras ieviešanas. Tomēr pieredze rāda, ka šāds režīms nevar pastāvēt ilgstoši, jo garākā laika posmā tas nespēj apmierināt pakļautās sabiedrības vajadzības, bet dažādās intereses nerod politisku izpausmi. Tas tikai norāda uz politisko partiju lielo nozīmi jebkuras sabiedrības dzīvē un izskaidro to izplatību.

4.1.2. Partiju sistēmas jēdziens

Ikreiz pēc vēlēšanām bieži lasāmi vai dzirdami politiķu izteikumi, ka viņu organizācija A šobrīd nevar bloķēties ar organizāciju B, bet par koalīciju ar organizāciju C vispār nevar būt ne runas. Kad valdības veidošanas karstumi jau ir aiz muguras, partija N pēkšņi paziņo, ka tā neatbalstīs partijas O priekšlikumu, kurš gandrīz vai katram pilsonim šķiet dabisks un pašsaprotams.

Kaut pirmajā mirklī šādas runas nav saprotamas, nekā mistiska tajās nav. Partijas nedarbojas savrup un vienatnē — starp tām pastāv noteiktas attiecības, ko nosaka ne tikai un ne tik daudz partiju līderi, cik katras organizācijas spēks un ietekme parlamentā un valdībā, tās ideoloģiskās nostādnes un vieta politiskajā spektrā. Šo daudzveidīgo attiecību kopumu starp partijām pieņemts dēvēt par partiju sistēmu, uzsverot saiknes un cēloņsakarības.

Zinot katras partijas vietu sistēmā, var prognozēt pārējo partiju reakciju, piemēram, uz kādas organizācijas priekšlikumu vai likumdošanas iniciatīvu. Ir labi zināms, ka pastāv fundamentālas domstarpības starp "Latvijas ceļu" (LC) un Latvijas Sociālistisko partiju (LSP) saimnieciskajos jautājumos. Tas nozīmē — ir ļoti ticams, ka LC noraidīs gandrīz ikvienu LSP priekšlikumu ekonomikas jomā, un otrādi.

Zinot partiju skaitu kādas valsts partiju sistēmā, var izdarīt diezgan drošus secinājumus par attiecīgajā valstī valdošo politisko režīmu. Vienpartijas sistēma parasti liecina par nedemokrātisku režīmu (kā tas bija Padomju Savienībā un joprojām ir Kubā un Ziemeļkorejā). Ja valstī pastāv vismaz divas spēkos puslīdz samērojamas partijas, tad tas liecina par sāncensīgu politiku, kas pieļauj dažādu interešu izpausmi un sabiedrisko konfliktu demokrātisku risināšanu.

Ja ir zināms ne tikai partiju skaits, bet arī to ideoloģiskās atšķirības, tad var spriest par demokrātiskā režīma dzīvotspēju. Proti, ja valstī pastāv tikai dažas politiskās partijas un to idejiskās domstarpības ir nelielas, prakse rāda, ka šādos apstākļos demokrātija stāv droši uz kājām. Šāda situācija ir raksturīga, piemēram, Vācijai, kur pastāv 3 – 4 ietekmīgas partijas ar visai mērenu programmu. Ja politiskie spēki sadalīti starp daudzām partijām, kuras šķir nopietnas, dziļas ideoloģiskās pretrunas (piemēram, Itālijā), tad demokrātiskais režīms bieži vien ir nestabils un var sabrukt.

Minētie piemēri ne tikai vēlreiz uzsver partiju milzīgo lomu valsts dzīvē, bet arī izceļ starppartiju attiecību un saikņu nozīmi politisko procesu izpratnē. Tas nozīmē, ka nepieciešams pārzināt ne vien katras atsevišķas partijas rīcību, bet arī orientēties to savstarpējo attiecismju biežnā, lai pilnvērtīgāk izprastu politiskos procesus mūsu valstī.

4.2. Interesešu grupas

Nav grūti pamanīt, ka politiskā dzīve Latvijā lielā mērā veidojas ap partijām. To pārstāvji darbojas Saeimā un valdībā, to lēmumi kongresos vai konferencēs var nopietni ietekmēt politiskos procesus mūsu valstī, to dzīlēs top politiskie kompromisi. Tas ir viens no cēloņiem, kāpēc partiju darbība tiek plaši atspoguļota masu saziņas līdzekļos. Tomēr līdztekus partijām darbojas citas organizācijas, kas reizēm iesaistās arī politiskajos procesos, piemēram, Vides aizsardzības klubs, Latvijas Mediju fonds, Latvijas Asociācija seksuālajai vienlīdzībai, Brīvo arod-biedrību savienība un daudzas citas organizācijas. Šādas organizācijas sauc par interešu grupām.

Interesešu grupu dalībniekus vieno noteikta attieksme pret kādu problēmu sabiedrībā. Piemēram, Vides aizsardzības klubā (VAK) ir

iesaistījušies cilvēki, kam rūp apkārtējās vides aizsargāšana, tās paglabāšana no piesārņojuma, noplicināšanas un kas vēlas stiprināt t.s. zaļo domāšanu. Atšķirībā no politiskajām partijām, kurām ir plaša programma dažādu jautājumu iztirzāšanai, interešu grupas savus spēkus koncentrē samērā šauru problēmu risināšanai. Piemēram, VAK noteikti atbalsta vides nodokļa ieviešanu, lai būtu iespējams iegūt papildu līdzekļus ekoloģisko problēmu risināšanai. Praksē interešu grupas nereti neņem vērā pašu ieteikto pasākumu blakusparādības.

Interešu grupas ne vienmēr cenšas panākt savu pārstāvju ievēlēšanu Saeimā. Savus mērķus tās mēģina sasniegt, tieši ietekmējot valdību vai parlamentu, retāk — sabiedrību kopumā. Piemēram, Latvijas Kokrūpnieku asociācija nevis veidoja jaunu politisku partiju, bet uzsāka dialogu ar valdību, lai novērstu celma naudas palielināšanu, kas sadārdzinātu Latvijas kokmateriālus un pazeminātu to konkurētspēju pasaules tirgū. Līdzīgi rīkojās arī Izglītības darbinieku arodbiedrība, aicinot uz streiku un piketiēm skolotājus, lai ietekmētu valdības politiku izglītības jomā.

Minētie piemēri liecina, ka interešu grupām nav raksturīga plaša politiskā programma vēlētāju atbalsta iegūšanai. Plašas, bet varbūt seklākas darbības vietā tās dod priekšroku šaurāku interešu intensīvākai aizstāvēšanai. Tomēr interešu grupas sadarbojas ar partijām, lai savus mērķus realizētu. Šai sadarbībai gan nav jābūt ilgstošai, jo interešu grupas mēdz izvēlēties partnerus atkarībā no risināmā jautājuma, turpretī partiju vidē vērojama tendence veidot noturīgākas attiecības bloku vai koalīciju veidā. Kā labi zināms izņēmums šim novērojumam ir minama daudzu valstu arodbiedrību ciešā sadarbība ar kreisajām partijām.

Latvijā interešu grupas tikai sāk veidoties. Kaut arī mūsu valstī formāli reģistrēts vairāk nekā 2000 sabiedrisku organizāciju, to lielākā daļa darbojas visai pasīvi un plašākai sabiedrībai ir maz zināmas. No vienas puses, vainojama šo organizāciju neprasme paplašināt savu ietekmi (cita starpā — vācot naudas līdzekļus savu mērķu realizācijai) un panākt sev labvēlīgus lēmumus. No otras puses, arī valsts institūciju attieksme pret ļoti daudzām interešu grupām ir vēsa un atturīga. Diezgan maz ir zināms par interešu grupu sadarbību ar Latvijas politiskajām partijām. Kaut arī šo sadarbību var nojaust pēc partiju nostājas aktuālu problēmu risināšanas laikā, drošu un tiešu ziņu par to nav daudz. Daļēji tas izskaidrojams ar interešu grupu nepietiekamo attīstību mūsu valstī.

Aktīvākas un plašāk zināmas ir tās grupas, kas spējušas kādā jomā

gūt nozīmīgus panākumus un palielināt savu ietekmi vai kas kontrolē resursus valdības ietekmēšanai. Piemēram, organizācija "Glābiet bērnus" pēc vairāku gadu neatlaidīgas darbības ir nostiprinājusi savu autoritāti bērnu tiesību aizstāvības jomā, un daudzi cilvēki vēršas tajā pēc palīdzības.

Tomēr "Glābiet bērnus" drīzāk ir viens no patīkamiem izņēmumiem. Kopumā vērojama cilvēku neticība kā valdības institūciju darbībai, tā arī interešu grupu spējai panākt pilsoņiem labvēlīgus lēmumus. Šāda attieksme savukārt vājina interešu grupu pozīcijas. Tas tikai kārtējo reizi apliecina, ka mums ir jāiesaistās dažādu organizāciju darbā, uzņemoties savu daļu atbildības par sabiedrībai nozīmīgu problēmu risināšanu. Šī iespēja līdzdarboties ir viena no būtiskākajām demokrātiskas sistēmas priekšrocībām salīdzinājumā ar citām valsts pārvaldes organizācijas formām.

4.3. Sabiedriskās kustības pasaulē un Latvijā

Jau iepriekšējā sadaļā redzējām, ka interešu grupu galvenā funkcija politiskās sistēmas ietvaros ir uzrādīt problēmas un samilzumus, kurus partijas mēģina risināt plašākā kontekstā. Interešu grupas var censties valdību ietekmēt arī tieši, bez politisko partiju starpniecības.

Valstīs, kur interešu grupas ir spēcīgas un darbojas ilgstoši, to attiecības ar valdību var būt ļoti noturīgas. Līdztekus neapšaubāmi pozitīvām sekām (spēja ietekmēt valdību un līdzdarboties jaunu likumdošanas aktu izstrādē) šai tendencei var būt arī sava ēnas puse: interešu grupu lideri ir nodibinājuši tik ciešu saikni ar valdības institūcijām, ka reizumis nespēj pienācīgi paust savu atbalstītāju viedokli vai iestāties par radikālu līdzekļu izmantošanu savu interešu aizstāvībai. Īpaši izteikta šī tendence kļuva vairākās Eiropas valstīs 20. gadsimta 60. – 70. gados.

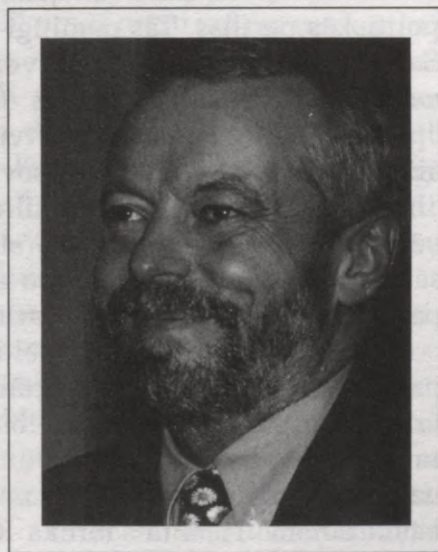
Šāds attīstības pavērsiens lika pilsoņiem meklēt citas politiskās izpausmes formas. Par vienu no tādām kļuva sabiedrisko kustību dibināšana. Šīm kustībām nebija raksturīga interešu grupu šaurā specializācija, taču tām nebija arī politisko partiju stingrās organizatoriskās struktūras. Sabiedriskajās kustībās nereti apvienojās vairākas organizācijas ar aptuveni līdzīgu vērtīborientāciju. Katra atsevišķi tās nebūtu gana ietekmīgs spēks.

Sabiedriskās kustības pievērsās arī mazāk izmantotām darbības formām — piketiem, demonstrācijām, politiskām akcijām. Līdzīgi interešu grupām, tās centās ietekmēt valdību un parlamentu, mazāku uzsvāru liekot uz savu pārstāvju ievēlēšanu likumdošanas institūcijās. Līdz ar to sabiedrisko kustību programma (tāpat kā to iekšējā uzbūve) ir vairāk izplūdusi, kaut nodomu ziņā nereti radikālāka nekā partiju dokumenti. Dažādos kustību dalībniekus vieno kāds lielāks mērķis vai pat ideoloģija, piemēram, feminisms jeb cīņa par sieviešu tiesību nodrošināšanu.

Pasaules attīstītākajās valstīs sabiedrisko kustību parādīšanos 60. gados lielā mērā noteica parasto interešu paušanas kanālu (partijas, interešu grupas) daļēja saaugšana ar valsti un līdz ar to nespēja veikt savas funkcijas, turpretim Latvijā sabiedriskās kustības radās aptuveni 20 gadus vēlāk, turklāt cēloņi bija citādi.

Sabiedriskās kustības Latvijā pastāvēja pavisam neilgu brīdi — vienu vai divus gadus, skaitot no 1988. gada sākuma. Ietekmīgākās no tām tika radītas “no augšas”: vispirms — ar nolūku sekmēt pārbūves procesus PSRS, drīz pēc tam — lai būtu pretspars pirmajai kustībai. Tas arī kļuva par abu minēto kustību vadmotīvu — pārbūves un Latvijas autonomijas atbalstīšana; pretošanās pārkārtojumiem.

Abas kustības ietvēra sevī ļoti atšķirīgas organizācijas, no kurām vēlāk izveidojās daudzas šobrīd Latvijā pazīstamas politiskās partijas: LNNK, “Latvijas ceļš”, Latvijas Sociālistiskā partija un citas. Šādas “jumta organizācijas” ar sabiedrisko kustību izkārtņi bija nepieciešamas arī politisku un konstitucionālu apsvērumu dēļ — Padomju Savienībā bija atļauta tikai vienas partijas — PSKP — darbība. Taču, kad zuda vienpartijas monopols, vienojošo raksturu kustības zaudēja. Sabiedriskās kustības vai nu sadalījās atsevišķās partijās, vai arī pašas kļuva par partijām, uzsākot cīņu par savu

Tautas kustības “Latvijai” vadītājs Joahims Zīgerists.

pārstāvju ievēlēšanu PSRS un Latvijas PSR likumdošanas institūcijās. Arī pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas runa vairs nav par sabiedrisku kustību darbību mūsu valstī. Protams, ir organizācijas, kas sevi vismaz formāli dēvē par kustībām (piemēram, tautas kustība "Latvijai", kas pazīstama arī kā Zīgerista partija), tomēr pēc savas organizatoriskās struktūras tās ir vienotas, izmanto tradicionālos politikas ietekmēšanas veidus un cīnās par savu kandidātu ievēlēšanu Saeimā. Iespējams, daļēji tas ir tāpēc, ka interešu grupas mūsu sabiedrībā pagaidām vēl ir vāji attīstītas un to iespējas ne tuvu nav izsmeltas. Turklāt ārpus politisko partiju darbības loka tām trūkst arī plašāku vienojošo mērķu. Tāpat ir jūtams, ka daudz efektīvāk uz Latvijas nozīmīgākajām lēmēj institūcijām var iedarboties, izmantojot personiskus sakarus un lobisma paņēmienus, nevis mobilizējot plašu sabiedrības slāņu atbalstu noteiktām idejām.

4.4. No frakcijām uz partijām

Latvijā nereti dzird runājam, ka daudzās šībrīža grūtībās vainojamas politiskās partijas. Tās nemitīgi ķīdojoties savā starpā, un to pārstāvji Saeimā nespējot pienācīgi veikt likumdošanas darbu. Partijas arī neaizstāvēt vēlētāju intereses. Šāda negatīva attieksme pret jēdzienu "partija" ir pazīstama arī citviet pasaulē. Lai izvairītos no pilsoņu aizdomīguma, partijas mēdz sevi dēvēt arī par "kustībām", "aliansēm", "līgām", "apvienībām" un tamlīdzīgi. Iespējams, ka Eiropā vienas daļas vēlētāju atturīgā attieksme pret partijām ir mantota no 20. gadsimta sākuma pētnieku darbiem, pēc kuru uzskata partijas nespēja pilnvērtīgi pārstāvēt pilsoņu intereses parlamentā.

Tomēr var paraudzīties vēl tālākā vēsturē. Līdz pat 19. gadsimtam partijas tika uzskatītas par pretdabiskiem veidojumiem, kas uzplauka brīžos, kad valsts nonāca grūtībās. Partijas it kā simbolizēja sabiedrības sairumu, kas balansē uz pilsoņu kara robežas. Tātad partijas nereti tika uzskatītas par apliecinājumu tam, ka konfliktā iesaistītās puses ir gatavas īstām cīņām. Tieši tā sabruka Romas impērija, tā Itālijas pilsētvalstis nonāca monarhu varā.

19. gadsimta gaitā parlamenta deputāti, kam bija aptuveni līdzīgi uzskati, jeb frakcijas pakāpeniski nostiprināja iekšējo saliedētību un

arvien biežāk sadarbojās, lai gūtu uzvaru parlamenta vēlēšanās. Frakcijas dibināja īpašas komitejas, kas veica izskaidrošanas un vēlēšanu agitācijas darbu savu kandidātu interesēs. Šādu komiteju nozīme jo īpaši pieauga 19. gadsimta otrajā pusē, kad vairākās Eiropas valstīs pakāpeniski paplašinājās to cilvēku loks, kuriem bija tiesības piedalīties vēlēšanās. Vēlēšanu priekšvakarā kandidātiem bija jāaptver arvien lielāks potenciālo atbalstītāju loks, un to vienatnē izdarīt praktiski nebija iespējams. Tad nu vēlēšanu komitejas bija neaizstājams palīgs.

Komiteju darbības laikā atklājās, ka vēl noderīgāk ir tās nostiprināt un nepārtraukt to funkcionēšanu vēlēšanu starplaikā. Komitejas kļuva par regulāru saikni starp parlamenta deputātiem un vēlētājiem, kuri ar komiteju starpniecību savus ieskatus un nostāju varēja darīt zināmus attiecīgās frakcijas deputātiem. Vēlēšanu komitejām un frakcijām saplūstot vienotā organizācijā, izveidojās mūsdienu izpratnē pirmās politiskās partijas. Tās raksturoja neliels biedru skaits, spēcīga frakcijas dalībnieku ietekme uz visu organizāciju un augsta partijas iekšējās demokrātijas pakāpe.

19. / 20. gadsimta mijā daudzās Eiropas zemēs būtiski tika palielināts balsstiesīgo pilsoņu loks, vietumis ieviešot pat vispārējas vēlēšanu tiesības. Tas radīja labvēlīgus priekšnoteikumus masu partiju veidošanai. Pirmās masu partijas tika nodibinātas strādnieku vidē 19. gadsimta beigās. To vadītāji, cenšoties apvienot proletariāta skaitlisko spēku, veidoja plaši sazarotas organizācijas ar daudziem desmitiem tūkstošu biedru un spēcīgu partijās aparātu, kas spētu nodrošināt milzīgā organisma nepārtrauktu un precīzu darbību. Izplatītas pa visu valsti, veltīdamas pastiprinātu uzmanību dažādu publikāciju izdošanai, masu partijas spēja daudz veiksmīgāk piedalīties vēlēšanu cīņā.

Pēc Otrā pasaules kara, cilvēku apziņā pieaugot individuālisma loma un attīstoties sakaru teknikai, masu partijas pakāpeniski saira. Atšķirībā no pirmskara posma partijas arvien biežāk mēģināja piesaistīt atbalstītājus no sev netradicionāliem sabiedrības slāņiem, tāpēc tās savā ikdienas darbībā mazināja ideoloģijas lomu. Televīzijai un radio kļūstot visaptverošiem, saruka partijas aktīvistu loma vēlēšanu kampaņas laikā — kandidāti varēja nepastarpināti reklamēt sevi masu saziņas līdzekļos. Tomēr nebūtu pareizi domāt, ka politiskās partijas atrodas uz izmiršanas robežas. Lai gan viena gadsimta laikā piedzīvojušas straujas pārmaiņas, partijas joprojām veic visas sev raksturīgās funkcijas.

4.4.1. Partiju veidošanās Eiropā un pēcpadomju Latvijā

Pirmās politiskās partijas mūsdienu izpratnē tātad izveidojās 19. gadsimta otrajā pusē uz dažādu politisko klubu un vēlēšanu komiteju bāzes. Turklāt tās bija domubiedru kopas, kurus vienoja noteikti uzskati par politiku. Tieši atšķirīgie uzskati dažādos jautājumos kļuva par galveno pamatu parlamentā ievēlēto deputātu sadarbībai un vēlāk — apvienībai. Tomēr šai gadījumā runa drīzāk ir par tapšanas veidu un formu nekā par veidošanās saturu. Bet tieši saturs lielā mērā izskaidro mūsdienu partiju spēku samērus.

Masu saziņas līdzekļos notiek diskusijas par nepieciešamību mainīt vēlēšanu sistēmu Latvijā. Viens no argumentiem par labu pārmaiņām ir apgalvojums, ka cita vēlēšanu kārtība ļautu mazināt politisko partiju skaitu valstī, saliedēt Saeimu un padarīt to darbspējīgāku. Sīkāk šis priekšlikums ir iztirzāts nākamajā nodaļā, taču jāievēro, ka vēlēšanu sistēma (līdz ar citiem institucionāliem ierobežojumiem) var ietekmēt partiju veidošanos. Piemēram, valstīs ar mažoritāro vēlēšanu sistēmu partijām jābūt ļoti populārām, lai iegūtu pārstāvniecību valsts parlamentā un pastāvētu ilgāku laiku. Šādu popularitāti parasti bauda tikai 2 – 3 partijas. Tas nozīmē, ka šī vēlēšanu kārtība neveicina jaunu partiju veidošanos.

Tomēr visnozīmīgākais faktors partiju izveidē ir katras sabiedrības sociālā struktūra un nozīmīgākie idejiskie konflikti. Politoloģijā šos faktorus pieņemts dēvēt par šķirtnēm. Pēc zinātnieku uzskata, Eiropas partijas ir veidojušās uz četru šķirtnu bāzes, un šīs šķirtnes sastopamas gandrīz visās mūsu kontinenta valstīs. Vissenākā ir **reģionālā** šķirtne, kas radās jau 17. – 18. gadsimtā, kad Eiropā veidojās nacionālās valstis: daļa politisko spēku atbalstīja centralizāciju, daļa vēlējās saglabāt noteiktu reģionu savrupību un autonomiju. Vienlīdz sena ir arī **religiskā** šķirtne, kas atdala laicīgas (sekulāras) valsts piekritējus no ietekmīgas garīgās varas atbalstītājiem. Mazliet vēlāk — līdz ar rūpniecības revolūciju un strauju proletariāta attīstību — radās klasiskā **ekonomiskā** šķirtne starp kreisajiem un labējiem politiskajiem spēkiem. Ceturta — nozīmīgākā ir **etniskā** šķirtne, kas iezīmē politiskās atšķirības starp dažādu tautību pārstāvjiem. Pēdējo 30 – 40 gadu laikā pasaules attīstītākajās valstīs vērojama vēl vienas šķirtnes attīstība, kas nodala t.s. jaunās politikas piekritējus no t.s. vecās politikas atbalstītājiem.

Jaunās politikas piekritējus raksturo uzsvars uz mazāk materiālistisku vērtīborientāciju, uz dzīves kvalitātes paaugstināšanu, uz ekoloģisko kataklizmu novēršanu utt.

Arī Latvijas sabiedrībā pirms Otrā pasaules kara pastāvēja vairākas minētās šķirtnes. Visspēcīgāk izteiktas bija sociāli ekonomiskā un pilsētas–lauku šķirtne, uz kuru bāzes radās un darbojās Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija, Latvijas Komunistiskā partija un vairākas citas kreisās partijas, kā arī daudzās zemnieku partijas. Tāpat bija vērojama reliģiskā šķirtne, ko iezīmēja vairāku kristīgo partiju sadursmes ar laicīgās valsts piekritējiem starp kreisajām partijām. Minoritāšu partijas atklāja etnisko šķirtni.

Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas mūsu valsts sabiedrība bija ievērojami homogenizēta. Pašreizējā Latvijā faktiski var runāt tikai par divām nozīmīgām šķirtnēm. Vēl pirms neilga laika visnozīmīgākā bija etniskā šķirtne, kas izpaudās konfliktā par nepilsoņu (kuru lielākais vairums nav latvieši) turpmāko likteni Latvijā. Pēc svarīgu dokumentu pieņemšanas (pilsonības likums, naturalizācijas likums, vēlēšanu likums u.c.) šī šķirtne it kā ir atkāpusies otrajā plānā. Pašlaik visaktuālākā ir

sociāli ekonomiskā šķirtne. Šāda situācija ir vērojama visās Eiropas valstīs. Tas nozīmē, ka partiju popularitāti lielā mērā nosaka to viedoklis par saimniecisko problēmu risināšanu un uzskats, ka partijas nedrīkst atstāt novārtā ekonomiskos jautājumus, ja tās grib nopietni cīnīties par pārstāvniecību parlamentā.

Tomēr Latvijai ir sava īpatnība, — pastāvot tikai divām nozīmīgām šķirtnēm, mūsu valstī ir reģistrētas vairāk nekā 45 politiskās partijas un gandrīz puse no tām ir pārstāvētas Saeimā. No vienas puses, šādu situāciju var izskaidrot ar to, ka partiju sistēma Latvijā vēl tikai attīstās un ka dažādu politisko organizāciju apvienošanās liecina par partiju konsolidāciju, pēc kuras vismaz parlamentā pārstāvēto partiju skaits būs krietni mazāks.

No otras puses, Latvijas politiskajai kultūrai raksturīga ir liela uzticēšanās atsevišķām personībām. Tas ir veicinājis nelielu, relatīvi vāju partiju veidošanos ap vienu sabiedrībā labi pazīstamu līderi, kurš tomēr nav spējīgs piedāvāt pietiekami izvērstu un plašākiem sabiedrības slāņiem pievilcīgu rīcības programmu. Tāpat nepieciešams atcerēties, ka vairākas partijas ir radušās klasiskā ceļā — parlamenta deputātiem meklējot sabiedrības atbalstu atkārtotai ievēlēšanai. Visuzskatāmākais piemērs šai ziņā ir savienība "Latvijas ceļš", kura tika izveidota uz ietekmīgā "Kluba 21" bāzes, lai panāktu t.s. mēreno tautfrontiešu deputātu ievēlēšanu 5. Saeimā 1993. gadā.

Aprakstītie partiju veidošanās procesi ir raksturīgi ne tikai Latvijai vien, noteiktas līdzības šai ziņā ir saskatāmas visā Austrumeiropā. Tas acīmredzot izskaidrojams ar īpatnībām, kas raksturīgas padomju sistēmai un pārejai uz demokrātisku politisko režīmu šai pasaules daļā.

4.4.2. Latvijas partiju sistēma

Vairākas partijas Latvijā mēdz atsaukties uz savu solīdo vecumu, jo uzskata sevi par pirmskara partiju mantiniecēm un tradīciju turpinātājām. Jo īpaši to uzsver Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija (LSDSP) un Latvijas Zemnieku savienība, kuras var lepoties ar t. s. vecbiedriem — cilvēkiem, kas bijuši attiecīgo partiju biedri pirms Otrā pasaules kara.

Šīs divas partijas pirms 1934. gada 15. maija antidemokrātiskā apvērsuma faktiski veidoja Latvijas partiju sistēmas mugurkaulu. LSDSP

kopā ar dažām citām kreisajām organizācijām aizstāvēja strādniecības un — plašākā nozīmē — darba ņēmēju intereses, bet Zemnieku savienība kopā ar vairākām citām agrārajām partijām balstīja zemnieku intereses. Abas šīs partiju kopas vienoja to lielā paļaušanās uz valsts palīdzību kā strādniekiem, tā zemniekiem. Mazāku uzsvaru uz valsts iejaukšanos saimnieciskajā dzīvē lika nedaudzās centriskās un labējās partijas, kuras pārstāvēja pilsētnieku lieluzņēmēju un inteligences viedokļus: Demokrātiskais centrs, Latviešu nacionālā apvienība. Pret valstiskošanas centieniem atturīga bija arī daudzo etnisko minoritāšu politisko organizāciju attieksme. Šīs partijas, saglabājot lojalitāti Latvijas valstij, mēģināja panākt tādu lēmumu pieņemšanu, kas būtu maksimāli labvēlīgi attiecīgajām mazākumtautībām.

Kaut arī var runāt vismaz par četrām lielākajām partiju kopām Latvijas politiskajā dzīvē pirms 1934. gada, partiju skaits bija daudz lielāks. Frakciju skaits Saeimā nekad nebija mazāks par 20, turklāt daudzās no tām bija tikai viens vai divi deputāti. Nav šaubu, ka šāda saskaldītība neveicināja Saeimas darba spējas.

Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas 1991. gadā partiju sistēma mūsu valstī ir krietni mainījusies. Zemnieku savienība un sociāldemokrāti nebūt neveido šīs sistēmas stūrakmeņus. Divas nozīmīgākās konfliktu jomas mūsdienu Latvijā ir saimnieciskā politika un etniskā politika. Šo problēmu risināšanai (īpaši starpnacionālo attiecību jomā) tiek piedāvāti atšķirīgi paņēmieni, kaut vairākums Saeimā pārstāvēto partiju sakās atbalstām tirgus ekonomikas principus. Pastāv visai liela vienprātība par svarīgākajiem darbības virzieniem, taču domas šķiras par konkrētajiem uzdevumiem šo mērķu sasniegšanai. Piemēram, vairākums partiju atbalsta valsts lomas samazināšanu saimnieciskajā dzīvē un uzņēmumu pārstrukturēšanu. Taču diskusijas raisās par privatizācijas tempiem un paņēmieniem.

“Latvijas ceļš” un apvienība “Tēvzemei un Brīvībai”/LNNK ir vienas no vecākajām labēji orientētajām politiskajām partijām, kas Saeimas darbā piedalās jau kopš 1993. gada. 7. Saeimā ir plaši pārstāvēta vēl viena labēji centriska organizācija, kas tika izveidota tikai 1998. gadā, — Tautas partija. Šīs trīs partijas atbalsta tirgus saimniecības ieviešanu, ekonomisko reformu turpināšanu un ātru privatizācijas procesu pabeigšanu valstī.

Tomēr šo partiju programmas nacionālās politikas jomā nav tik vienprātīgas. "Tēvzemei un Brīvībai"/LNNK un Tautas partija vēlētos īstenot stingrāku etnisko politiku, "Latvijas ceļš" šos jautājumus pakārto savu ārpolitisko mērķu sasniegšanai. Dominējošais starp šiem mērķiem ir panākt maksimāli ātru Latvijas uzņemšanu Eiropas Savienībā.

Pilnīgs pretmets šīm partijām etniskās politikas ziņā ir Latvijas Sociālistiskā partija (LSP), kas itin cieši saistīta ar mūsu valstī aizliegto Padomju Savienības Komunistisko partiju, un Tautas saskaņas partija, kuru vada bijušais ārlietu ministrs Jānis Jurkāns. Šobrīd abas organizācijas apvienojušās frakcijā "Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā". Saimnieciskā ziņā LSP aizstāv kreisus pasākumus, kas vairotu vai vismaz saglabātu pašreizējo valsts ietekmi uz ekonomiskajiem procesiem. TSP ieņem mērenāku pozīciju, kas reizēm saskan ar kreiso liberālismu Eiropā.

Kreisi orientēto Latvijas Sociāldemokrātisko apvienību tāpat veidoja divas partijas: labi zināmā bijušā iekšlietu ministra Jāņa Ādamsona pārstāvētā Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija un Jura Bojāra vadītā Latvijas Sociāldemokrātiskā partija. Komentētāji bieži minēja, ka abu partiju programmas ir ļoti līdzīgas, taču no apvienošanās abas organizācijas ilgu laiku atturēja to līderu personiskās domstarpības. Abas partijas vēlējas īstenot piesardzīgas saimnieciskās reformas, nepalielinot sociālo spriedzi mūsu sabiedrībā, un apjomīgu sociālās aizsardzības politiku.

Jaunā partija, kuras pazīstamākie pārstāvji ir Raimonds Pauls un Ainārs Šlesers, organiski nesaistās ne ar kreisajiem, ne labējiem politiskajiem spēkiem. Neilgi pirms 7. Saeimas izveidotā partija savā programmā cenšas meklēt līdzsvaru starp labējo partiju vētrainso tiekšanos uz maksimālu tirgus ekonomiku un sociāldemokrātu atturīgumu privatizācijas jautājumā, starp TB/LNNK nacionālismu un TSP/LSP kosmopolītismu.

Ņemot vērā mūsu valsts vēsturi, jau kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas ir bijuši centieni samazināt parlamentā pārstāvēto partiju skaitu. Tāpēc arī ieviests minimālais balsu skaits, kas nepieciešams katrai partijai, lai iegūtu pārstāvniecību Saeimā. Turklāt šis skaits tika palielināts pirms 6. Saeimas vēlēšanām. Tomēr šie centieni ir devuši ierobežotus panākumus. Tas tikai apliecina, ka ar likumu vien partiju skaitu demokrātiskā sabiedrībā ierobežot nevar un ka partiju veidošanos nosaka dziļāki sociālie cēloņi.

1998. gada nogalē skaitļi vairs neliēcina par ievērojamu Saeimas sastāva saskaldītību, kas bija raksturīga pirmajām četrām Saeimām. Atšķirībā no starpkaru perioda pašlaik mēs varam vērot zināmu partiju tuvināšanās procesu.

4.4.3. Latvijas valdība pēc 1999. gada 9. jūlija

1999. gada 5. jūlijā Viļa Krištopana vadītā tā sauktā *varavīksnes valdība* demisionēja, ministru prezidentam iesniedzot atkāpšanās rakstu Latvijas prezidentei Vairai Vīķei-Freibergai.

Par *varavīksnes valdību* tā tika dēvēta tāpēc, ka tajā vienlaikus atradās ideoloģiski pretējas partijas. Labējo politisko spektru pārstāvēja *Latvijas ceļš* un *Tēvzemei un brīvībai/LNNK*. Pie centra partijām varētu pieskaitīt *Jauno partiju*, bet Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija pārstāvēja kreiso spārnu. Paši valdības veidotāji gan apgalvoja, ka sociāldemokrāti nav iesaistīti koalīcijā, jo tiem ir tikai līgums ar premjeru, nevis ar visām koalīcijas partijām. Taču šāds apgalvojums uzskatāms par politisku, nevis zinātnisku un politoloģisku argumentu.

Valdības krišanai bija vairāki iemesli. Pirmkārt, valdība bieži balstījās uz ideoloģiski pretrunīgu bāzi. Tā *TB/LNNK* pārstāv radikālo nacionālismu, īpaši sociālajā sfērā attiecībā uz cittautiešiem un Latvijas minoritātēm. Šī partija ir arī konservatīva partija, kas sociālajā sfērā augstāk vērtē sabiedriskās un latviskās intereses, nevis indivīda brīvības un tiesības. *Latvijas ceļš* savukārt pretendē uz liberālas partijas statusu, iestājoties par indivīda tiesībām un brīvībām gan ekonomiskā, gan sabiedriskā jomā. Vienlaikus *Latvijas ceļš* tomēr ir uzskatāms par izteikti elitāru partiju, kuras politiskā veiksmē slēpjas ne tik daudz tās saiknē ar vēlētājiem kā partijas iekšējā mobilitātē un Latvijas apstākļos samērā lielajā politiskajā pieredzē. Par *Jauno Partiju* var apgalvot, ka šīs partijas izcelsme ir vairāk saistīta ar Latvijas ceļa vēlmi izveidot sev politisko alternatīvu gadījumā, ja 7. Saeimas vēlēšanās *Latvijas ceļam* neizdotos iegūt pietiekami lielu balsu vairākumu un līdz ar to nebūtu iespējams kontrolēt valdību. *Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas* vislielākā politiskā problēma ir nevis ekonomiskais kreisums, kas ir raksturīgs jebkurai sociāldemokrātiskai partijai, bet gan Latvijas sociāldemokrātu labējā politika sociālajā jomā. Šī politika tuvina partiju radikālajiem nacionālistiem un attālina no sociāldemokrātiskās

ideoloģijas. Nākotnē sociāldemokrātus Latvijā gaida izšķiršanās – vai nu kļūt par patiesiem sociāldemokrātiem, vai arī ieslīgt nacionālajā populismā, sekojot tādiem līderiem kā Juris Bojārs un Jānis Ādamsons, kuri savā politiskajā ievirzē stāv diezgan tālu no tradicionālās sociāldemokrātiskās filozofijas.

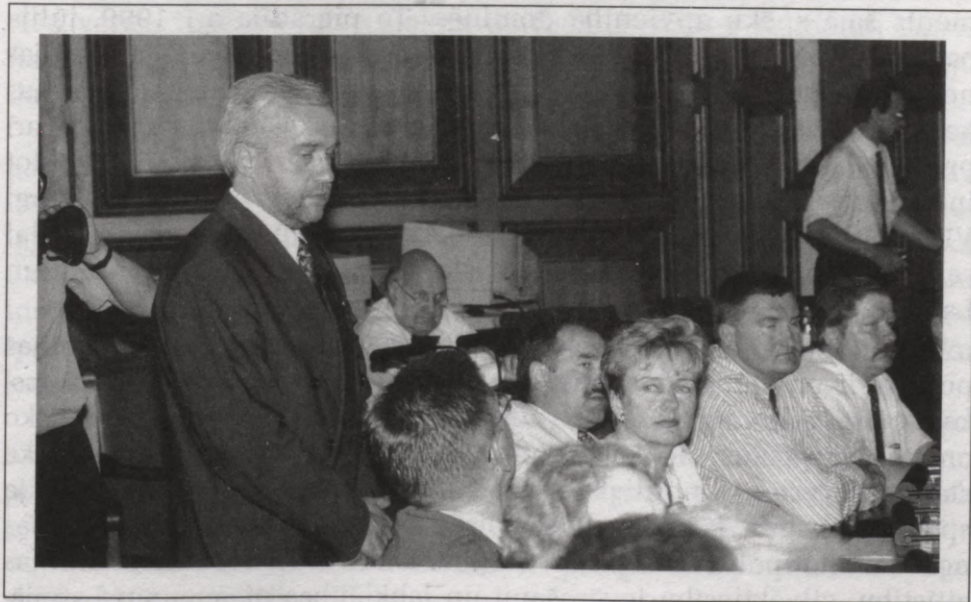
Iepriekšminētās atšķirības starp partijām arī bija viens no pamatiemesliem, kāpēc šo partiju veidotā *varavīksnes valdība* nenoturējās ilgāk par 8 mēnešiem. Var apgalvot, ka šo valdību vairāk saturēja kopā negatīvais elements, proti, nepielaist pie varas uzvarētājus 7. Saeimas vēlēšanās – *Tautas partiju*, kas jau pirmsvēlēšanu laikā sevi parādīja kā jauns ambiciozs politiskais spēks bijušā premjera Andra Šķēles vadībā. Pēc politologu domām, jau pirmajās pēcvēlēšanu dienās bija skaidrs, ka Latvijas parlamentam neizdosies izveidot ilglaicīgu valdību, ja tajā nebūs pārstāvētas abas lielākās Saeimas partijas, proti, *Tautas partija* un *Latvijas ceļš*. Jebkurš cits valdības koalīcijas variants nespētu valdībai garantēt stabilu parlamentāro vairākumu un līdz ar to īstenot konsekventu politiku.

Viļa Krištopana valdības nespēja tikt galā ar saviem uzdevumiem bija par iemeslu tam, ka valdība 1999. gada vasarā atkāpās. Divos parlamentārajos balsojumos *Latvijas ceļa* un līdz ar to arī premjera viedokli ignorēja divas koalīcijas partijas (no četrām), tādējādi izsakot neuzticību valdībai. Pirmais balsojums bija par *Valodas likumu*. Tas aicināja pieņemt konservatīvāku nostāju valodas politikā, neraugoties uz daudziem Latvijas liberālākās sabiedrības daļas iebildumiem, kā arī uz starptautiskās sabiedrības aicinājumiem neierobežot citu valodu lietojumu Latvijā pārāk radikāli. *TB/LNNK* un sociāldemokrāti pauda tādu pašu viedokli kā *Tautas partija* un aicināja valodas likumu pieņemt nekavējoties. Šis aicinājums tika izteikts neilgi pēc tam, kad jau bija izdevies iedragāt valdošās koalīcijas pozīcijas, par Latvijas Valsts piekto prezidenti ievēlējot Vairu Viķi-Freibergu pēc triju partiju – *Tautas partijas*, *TB/LNNK* un sociāldemokrātu vienošanās.

Latvijas ceļa kandidāts uz šo amatu bija kādreizējais reformkomunists un Latvijas Komunistiskās partijas ideoloģiskais sekretārs Anatolijs Gorbunovs. Jāatzīst, ka šī kandidāta ievēlēšana būtu negatīvs signāls visiem Latvijas sabiedrotajiem, jo tie varētu apšaubīt Latvijas vēlmi turpināt risināt konsekventas tirgus un demokrātijas reformas, ieejot 21. gadsimtā.

Latvijas Valsts jaunieievēlētā prezidente Vaira Vīķe-Freiberga.

Latvijas Valsts Ministru prezidents Andris Šķēle.

Pēc šiem abiem balsojumiem Viļa Krištopana valdība faktiski bija zaudējusi uzticību un Saeimas vairākuma atbalstu. Līdz ar to Ministru kabineta demisija ir jāuzskata par loģisku politisko soli.

Jauno valdību divu nedēļu laikā izveidoja *Tautas partija, Latvijas ceļš* un *TB/LNNK*, iegūstot Saeimas vairākuma atbalstu. Par spīti savstarpējās uzticības trūkumam starp visām Latvijas partijām, šai valdībai ir pavērtas visas iespējas strādāt līdz pat 8. Saeimas vēlēšanām, un tas jaunajai Latvijas demokrātijai būtu vērā ņemams sasniegums. Jaunā valdība ir veidota, saskaņojot lielas daļas Latvijas politiķu intereses un pamatojoties uz samērojamu ideoloģisko bāzi, kurā apvienojušies divi Eiropas tradicionālie politiskie sabiedrotie – konservatīvie un liberāļi. *Tautas partija* kopā ar *TB/LNNK* valdībā pārstāv konservatīvo spārnu.

Latvijas valdība ir samērā līdzīga Igaunijas valdošajai koalīcijai, kurā arī ir apvienojušās trīs labējās partijas, tādējādi iegūstot stabilu vairākumu. Cerams, ka jaunā valdība spēs veiksmīgi īstenot daudzas ar pārejas perioda grūtībām saistītās problēmas. Taču nav lielu cerību, ka šī valdība būs liberāla sociālajā jomā un attiecībā pret Latvijā dzīvojošajām minoritātēm, jo konservatīvais un nacionālistiskais elements šajā spēku apvienībā dominēs. To pierādīja arī 1999. jūlija balsojums par jauno Valodas likumu, kurā valdošās koalīcijas partijas nobalsoja par vairākiem pantiem, kas bija pretrunā ar Latvijas konstitucionālajām brīvībām, Latvijas starptautiskajām saistībām, kā arī pretrunā ar Latvijas sabiedrības pragmatiskajām interesēm veidot integrētu sabiedrību. Šo pretrunu dēļ jaunajai valsts prezidentei Vairai Vīķei-Freibergai bija jānodod likums pārskatīšanai Saeimā, lai sakārtotu to atbilstoši Latvijas un starptautiskajai likumdošanai un Latvijas ilgtermiņa interesēm.

Izveidojoties labējo spēku valdībai 1999. gada vasarā, Latvijas politikā ir nostabilizējies partiju labējais spārns. Taču jāņem vērā tas, ka Latvijas veiksmīgu politisko attīstību nākotnē noteiks arī to politisko organizāciju izaugsme, kas atrodas pa kreisi no centra. Ir skaidrs, ka stabila ilgtermiņa politiskā vide Latvijā var pastāvēt tikai tad, ja spēcīgas ir gan labējās, gan kreisās politiskās organizācijas. Tas nodrošinātu politisko spēku līdzsvaru un veicinātu demokrātijas attīstību, cilvēktiesību ievērošanu un labklājības pieaugumu Latvijā.

4.4.4. Naudas nozīme politiskajās aktivitātēs

Mēs jau runājām par politisko partiju funkcijām un to izpausmēm dzīvē: informācijas izplatīšanu, vēlēšanu kampaņu veidošanu, likumprojektu sagatavošanu u. tml. Daudzus no šiem darbiem varētu veikt arī partijas aktīvisti bez maksas: vākt parakstus, izplatīt agitācijas materiālus, izdalīt ziņojumus par partijas sapulcēm utt. Tomēr mūsdienās, pieaugot darba dalīšanai un prasībām pret darba rezultātu, partijām gribot negribot ir nepieciešami prāvi naudas līdzekļi, lai samaksātu vismaz daļu no savām aktivitātēm.

Piemērs. Ir pašsaprotami, ka partijas veido priekšvēlēšanu kampaņu, lai pilsoņus sīkāk iepazīstinātu ar savu programmu un deputātu kandidātiem. Šai procesā būtisku vietu ieņem tikšanās ar vēlētājiem. Izveidot piemērotu afišu un izziņot par šādu tikšanos iespējams bez īpašiem ieguldījumiem — ar aktīvistu palīdzību, turpretim citi priekšdarbi ir jāsamaksā. Vispirms nepieciešams noīrēt telpas, kur notiks sanāksme, jāsedz partijas pārstāvju ceļa izdevumi, jāsamaksā dažādu bukletu, nozīmīšu, uzlīmju izgatavošana, kuras iespējams izdalīt tikšanās laikā utt.

Priekšvēlēšanu kampaņa, protams, ir visdārgākais politisko aktivitāšu veids, īpaši ja valsts neļauj partijām izmantot raidlaiku valsts finansētajos masu saziņas līdzekļos bez maksas. Tomēr arī partiju ikdienas darbā nav iespējams iztikt bez zināmiem naudas līdzekļiem.

Visas lielākās partijas pasaulē ir atklājušas, ka nepieciešams uzturēt pastāvīgu saikni ne vien ar vēlētājiem, bet arī starp savām nodaļām, izsūtīt dažādus dokumentus apspriešanai, saņemt to novērtējumu, izplatīt informāciju partijā pašā un ārpus tās. Nepieciešams arī sagatavot dažādas partijas sanāksmes un uzturēt saikni ar citām grupām un institūcijām kā attiecīgajā valstī, tā arī ārpus tās. Tāpēc partijas nolīgst īpašus cilvēkus, kas nodarbojas ar šo jautājumu risināšanu. Šo darbinieku kopumu sauc par partijas aparātu jeb partijas biroju.

Partijas algotajiem darbiniekiem nav noteikti jābūt attiecīgās partijas biedriem, tomēr parasti tā tas ir. Šo cilvēku darbs tiek samaksāts no partijas kases, kaut brīžam ir grūti nošķirt partijas darbiniekus, kuri, piemēram, apkalpo partijas frakciju Saeimā un kuriem alga tiek maksāta no valsts budžeta, no darbiniekiem, kas apkalpo visu partiju un arī algu saņem tieši no partijas.

20. gadsimta pirmajā pusē ļoti izplatīta bija partijas prese, t.i., periodiskie izdevumi, ko veidoja un finansēja partija pati. Partijas preses galvenais uzdevums bija popularizēt attiecīgās organizācijas programmu un ideālus, kā arī skaidrot partijas nostāju konkrētos jautājumos. Kaut gan pēdējos 30 – 40 gados iezīmējies partijas preses noriets, tā vietumis vēl pastāv. Izdevējpartijām nepieciešams nemitīgi atbalstīt savu periodiku finansiāli, jo partijas prese bieži vien strādā ar zaudējumiem.

Lai gan Latvijā plaši ir izplatīts viedoklis, ka nauda ir cieši saistīta ar politiku un dara to negodīgu, tomēr jāpatur prātā, ka finansu līdzekļi ir nepieciešami, lai politiskajā sistēmā uzlabotu informācijas apriti, stiprinātu partiju saikni ar vēlētājiem un vairotu viņu informētību par procesiem valstī, veidotu priekšvēlēšanu kampaņas, kā arī lai veiktu daudzus citus vitāli svarīgus pienākumus.

4.4.5. Galvenie partiju ienākumu avoti

Politisko partiju darbība ietiecas dažādās dzīves jomās: politikā, tautsaimniecībā, izglītībā utt. Esam jau noskaidrojuši, ka partijas veic arī noteiktas funkcijas valsts politiskajā dzīvē. Visas šīs aktivitātes prasa noteiktus finansu līdzekļus. Dažādos laikos politiskās organizācijas ir atšķirīgi raudzījušas risināt naudas problēmas.

Viens no senākajiem paņēmieniem ir gūt finansu līdzekļus partijas “iekšienē” — ar biedru maksas iekasēšanu. Tas nozīmē, ka ikvienai personai jāapliecina sava piederība pie kādas partijas, ne vien apņemoties ievērot tās programmu un pakļaujoties organizācijas lēmumiem, bet arī iemaksājot zināmu summu partijas kasē. Īpaši lieli ieņēmumi no biedru maksas bija šā gadsimta pirmajā pusē, kad gandrīz visās Eiropas un Ziemeļamerikas partijās bija vērojams milzīgs biedru skaita pieaugums. Šai laikā vislielākie ieņēmumi tika iegūti no partiju preses izdevumiem, dažādiem kultūras sarīkojumiem, uzņēmējdarbības utt. Taču pēc Otrā pasaules kara biedru skaits partijās manāmi samazinājās un tās vairs nespēja piesaistīt tik daudz naudas resursu kā agrāk.

Līdz ar šīm pārmaiņām palielinājās ziedojumu nozīme partiju darbības nodrošināšanā. Protams, arī agrāk politiskās organizācijas saņēma no pilsoņiem dāvinājumus un ziedojumus, tomēr tiem partiju budžetā bija mazāks īpatsvars. Līdz ar biedru skaita samazināšanos privātpersonu un uzņēmumu ziedojumi kļuva par partiju finansu galveno avotu.

Priekšvēlēšanu plakāts.

Turklāt dažādu firmu, kompāniju un akciju sabiedrību ziedojumi partiju kasei dod ienākumu lauvas tiesu.

Ziedojumu loma īpaši pieaug neilgi pirms vēlēšanām, kad partijām jāveido kampaņa savu kandidātu ievēlēšanai parlamentā vai pašvaldībās. Privātpersonas vēlēšanu kampaņai visbiežāk ziedo tāpēc, ka atbalsta attiecīgās partijas politiku, tās mērķus un ideālus, vai arī tāpēc, ka ir tās biedri. Firms ziedo drīzāk tāpēc, ka vēlas, lai atbalstītā partija uzvarētu vēlēšanās un realizētu noteiktus, iepriekš zināmus pasākumus. Tas nozīmē, ka firmu ziedojumiem līdzī nāk zināmas saistības un ietekme.

Lai vājinātu lielo ziedotāju ietekmi uz politiku, daudzās pasaules valstīs tiek ieviestas valsts dotācijas politiskajām partijām. Šīs dotācijas var būt tiešas (piemēram, noteikta naudas summa) un arī netiešas (piemēram, iespēja partijām par brīvu uzstāties valsts televīzijā vai radio). Turklāt valsts var noteikt ierobežojumus, kādiem mērķiem šīs dotācijas drīkst izmantot. Piemēram, Nīderlandē partijām ir aizliegts izmantot valsts piešķirto naudu vēlēšanu kampaņas finansēšanai. Diemžēl jāatzīst, ka valsts dotācijas gan ir mazinājušas lielo ziedotāju ietekmi uz politiku, tomēr pilnībā tā nav izskausta.

4.4.6. Partiju finanses Latvijā

Vērojot iespaidīgās priekšvēlēšanu kampaņas, sabiedrībā var rasties priekšstats, ka Latvijas politiskās partijas ir turīgas organizācijas ar plašu rocību. Tomēr tas ir maldīgs iespaids. Lielākas naudas summas partiju rīcībā nonāk tikai pirms vēlēšanām — kampaņu īstenošanai. Šāдай situācijai ir vairāki cēloņi.

Latvijas partijās biedru skaits ir mazs, un tas nozīmē, ka ienākumi no iekasētās biedru naudas nevar būt lieli. Pārskatot partiju finansu deklarācijas, redzams, ka biedru naudas iemaksas caurmērā nepārsniedz 10% no visiem partijas uzrādītajiem ienākumiem. Tomēr jāatzīst, ka Saeimā nepārstāvēto partiju budžetā (kas parasti nepārsniedz dažus tūkstošus latu gadā) biedru naudai ir lielāka nozīme.

Tikpat kā neviena partija nav iesaistījusies uzņēmējdarbībā, lai gūtu līdzekļus organizācijas uzturēšanai. Vienīgi "Latvijas ceļš" gūst ienākumus no saimnieciskās darbības. Par partiju saimnieciskās darbības tradicionālu jomu uzskatāma preses izdošana, kas bija jo izplatīta starpkaru laikposma Latvijā. Taču ietekmīgākie preses izdevumi ("Diena", "Lauku

Avīze", "Neatkarīgā Rīta Avīze" u. c.) jau bija izveidojušies pirms pašreizējo partiju nostiprināšanās, un šai piesātinātajā tirgū grūti ir atrast brīvu nišu. Turklāt partijas laikrakstiem un žurnāliem raksturīga ir samērā šaura idejiskā orientācija, tie cenšas sabiedriskos procesus atainot no vienas partijas viedokļa. Eiropas valstu pieredze rāda, ka mūslaiku lasītājam šāda pieeja kļūst arvien mazāk pieņemama. Tādējādi partiju pastāvīgie "iekšējie" ienākumi ir nelieli un tās ir spiestas meklēt papildu finansējumu no citiem avotiem.

Visnozīmīgākais politisko organizāciju ienākumu avots ir privātpersonu un uzņēmumu ziedojumi. Tie ir aptuveni 80 – 90% no partiju naudas līdzekļiem gados, kad paredzama vēlēšanu kampaņa. Pieredze rāda, ka ziedotāji daudz vairāk uzticas tām partijām, kas jau ir ievēlētas Saeimā. Cik noprotams pēc finansu deklarācijām, visvairāk līdzekļu partijas saņem no dažādiem uzņēmumiem, kompānijām, firmām. Dažas partijas (piemēram, TB/LNNK, tautas kustība "Latvijai" un Latvijas Vienības partija) gan ir spējušas savā darbībā iesaistīt turīgas privātpersonas, kas tām ziedojušas vairākus desmitus tūkstošus latu. Zīmīgi, ka daļa ziedojumu ir anonīmi. Protams, partiju vadītāji parasti zina konkrētos ziedotājus, taču kaut kādu iemeslu pēc viņu vārdi netiek izpausti. Šāda rīcība mazina vēletāju iespēju paredzēt attiecīgās partijas rīcību pēc vēlēšanām, tāpēc tā nonāk pretrunā ar demokrātijas normām.

Kā jau iepriekš teikts, daudzās Eiropas zemēs politiskās partijas finansiāli atbalsta valsts. Arī Latvijā ir spriests par šādu iespēju samazināt naudas ietekmi uz politiskajiem procesiem, tomēr visi apsvērumi pagaidām ir atdūrušies pret mūsu valsts trūcīgo budžetu. Taču nebūtu korekti apgalvot, ka Latvijas valsts pilnībā ignorē politiskās partijas. Ir vairākas netiešās finansēšanas formas. Pirms Saeimas vēlēšanām katra partija, kas iesniegusi savu kandidātu sarakstu, ir tiesīga agitācijas nolūkiem bez maksas izmantot noteikta ilguma raidlaiku valsts televīzijā un radio. Tāpat bez maksas tiek iespiesta šo partiju priekšvēlēšanu platforma, ko izplata visā valstī. Mazliet vairāk privilīģētas ir tās partijas, kuru pārstāvji jau darbojas Saeimā. Tā kā katra frakcija par valsts budžeta naudu var algot personālu organizatoriskajam darbam un arī deputātu palīgus, tad plaši izplatīta ir prakse pieņemt šajā darbā partijas aktīvistus, kuri līdztekus saviem tiešajiem pienākumiem veic ar partiju saistītus darbus. Tas nozīmē, ka partijas saņem netiešu materiālo atbalstu no Latvijas valsts, taču ar to nepietiek, lai būtiski ierobežotu lielāko ziedo-

tāju ietekmi uz politisku lēmumu pieņemšanu. Tāpēc šobrīd tiek apspriests piedāvājums ieviest valsts dotācijas politiskajām partijām.

Jautājumi

1. Kas ir politiskā partija?
2. Ar ko politiska partija atšķiras no citām sabiedrības grupām un organizācijām?
3. Kādi ir partiju uzdevumi un funkcijas?
4. Uzskaitiet partijas Latvijā!
5. Argumentējiet, vai partiju Latvijā ir par daudz, par maz, pietiekami!
6. Kādas ir atšķirības starp partijām? Kas nosaka partiju rašanos un pastāvēšanu?
7. Mēģiniet analizēt, kuras no Latvijas partijām ir ilglaicīgas un kuras ne.
8. Vai ir iespējama demokrātija bez partijām? Argumentējiet savu izvēli!
9. Salīdziniet partiju sistēmu Latvijā ar kādu no Baltijas valstīm, Ziemeļvalstīm, Centrālās Eiropas un Austrumeiropas valstīm! Nosakiet līdzīgās un atšķirīgās pazīmes!
10. Kas ir interešu grupas? Ar ko tās atšķiras no partijām?
11. Miniet interešu grupas piemēru Latvijā!
12. Atrodiet interešu grupas darbības piemēru pasaulē!
13. Argumentējiet interešu grupas darbības priekšrocības un trūkumus salīdzinājumā ar partiju!
14. Ar ko sabiedriskās kustības atšķiras no partijām un interešu grupām? Miniet trīs līdzīgas un trīs atšķirīgas pazīmes!
15. Miniet trīs sabiedrisku organizāciju piemērus!
16. Vai cilvēku attieksme Latvijā ir atšķirīga pret partijām, interešu grupām, sabiedriskām organizācijām? Ja ir atšķirīga, kāpēc?
17. Kas ir frakcija?
18. Kāda ir frakcijas saikne ar partiju?
19. Miniet piemēru, kad no frakcijas ir izaugusi partija!
20. Kāpēc deputāti ir objektīvi spiesti apvienoties frakcijās?
21. Kas demokrātijai ir labāk: frakcijas, kuras rada partijas, vai partijas, kuras veido frakcijas? Argumentējiet!
22. Kādi ir galvenie faktori partiju izveidē?
23. Kas nosaka partiju lielo skaitu Latvijā?
24. Izpētiet kādas partijas tapšanas vēsturi Latvijā! Kādi cēloņi to radījuši?
25. Uzskaitiet visas Latvijas Saeimā pašreiz pārstāvētās partijas!

26. Sagrupējiet tās pēc iespējamām pazīmēm:

- ideoloģijas;
- sociālo grupu interesēm;
- finansētāju un interešu grupu pārstāvniecības;
- personāliju lomas un nozīmes;
- etniskās pārstāvniecības;
- attieksmes pret aktuāliem jautājumiem;
- profesionālisma;
- citas.

27. Pamatojiet, kuras partijas ir savstarpēji tuvas un kāpēc!

28. Kādi partiju bloki ir tradicionāli pastāvējuši Latvijā?

29. Kāds partiju skaits un iedalījums, jūsuprāt, būtu optimālais Latvijā?
Pamatojiet savu viedokli ar sociālo grupu interešu un politiskās kultūras tradīciju analīzi!

30. Vai partijas ir atkarīgas no finansu resursiem? Kādā mērā?

31. Kāpēc partijas nevar pastāvēt bez finansējuma?

32. Kādi ir nepieciešamie partiju izdevumi?

33. Kādi ir galvenie partiju ienākumu avoti?

34. Vai sabiedrībai būtu jāzina partiju finansējuma apmēri un avoti? Kāpēc?

35. Uzziniet, kādas Latvijas partijas finansējuma apmērus un avotus!

36. Vai, jūsuprāt, katras partijas atkarība no sponsoriem finansējuma meklēšanā ir laba demokrātijai vai ne? Argumentējiet!

37. Vai partijas būtu jāfinansē no valsts budžeta? Argumentējiet savu viedokli!

5. NODAĻA

VĒLĒŠANAS, TO PRINCIPI UN VEIDI

Šajā nodaļā vispirms aplūkosim vēlēšanu sistēmas, vēlēšanu procedūru un ar to saistītās problēmas. Pēc tam pievērsīsimies vēlēšanām Latvijā. Vēlēšanu sistēmas iedalās mažoritārajās vēlēšanās, proporcionālajās un jauktajās vēlēšanās. Katrai sistēmai ir savas priekšrocības un savi trūkumi.

5.1. Vēlēšanu sistēmas

5.1.1. Mažoritārisms

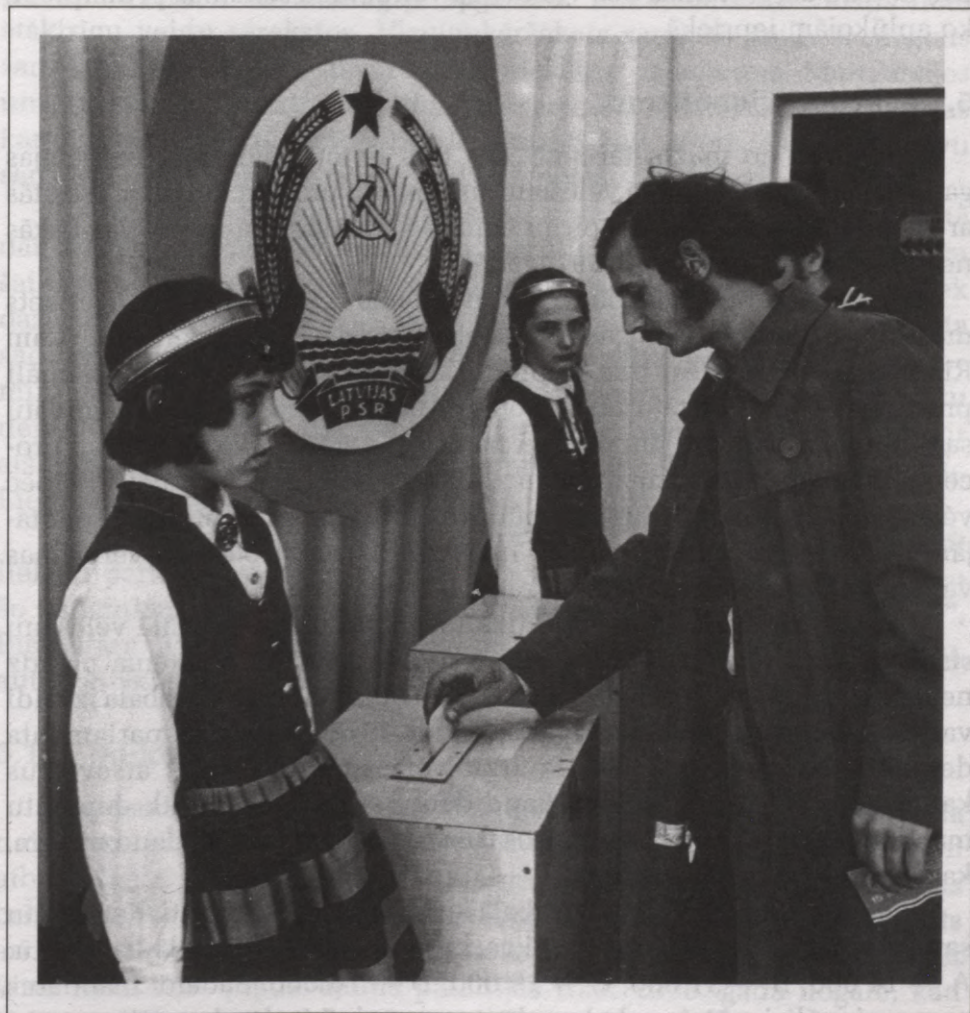
Mažoritāra vēlēšanu sistēma Latvijā pastāvēja padomju okupācijas gados, kad tautas pārstāvji gauži formāli tika izraudzīti ar šīs sistēmas starpniecību. Par padomju vēlēšanu negodīgo raksturu liecina fakts, ka vietumis, saskaitot visas it kā nodotās balsis, izrādījās, ka vēlēšanās piedalījušies vairāk nekā 100% no iedzīvotāju skaita. Tomēr būtu pilnīgi aplam saistīt mažoritāro vēlēšanu sistēmu ar padomju iekārtu vai totalitārismu.

Mažoritārā vēlēšanu sistēma tika jo plaši izmantota jau pirms vairākiem gadsimtiem Lielbritānijā. Šī valsts lepojas ar vienu no visilgāk funkcionējošiem parlamentiem pasaulē, un to uzskata par vienu no mūsdienu demokrātijas šūpuļiem. Mažoritārā sistēma tiek izmantota arī Amerikas Savienotajās Valstīs, Jaunzēlandē, Austrālijā un citās valstīs.

Šīs sistēmas pamatprincips ir vairākuma vara. Kā tas izpaužas praksē? Visa valsts tiek sadalīta nelielos vēlēšanu apgabalos, turklāt tiem nav jāsakrīt ar valsts administratīvo dalījumu. Katrā apgabalā jāievēlē tikai viens parlamenta deputāts. Tas nozīmē, ka katra partija vai saraksts var izvirzīt tikai vienu kandidātu uz vēlēšanām vienā apgabalā. Par ievēlētu tiek pasludināts tas kandidāts, kurš savācis visvairāk balsu. Šī ir t. s. **vienkāršā vairākuma sistēma**.

Piemērs: kādā apgabalā balotējas trīs kandidāti; kandidāts A ir savācis 21 002 balsis, kandidāts B ieguvis 21 004 balsis, bet kandidāts C savācis 21 000 balsu. Tā kā vislielāko balsu skaitu (21 004) ir ieguvis kandidāts B, tad viņš arī tiek pasludināts par šajā apgabalā ievēlētu.

Kā redzams piemērā, ļoti daudz balsu "iet bojā" un kandidātu var ievēlēt ar niecīgu pārsvaru. Tāpēc dažās valstīs ir ieviesta **absolūtā**

Latvijas PSR Augstākās padomes un vietējo padomju vēlēšanas 1975. gada 15. jūnijā Rīgas 88. vēlēšanu apgabalā.

vairākuma sistēma. Tas nozīmē, ka uzvarētājam nepieciešams iegūt **vairāk par pusi** no attiecīgajā apgabalā vēlēšanās piedalījušos pilsoņu balsīm. Šai gadījumā kandidāta uzvara būtu daudz pārliecinošāka. Tiesā gan, tik lielu pārsvaru pār konkurentiem reti izdodas gūt. Tāpēc šai sistēmā tiek paredzēta otrās vēlēšanu kārtas iespēja, ja neviens no kandidātiem pirmajā kārtā nav savācis vairāk par pusi apgabala vēlētāju balsu. Otrā kārtā risinās pēc vienkāršā vairākuma sistēmas principiem, ko aplūkojām iepriekš.

5.1.2. Proporcionalisms

Atšķirībā no mažoritārisma, kas tika lietots padomju okupācijas gados, tieši proporcionālā vēlēšanu sistēma jeb proporcionalisms saistās ar demokrātiju Latvijā — kā pirms Otrā pasaules kara, tā arī pēc valstiskās neatkarības atjaunošanas 1991. gadā.

Savā ziņā proporcionālā vēlēšanu sistēma veidojās kā reāls pretmets mažoritārisma, kas 19. gadsimta beigās, paplašinoties vēlētāju lokam Rietumeiropas zemēs, tika nopietni kritizēts par nespēju maksimāli precīzi pārvērst vēlētāju noskaņojumu parlamenta deputātu mandātu sadalījumā starp partijām. Kritiķi pamatoti norādīja, ka liels balsu procents faktiski netiek izmantots mandātu sadalē, t. i., “iet bojā”, tāpēc vēlēšanu galarezultāti varēja nebūt gana proporcionāli pilsoņu nodotajām balsīm visas valsts mērogā. Īpaši krasas atšķirības bija vērojamas valstīs ar lielām etniskajām vai reliģiskajām minoritātēm.

Lai šīs problēmas novērstu, tika izveidota proporcionālā vēlēšanu sistēma, ko pirmo reizi lietoja Beļģijā 1899. gadā. Šī sistēma paredz nedaudzu vēlēšanu apgabalu vai pat viena liela vēlēšanu apgabala izveidi valstī. Līdz ar to no katra apgabala tiek ievēlēti vairāki parlamenta deputāti. Tas ļauj partijām izvirzīt vēlēšanām ne vairs atsevišķus kandidātus, bet gan veselus kandidātu sarakstus. To, cik deputātu mandātu ieguvis katrs saraksts, nosaka proporcionāli balsu daudzumam, kas nodots par katru sarakstu.

Piemērs: Kādā vēlēšanu apgabalā ievēlējami seši deputāti. Kandidātu sarakstus izvirzījušas četras partijas, kuras ieguvušas šādu balsu skaitu: A — 14 000; B — 31 000; C — 29 000; D — 16 000. Sadalot mandātus proporcionāli iegūtajam balsu skaitam, uzzinām, ka A partija saņem 1 deputāta mandātu, B partija — 2 mandātus, C partija — 2 mandātus,

D partija — 1 mandātu. Ja vēlēšanas būtu risinājušās pēc vienkāršā vairākuma sistēmas, visus četrus mandātus būtu saņēmusi B partija.

Kā jau minēts, proporcionālajā sistēmā balsošanai tiek izmantoti kandidātu saraksti, kurus sastāda katra partija vai organizācija, kas izvirza kandidātus. Tā kā katrā apgabalā jāievēlē vairāk nekā viens deputāts, tad vismaz teorētiski jebkura grupa ar savu sarakstu var iegūt pat visus mandātus attiecīgajā apgabalā. Tomēr dažādās valstīs lieto atšķirīgu veidu sarakstus. Visvienkāršākais saraksta veids ir slēgtais saraksts, kurā vēlētajs nevar izdarīt nekādus labojumus. Maināmajos un atvērtajos sarakstos vēlētāji var sarindot sev tīkamākās partijas kandidātus noteiktā secībā. Brīvie saraksti ļauj vēlētajiem veidot savu sarakstu no visiem kandidātiem, kas balotējas attiecīgajā apgabalā.

Kandidātu sarakstu izmantošana nereti ļauj iekļūt parlamentā daudzām sīkām partijām, un tas var apgrūtināt parlamenta darbību. Taču šai sistēmai ir priekšrocība — nav jāriko atkārtota balsošana, kā tas notiek dažās zemēs ar mažoritāro sistēmu. Lai nepieļautu pārmērīgu parlamenta sadrumstalošanos, vairākās valstīs ir noteikta vēlēšanu barjera — minimālais balsu daudzums, kas jāsavāc ikvienam sarakstam, lai iegūtu deputātu mandātus. Vēlēšanu barjeras augstums dažādās valstīs ir atšķirīgs. Izraēlā tas ir 1% no nobalsojušo vēlētāju skaita, Dānijā — 2%, Lietuvā un Zviedrijā — 4%, bet Vācijā, Igaunijā un Krievijā — 5%.

Augstāka barjera tiek lietota, kad valsts ir izlēmusi atklāti atbalstīt lielāku partiju pastāvēšanu. Valstīs ar autoritāru vai totalitāru režīmu šo paņēmieni var pilnīgi izkropļot, radot “neproporcionālu sistēmu”. Piemēram, Paragvajā tā partija, kas savākusi lielāko balsu skaitu, automātiski saņem divas trešdaļas deputātu mandātu.

5.1.3. Jauktā sistēma

Pēc neatkarības atjaunošanas mūsu valstī liela uzmanība ir pievērsta dažādiem ar vēlēšanām saistītiem jautājumiem. To noteica ne vien atbrīvošanās no 50 gadu ilgās padomju okupācijas, bet arī Latvijas brīvvalsts vēsturiskā pieredze pirms Otrā pasaules kara. Daudz ir runāts arī par vēlēšanu sistēmas maiņu Latvijā, taču pirmais konkrētais un visai radikālais piedāvājums parādījās tikai 1996. gada nogalē, kad Kristīgā tautas partija (bijusī Latvijas Tautas fronte) ierosināja pāriet uz jaukto vēlēšanu sistēmu.

Pēc ierosinājuma autoru uzskata, šī sistēma palīdzētu stiprināt deputātu saikni ar vēlētājiem un realizēt politiskās atbildības principu — deputāti uzņemtos politisku atbildību par savu rīcību parlamentā un valdībā. Kristīgā tautas partija arī cerēja, ka jauktā sistēma sekmētu lielu un stabilu partiju veidošanos Latvijā. Ko īsti paredz šāda vēlēšanu sistēma?

Jauktā vēlēšanu sistēma tika ieviesta vairākās valstīs pēc Otrā pasaules kara. Tās autori uzskatīja, ka šis jaunievedums novērsīs mažoritārās un proporcionālās sistēmas trūkumus, vienlaikus saglabājot to priekšrocības. Jauktajā sistēmā puse parlamenta deputātu tiek ievēlēti pēc proporcionālisma principa, bet otra puse — saskaņā ar mažoritārisma principu. Katram vēlētajam ir iespējams nodot divas balsis: vienu par konkrētu kandidātu savā vienmandāta apgabalā un vienu par kādas organizācijas sarakstu daudzmandātu apgabalā. Proporcionalisms tiek lietots, lai precīzāk atspoguļotu vēlētāju noskaņojumu valsts mērogā.

Par ievēlētiem uzskata pirmām kārtām tos kandidātus, kuri uzvarējuši vienmandāta (mažoritārajos) apgabalos, bet atlikušās vakances tiek aizpildītas no kandidātu sarakstiem.

Piemērs: Ja saskaņā ar vēlēšanu rezultātiem proporcionālajos apgabalos kādai partijai jāsaņem 30 mandāti visā valstī, bet partijas pārstāvji jau ieguvuši 20 deputātu mandātus no vienmandāta apgabaliem, tad tā saņem vēl 10 mandātus proporcionālajos apgabalos.

Dažās valstīs arī jauktajā vēlēšanu sistēmā izmanto vēlēšanu barjeru, kas tiek rēķināta vai nu procentos no katras partijas iegūtajām balsīm proporcionālajos apgabalos, vai arī pēc vienmandāta apgabaliem, kur šī partija uzvarējusi.

Dažādi jauktās sistēmas paveidi darbojas Vācijā, Lietuvā, Meksikā, Dienvidkorejā, Japānā un citās valstīs.

5.1.4. Dažādo vēlēšanu sistēmu priekšrocības

Kā jau iepriekš minēts, mažoritārā vēlēšanu sistēma ir senākā un arī viena no visvairāk izplatītajām pasaulē. To daļēji sekmējusi Lielbritānijas un ASV ietekme uz dažādu valstu konstitūcijām.

Daudzi pētnieki novērojuši, ka valstīs ar mažoritāro sistēmu bieži vien pastāv tikai divas ļoti spēcīgas partijas, kuras ik pa laikam nodod varas grožus viena otrai — kā Lielbritānijā. Līdz ar to valdība ir

viengabalaināka, tai ir noteikts atbalsts valsts parlamentā un tā darbojas šķietami efektīvāk. Tomēr šai sistēmā netiek pilnvērtīgi pausts vēlētāju noskaņojums, jo daudz balsu "iet bojā". Īpaši nepatīkamas sekas šādai situācijai ir valstīs, kur dzīvo lielas mazākumgrupas, kuras tomēr nespēj gūt pārstāvniecību valsts parlamentā. Šo minoritāšu balsi nesadzirdot, var veidoties minēto grupu atsvešinātība no valsts un mazināties attiecīgā politiskā režīma legitimitāte.

Proporcionālās sistēmas novērš šo trūkumu un sniedz pārstāvniecības iespēju katrai grupai, kas spējīga pārvarēt vēlēšanu barjeru (ja tāda ir ieviesta attiecīgajā valstī). Tomēr jāatzīst, ka pielaidība attiecībā uz mazākām partijām dažkārt veicina sīkfrakciju veidošanos, kas apgrūtina parlamenta darbību. Jo īpaši tas sakāms par valstīm ar nesenām, vēl nenobriedušām demokrātijas tradīcijām. Taču sabiedrības atsevišķās grupas jūtas daudz vairāk piederīgas sabiedrībai kopumā un iesaistītas valsts politiskajā dzīvē. Svarīgi ielāgot, ka salīdzinājumā ar mažoritārisma proporcionālā sistēma ir labvēlīgāka sieviešu pārstāvniecībai parlamentā. Tā pierāda pētījumi par valstīm ar aptuveni vienādiem sociāli kulturālajiem apstākļiem, taču atšķirīgu vēlēšanu sistēmu.

Kaut arī balsu skaitīšanas procedūra ir vienkāršāka mažoritārisma, tā paveidi, kas pieprasa balsošanas otro kārtu, ir finansiāli dārgāki par proporcionālismu. Proporcionālismā nav arī nepieciešams rīkot jaunas vēlēšanas, ja kāds no deputātiem nolīcis savu mandātu, jo parlamentā iekļūst nākamais kandidāts no attiecīgā saraksta.

Jauktās sistēmas priekšrocība ir tāda, ka tā ļauj veidot noturīgu saikni starp deputātu un viņa vēlēšanu apgabala iedzīvotājiem, vienlaikus pieļaujot augstu proporcionalitātes pakāpi. Tomēr tā ir dārgāka par proporcionālismu un jaunajos demokrātiskajos režīmos sekmē nesamērīgi lielas uzmanības pievēršanu atsevišķām personībām politikā, nevis partijām, kas spēj nodrošināt ilgstošu politisko atbildību vēlētāju priekšā.

5.2. Kā darbojas Latvijas vēlēšanu sistēma?

Latvijas pašreizējā vēlēšanu sistēma lielā mērā līdzinās tai vēlēšanu sistēmai, kura tika izmantota mūsu valstī pirms 1934. gada 15. maija antidemokrātiskā apvērsuma. Tas nozīmē, ka mēs ievēlējam savus pārstāvjus Saeimā pēc proporcionālisma principiem, izmantojot partiju

iesniegtos kandidātu sarakstus. Salīdzinājumā ar starpkaru posmu nozīmīgākā vēlēšanu sistēmas atšķirība ir tā, ka pēc neatkarības atjaunošanas tika ieviesta piecu procentu vēlēšanu barjera — Saeimā nevar ievēlēt to partiju pārstāvjus, kuru saraksti ir savākuši mazāk nekā 5% no nodoto balsu skaita. Šī barjera tika ieviesta, lai mazinātu sīkpartiju skaitu un ietekmi Latvijas parlamentā.

Latvijas parlamentā jeb Saeimā darbojas 100 deputāti. Viņi tiek ievēlēti uz četriem gadiem. Vēlēšanu gaitu un likuma ievērošanu šai procesā pārrauga Centrālā vēlēšanu komisija (CVK). Saskaņā ar Saeimas vēlēšanu likumu visa valsts ir sadalīta piecos vēlēšanu apgabalos. Katrā apgabalā ievēlējamo deputātu skaitu nosaka CVK, ņemot vērā balsstiesīgo pilsoņu skaitu katrā no šiem apgabaliem. Tas nozīmē, ka šis skaits var mainīties.

Svarīgi ir ielāgot, ka no Rīgas apgabala ievēlējamo deputātu skaitu ietekmē ne tikai šai apgabalā dzīvojošo pilsoņu skaits, bet arī ārzemēs dzīvojošo vēlētāju skaits, kuru balsis saskaņā ar likumu tiek apkopotas Rīgas apgabalā.

Divus mēnešus pirms vēlēšanām noslēdzas kandidātu sarakstu iesniegšana CVK. Sarakstus atļauts iesniegt tikai Tieslietu ministrijā reģistrētām politiskajām partijām. Lai mazinātu dažādu dēkaiņu iespējas izmantot vēlēšanu kampaņu savtīgos nolūkos, katrai partijai, kas iesniedz savu kandidātu sarakstu, ir jāiemaksā 1000 latu drošības nauda. Šī kila tiek atmaksāta, ja attiecīgais saraksts pārvar vēlēšanu barjeru. Katram kandidātam arī jāapliecina, ka viņš nav sadarbojies ar citu valstu drošības dienestiem vai izlūkdienestiem.

Centrālajai vēlēšanu komisijai savukārt jānoskaidro, vai pieteiktie kandidāti atbilst vēlēšanu likumā ietvertajām prasībām. Šādas pārbaudes rezultātā pirms 1995. gada vēlēšanām no Latvijas Sociālistiskās partijas saraksta tika izsvītroti vairāki kandidāti, jo viņi bija bijuši Komunistiskās partijas vai tās satelītorganizāciju biedri pēc 1991. gada 13. janvāra. Tomēr visskandalozāk šī pārbaude noritēja Albertam Kaulam, bijušajam kopsaimniecības "Ādaži" vadītājam un PSRS prezidenta Mihaila Gorbačova padomniekam, kas balotējās no Vienības partijas saraksta. Bija nepieciešami vairāki tiesas procesi un preses iejaukšanās, lai noteiktu, ka Alberts Kauls nevar tikt reģistrēts par kandidātu 6. Saeimas vēlēšanās, jo tomēr ir bijis biedrs vienā no PSKP organizācijām pēc 1991. gada 13. janvāra.

Galīgos kandidātu sarakstus CVK pavairo un vēlēšanu dienā izsniedz katram vēlētājam, kas ieradies vēlēšanu iecirknī balsot. No šā "komplekta" vēlētājam jāizvēlas tikai viens saraksts, par kuru balsot. Ja vēlētāju neapmierina kandidātu secība sarakstā, viņš var to mainīt, svītrojot netikamo kandidātu vārdus vai atzīmējot ar "+" zīmi savus favorītus. Visas šīs darbības tiek veiktas atsevišķā telpā vai nodalījumā, jo likums paredz aizklātas vēlēšanas. Tas arī nozīmē, ka balsotājam uz izraudzītās vēlēšanu zīmes nav jāraksta savs vārds. Saraksta galīgo variantu vēlētājs ieliek aploksnē, aizlīmē un aploksni nodod CVK pārstāvim, kas aizlīmēto aploksni iemet vēlēšanu kastē.

Visai plašas diskusijas ir risinājušās par zīmoga iespiešanu to pilsoņu pasēs, kas piedalījušies vēlēšanās, tautas nobalsošanā vai parakstu vākšanas kampaņās. Pēc zīmogošanas aizstāvju uzskata, šī formalitāte atvieglo CVK darbu, jo ātri iespējams noteikt, vai pases īpašnieks jau ir balsojis. Zīmogošanas pretinieki norāda, ka šāda veida atzīmes pasē ir cilvēktiesību pārkāpums, jo tad daudzi cilvēki ļoti viegli var uzzināt, vai attiecīgā persona ir piedalījusies vēlēšanās, bet līdzdalība politiskajos procesos tomēr ir katra cilvēka brīvas izvēles jautājums, kas citiem nav jāzina. Pasē tiek izdarītas atzīmes arī par līdzdalību parakstu vākšanā, kas var skart politiski tik sāpīgas problēmas kā pilsonības likumu. Redzot atzīmi pasē par līdzdalību šādā pasākumā, iespējams izdarīt daudz konkrētākus secinājumus par attiecīgās personas politiskajiem uzskatiem. Tāpēc jāatzīst, ka atzīmju izdarīšana pasē par līdzdalību balsošanā ir nedemokrātiska un to itin viegli ir iespējams aizstāt ar vēlētiāju datorizētu uzskaiti.

Balsu skaitīšana tiek uzsākta uzreiz pēc vēlēšanu iecirkņu slēgšanas. Pieredze rāda, ka jau līdz nākamās dienas agram rītam parasti ir aptuveni skaidrs, kuri saraksti visos piecos apgabalos kopā nav savākuši 5% vēlētāju balsu un turpmākajā mandātu dalīšanā nepiedalās un kuri saraksti ir guvuši vismaz 5% vēlētāju atbalstu, un cik daudz mandātu tie saņēmuši. Parasti ir nepieciešamas vēl divas nedēļas, lai CVK varētu apkopot vēlēšanu rezultātus un paziņot, kuri kandidāti, ņemot vērā svītrojumus un "+" zīmes, ir ievēlēti Saeimā. Jaunie vēlētajai Saeimai sanākot uz pirmo sēdi, deputāti lemj par savu pilnvaru apstiprināšanu. Līdz šim vienīgais starpgadījums ar deputāta pilnvaru apstiprināšanu saistās ar Alfrēdu Rubiku, bijušo Latvijas Komunistiskās partijas līderi, kurš ievēlēšanas brīdī atradās apcietinājumā, jo tika izmeklēta viņa līdzdalība 1991.gada augusta pučā.

Var teikt, ka Latvijā lietojamā vēlēšanu sistēma ir samērā vienkārša un līdzinās daudzu Eiropas valstu vēlēšanu sistēmām. Tā atbilst arī Satversmē izvirzītajiem Saeimas ievēlēšanas principiem. Vēlēšanas Latvijā ir vienlīdzīgas (katram vēlētajam ir tikai viena balss), tiešas (Saeimu ievēlē paši pilsoņi), aizklātas (nav iespējams uzzināt, kā katrs konkrētais pilsonis ir balsojis) un proporcionālas (deputātu mandāti tiek sadalīti saskaņā ar iegūto balsu skaitu).

5.2.1. Vēlēšanas Latvijā

Savas pastāvēšanas laikā Latvijas valstij ir bijusi smaga un sarežģīta attīstības gaita. Izceļoties no Pirmā pasaules kara drupām, Latvija skaidri un nepārprotami noteica, kas var kļūt par tās pilsoņiem. Arī noteikumi Latvijas pilsonības iegūšanai bija liberāli un saskanīgi ar citu Eiropas zemju praksi. Vācu un jo īpaši padomju okupācijas gados daļa pilsoņu pameta Latviju, bet viņu vietā tika iepludināti citu valstu pilsoņi. 80. gadu beigās gandrīz 40 procenti Latvijas teritorijā dzīvojošo personu nebija ne Latvijas pilsoņi, nepilsoņu pēcteči.

Atjaunojot Latvijas neatkarību, pilsonības jautājums kļuva par vienu no asākajiem diskusiju objektiem, jo Latvijas Republikā (tāpat kā lielākajā vairumā citu pasaules valstu) vēlēšanās atļauts piedalīties tikai tās pilsoņiem. Ja par kritēriju ņemtu neatkarīgās Latvijas Republikas pilsonību, tad tas nozīmētu, ka liela daļa Latvijas iedzīvotāju, kas apmetušies uz dzīvi Latvijā pēc Otrā pasaules kara, nevarētu piedalīties Latvijas Saeimas un pašvaldību vēlēšanās.

Pirmās pēcokupācijas Saeimas vēlēšanās piedalījās tikai Latvijas Republikas pilsoņi un viņu pēcnācēji. Šāds solis uzsvēra Latvijas tiesisko pēctecību, kas bija nozīmīgs faktors Latvijas neatkarības atjaunošanā, kā arī netieši apstiprināja Latvijas okupācijas faktu. Nepilsoņu statusa noteikšana tika novilcināta līdz 5. Saeimai, kas sprieda par Latvijas pilsoņu loka paplašināšanu un pēc dramatiskām diskusijām, iejaucoties arī starptautiskām organizācijām, vienojās par ārpilsoņu pakāpenisku iekļaušanu pilsoņu lokā. Tas nozīmē, ka, izpildot zināmas prasības naturalizācijas procesā, bijušie citu valstu pilsoņi ar laiku iegūs visas LR pilsoņu tiesības un arī pienākumus. Tiesa gan, dažas ārpilsoņu grupas (piemēram, PSRS Bruņoto spēku virsnieki un PSRS Valsts drošības komitejas virsnieki) nevarēs iegūt Latvijas Republikas pilsonību, jo

savulaik šie cilvēki ir nopietni vērsušies pret šo valsti un tāpēc nav cienīgi iegūt tās pilsonību.

Pašreizējais pilsoņu loks uzsver Latvijas Republikas tiesisko kontinuitāti un netieši atspoguļo mūsu valsts okupācijas faktu. Likumdošana pilsonības jomā nav vērsta ne pret vienas noteiktas tautības pārstāvjiem.

5.2.2. Pasīvās un aktīvās balsošanas tiesības

Latvijas Republikas Satversmē ir nostiprināts Saeimas vēlēšanu vispārīguma princips (sk. Satversmes 6. pantu). Tas paredz, ka kandidātu ievēlēšanā var piedalīties visi pilsoņi neatkarīgi no dzimuma, rases, tautības, reliģiskās vai politiskās pārliecības. Var likties pārsteidzoši, ka pat vēl 20. gadsimta otrajā pusē dažās Eiropas valstīs šis princips nebija īstenots: vēlēšanu tiesības sievietēm Šveices Konfederācijā tika piešķirtas 1971. gadā, Portugālē — 1975. gadā, bet Spānijā — 1977. gadā.

Tomēr jāuzsver, ka jēdziens "pilsoņi" nav sinonīms jēdzienam "vēlētāji". Vairākumā valstu, arī Latvijā, pastāv daži ierobežojumi, kas sašaurina to pilsoņu loku, kuri var piedalīties vēlēšanās. Šos ierobežojumus noteikuši galvenokārt praktiski apsvērumi.

Visizplatītākais ierobežojums ir vecuma cenzs, kas pastāv ikvienā valstī. Tas nozīmē, ka ir noteikts vecums, pēc kura sasniegšanas pilsoņi var balsot. Šāds ierobežojums ieviests tāpēc, ka valda uzskats — pusaudži un bērni ir viegli ietekmējami un nav gluži kompetenti spriest par valsts problēmām. Līdzīgi tam kā citās Eiropas valstīs, Latvijā balsot drīkst tie LR pilsoņi, kuri vēlēšanu dienā sasnieguši 18 gadu vecumu.

Tiesības vēlēt ir liegtas personām, kas izcieš sodu cietumos, kā arī aizdomās turētām vai tiesājamām personām, ja tās ir apcietinātas. Šāds aizliegums pieņemts ne tikai aiz praktiskiem apsvērumiem (kā nogādāt apcietinātos uz vēlēšanu iecirkņiem, kā nodrošināt viņu balsojuma neitralitāti), bet arī tāpēc, ka šie cilvēki ir noziegušies pret kādu sabiedrības pārstāvi. Demokrātiskās valstīs šāds nodarījums tiek uztverts kā noziegums pret visu sabiedrību. Tāpēc sabiedrība ir tiesīga izteikt savu attieksmi pret personām, kas pārkāpušas sabiedrības normas, liedzot tām piedalīties visas sabiedrības problēmu risināšanā.

Saprotamu iemeslu pēc tiesības vēlēt nav tiem pilsoņiem, kas likumīgā kārtā ir atzīti par rīcībnespējīgiem.

Aktīvās vēlēšanu tiesības liegtas:

- personām, kuras izcieš sodu brīvības atņemšanas vietās;
- aizdomās turētajām, apsūdzētajām vai tiesājamām personām, ja pret tām kā drošības līdzeklis ir piemērots apcietinājums;
- personām, kuras likumā paredzētajā kārtībā atzītas par rīcībnespējīgām.

Pasīvās vēlēšanu tiesības liegtas:

- personām, kuras likumā paredzētajā kārtībā atzītas par rīcībnespējīgām;
- personām, kuras izcieš sodu brīvības atņemšanas vietās;
- personām, kuras ir bijušas sodītas par tišiem noziegumiem, kas ir noziegumi Latvijā vēlēšanu likuma spēkā stāšanās brīdī, un kurām sodāmība nav dzēsta vai noņemta, izņemot rehabilitētos;
- personām, kuras izdarījušas noziegumu nepieskaitāmības stāvoklī vai arī pēc nozieguma izdarīšanas saslīmušas ar gara slimību;
- personām, kuras ir vai ir bijušas PSRS, Latvijas PSR vai ārvalstu drošības dienestu, izlūkdienestu vai pretizlūkošanas dienestu štata darbinieki;
- personām, kuras pēc 1991.gada 13.janvāra darbojušās Padomju Savienības Komunistiskajā partijā, Latvijas PSR Darbaļaužu internacionālajā frontē, Darba kolektīvu apvienotajā padomē, Kara un darba veterānu organizācijā, Vislatvijas Sabiedrības glābšanas komitejā vai tās reģionālajās komitejās;
- personām, kuras neprot latviešu valodu atbilstoši augstākajai valsts valodas prasmes pakāpei.

Tiesības vēlēt ir tikai daļa no vēlēšanu tiesībām, un tās dažkārt dēvē par aktīvajām vēlēšanu tiesībām — pilsonim ir tiesības aktīvi izteikt savu viedokli, būt aktīvam. Taču ir arī pasīvās vēlēšanu tiesības jeb tiesības tikt ievēlētam. Šo tiesību realizēšana ir pasīva un atkarīga no citu pilsoņu uzskatiem un rīcības. Demokrātiskās valstīs personām, kam tiek dotas pasīvās vēlēšanu tiesības, parasti tiek izvirzītas augstākas prasības, jo pēc ievēlēšanas šīm personām jāuzņemas liela atbildība par sabiedrības attīstību.

Šādi apsvērumi arī noteikuši Latvijas likumdošanas prasību, ka Saeimā var tikt ievēlēti vismaz 21 gadu veci pilsoņi. Vēsturisku un prag-

matisku apsvērumu pēc ir ieviesti vēl vairāki ierobežojumi. Daļa no tiem saistīti ar aktīvo vēlēšanu tiesību ierobežojumiem apcietinātām un rīcībnespējīgām personām.

Prasība pēc teicamām valsts valodas zināšanām ir pašsaprotama, jo Latvijā ar likumu ir noteikta viena valsts valoda, kas jāprot ikvienam ierēdnim vai amatpersonai. Tāpat nepieciešams ir nodrošināt vienotu lietvedību parlamentā un atvieglot saziņu deputātu vidū. Teicamas valsts valodas zināšanas arī netieši liecina par ciešāku piederību pie pilsoņu loka un par lojalitāti pret valsti.

Politiski un vēsturiski apsvērumi ir noteikuši pasīvo vēlēšanu tiesību ierobežojumus tiem Latvijas pilsoņiem, kas ir vai ir bijuši citu valstu izlūkdienestu štata darbinieki vai arī pēc 1991. gada 13. janvāra darbojušies Padomju Savienības Komunistiskajā partijā un ar to cieši saistītajās organizācijās. Šie ierobežojumi no aktīvas politiskās dzīves ir izslēguši vairākas spilgtas personības, kuru paustie politiskie uzskati nonāca pretrunā ar valdošo ideoloģisko tendenci saimniecisko un politisko reformu jomā. Visraksturīgākais piemērs šai ziņā ir Juris Bojārs, bijušais Latvijas PSR Drošības komitejas virsnieks, kas šobrīd vada Latvijas Sociāldemokrātisko strādnieku partiju, bet nav tiesīgs balotēties ievēlēšanai Saeimā.

Minētie ierobežojumi ir saistīti ar Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas faktu. Šādi tiek uzsvērts, ka Latvijas Republika ir juridiski pastāvējusi arī padomju okupācijas gados un ierobežojumos minētās ļaunu grupas darbojušās okupantu interesēs un pretojušās neatkarības atjaunošanai. Tāpēc viņiem ir liegtas tiesības tikt ievēlētiem Latvijas augstākajā lēmējīnstitūcijā.

Nav šaubu, ka diskutējams ir jautājums arī par citu LR pilsoņu grupu sadarbību ar padomju okupācijas režīmu (piemēram, Komunistiskās partijas augstākie vadītāji pirms 1991. gada 13. janvāra), tomēr pārejas posma īpatnības Latvijā noteica iecietīgu attieksmi pret šīm ļaunu grupām.

5.2.3. Pilsoņu piedalīšanās vēlēšanās Latvijā

Demokrātija nozīmē visu cilvēku līdzdarbošanos sabiedrībai nozīmīgu jautājumu izlemšanā un iespēju katram pilsonim piedalīties svarīgāko institūciju izraudzīšanā. Līdz ar to īpašu nozīmi iegūst līdzdalība

vēlēšanās, kuru rezultātā tiek izveidots valsts parlaments — svarīgākā lēmēj institūcija, kas ir atbildīga par savu darbu vēlēšanu priekšā. Piedaloties vēlēšanās, mēs savā veidā apliecinām, ka mums nav vienaldzīgs sabiedrības liktenis un ka mums ir savs viedoklis par tās attīstību nākotnē. Tāpēc ir svarīgi zināt, kādi faktori ietekmē Latvijas pilsoņu piedalīšanos Saeimas vēlēšanās un viņu izvēli.

Par būtisku demokrātijas raksturlielumu tiek uzskatīts vēlēšanās piedalījušos pilsoņu skaits. Jo tas ir lielāks, jo — tāds ir zinātnieku viedoklis — attiecīgās valsts pilsoņi ir aktīvāki, savas valsts lietās vairāk ieinteresēti un demokrātija — pilnvērtīgāka. Latvijā šis rādītājs tradicionāli ir bijis augsts salīdzinājumā ar citām Eiropas un Ziemeļamerikas valstīm: 5. Saeimas vēlēšanās piedalījās 89,9% balsstiesīgo vēlēšanu, 6. Saeimas vēlēšanās — 71,9% un 7. Saeimas vēlēšanās — 71,9%.

Tomēr mūsu politiskās kultūras analīze rāda, ka interese par politiskajiem procesiem un politiskā aktivitāte Latvijā nav liela: vairāk nekā puse Latvijas iedzīvotāju par politiku interesējas maz vai neinteresējas nemaz, kaut gan vismaz pusei mūsu sabiedrības locekļu patīk par to runāt. Tas liek pētniekiem domāt, ka augstais vēlēšanu līdzdalības procents ir saistāms, no vienas puses, ar padomju tradīciju ietekmi, kad balsošana bija daļēji obligāta, un, no otras puses, ar vispārēju atbalstu demokrātiskai pārvaldes sistēmai, konkrēto jautājumu risinājumu atstājot ievēlēto politiķu ziņā.

Analizējot sabiedriskās domas aptauju rezultātus, redzam, ka Latvijā balsotāju izvēli izšķiroši nenosaka viņu saistība ar kādu no politiskajām partijām. Tikai ceturtdaļa Latvijas iedzīvotāju jūt zināmu saikni ar kādu no mūsu valstī pastāvošajām partijām. Nav izslēgts, ka šādu “peldēšanu pa straumi” izraisa mazā interese par politiku un sabiedriskiem jautājumiem. Veiksmīgo vēlēšanu kampaņu stils tikai apliecina sociologu pieņēmumu, ka Latvijas vēletājiem būtiska ir “labu cilvēku” un populāru personu iekļaušana partiju sarakstos. Tas nozīmē, ka mēs vairāk uzticamies atsevišķiem indivīdiem un ceram uz viņu spējām panākt mums vēlamus pavērsienus valsts politikā, nevis paļaujamies uz partijām, kuras tomēr sniedz lielākas politiskās garantijas ievēlēšanas gadījumā. Par to liecina arī mēģinājumi mainīt vēlēšanu sistēmu Latvijā.

Tomēr, pirms balso par noteiktu sarakstu, pilsoņiem jāizlemj, vai viņi vispār vēlas piedalīties vēlēšanās. Par svarīgāko līdzdalības iemeslu

tiek minēta nepieciešamība izpildīt savu pilsoņa pienākumu (vairāk nekā trešdaļa Latvijas pilsoņu). Diemžēl jākonstatē, ka līdzdalību vēlēšanās par pilsoņa pienākumu uztver galvenokārt vecāka gadagājuma ļaudis. Vēlme paust savu viedokli likusi balsot aptuveni ceturtdaļai Latvijas pilsoņu. Tas varētu būt saistīts ar sabiedrībā izplatīto uzskatu, ka, lemjot valstiski nozīmīgus jautājumus, pilsoņu domas netiek ņemtas vērā. Tikai viena piektdaļa iet uz vēlēšanu iecirkņiem, lai atbalstītu "savējos". Savukārt lielāko daļu no tiem balsstiesīgajiem pilsoņiem, kas vēlēšanās nav piedalījušies, raksturo zināma skepse pret politiku. Viņi netic ne politiķiem, ne tam, ka viņu balss var ko ietekmēt. Daļa šo pasīvo pilsoņu domā, ka nevienai partijai nav viņu interesēm atbilstošas programmas.

5.3. Kas ir vēlēšanu kampaņa?

Ir jau pierasts, ka ik pa laikam ielās tiek izvietots milzums plakātu ar pazīstamu politiķu fotogrāfijām, bet televīzijā veļas pulvera reklāmas vietā parādās videoklipi ar politisko partiju simboliku. Tas nozīmē, ka ir sākusies vēlēšanu kampaņa.

Politiku vidū ir izplatīts teiciens, ka vēlēšanu kampaņa sākas jau nākamajā dienā pēc iepriekšējo vēlēšanu noslēguma. Tas atgādina, ka par pilsoņu atbalstu savai organizācijai jādomā nemitīgi. Tomēr ar pilnu krūti aktīva agitēšana par kādu sarakstu visbiežāk sākas pāris mēnešu pirms noteiktās vēlēšanu dienas. Izņēmums ir Vienības partija, kas 1995. gadā pēc intensīvas kampaņas triju nedēļu garumā spēja iegūt astoņus Saeimas deputātu mandātus. Izmantojot bukletu un lapiņu izdalīšanu, plakātu un uzlīmju izvietošanu, sapulču rīkošanu, līdzdalību publiskās diskusijās, reklāmas pārraidīšanu, partijas cenšas saistīt pilsoņu uzmanību un panākt, lai viņi nobalsotu tieši par konkrētās partijas pārstāvjiem.

Pirms Otrā pasaules kara un 1934. gada 15. maija antidemokrātiskā apvērsuma vēlēšanu kampaņas Latvijā nozīmēja biežus kandidātu izbraukumus uz novadiem, tautas sapulces pat zem klajas debess, aktivistu pūles, partijas presi izdalot. Svarīgs bija tiešais kontakts starp kandidātu un pilsoņiem. Liela nozīme vēlēšanu izvēlē bija viņu šķiriskajai piederībai un tradicionālajai lojalitātei pret kādu partiju.

Mūsdienās tas viss jau zaudē nozīmi. Pēc piecdesmit padomju okupācijas gadiem mēs nevaram runāt par noturīgu saikni starp kādu partiju un tās atbalstītājiem, aktivistu funkcijas lielā mērā uzņēmusies prese, bet reklāmas kampaņas masu saziņas līdzekļos ir aizstājušas tautas sapulces pagastos un pilsētās. Politiķi mēģina izraudzīties tādus pasākumus, kas nodrošinātu viņiem iespējami plašāku auditoriju un masu saziņas līdzekļu uzmanību. Vēlēšanu kampaņas arvien vairāk pārvēršas sacensībā starp politiķu tēliem, nevis starp pašiem politiķiem. Tā radies jēdziens “saraksta lokomotīves”. Tie ir sabiedrībā labi pazīstami, populāri cilvēki, kuru iesaistīšana kādā sarakstā liek daudziem pilsoņiem balsot par attiecīgo sarakstu. Līdz ar viņiem Saeimā tiek ievēlēti arī citi, mazāk zināmi politiķi. Spilgts piemērs “lokomotīvu” principa izmantošanai bija savienības “Latvijas ceļš” vēlēšanu kampaņa 1995. gadā, kad ik uz soļa varēja redzēt LC plakātus ar triju tobrīd ļoti populāru personu attēliem. Tie bija Ministru prezidents Māris Gailis, iekšlietu ministrs Jānis Ādamsons un Saeimas priekšsēdētājs Anatolijs Gorbunovs.

Tas nozīmē, ka priekšvēlēšanu laikā sabiedrības uzmanība tiek pievērsta galvenokārt atsevišķām spilgtām personībām un partijas līderiem. Programmatiskie jautājumi, kuru izšķiršanai vēlēšanas ir domātas pirmām kārtām, it kā aizslīd tālāk, un jau dažus mēnešus pēc vēlēšanām cilvēki savā izvēlē jūtas vīlušies. Šāda uzmanības novēršana ir neizbēgama kampaņas sastāvdaļa “televīzijas ērā”.

Tomēr tas nenozīmē, ka programmas jautājumiem vēlēšanu kampaņā nav nekādas nozīmes. Ne visi pilsoņi paļaujas uz masu saziņas līdzekļos izplatītajiem “politiskajiem pusfabrikātiem”. Aktīvākā sabiedrības daļa pati vēro politiskos procesus un izdara savu izvēli neatkarīgi no reklāmas kampaņām. Tomēr jāatceras, ka nevienai partijai ar neveiksmīgu politiku iepriekšējā parlamentā konkurenti neļaus gulēt uz spožas pašslavināšanās lauriem.

5.3.1. Vēlēšanu kampaņa — pārdomāts un dārgs pasākums

Kad vēlēšanu kampaņas karstumā atšķiram laikrakstu vai ieslēdzam televizoru, pār mums kā ūdenskritums gāžas dažādu partiju reklāma. Katrs steidz stāstīt, cik labus un valstij noderīgus darbus ir veicis un

kādus tālejošus plānus izkaldinājis nākotnei. Grūti iedomāties, ka šajā jūklī varētu būt kas mērķtiecīgs.

Tiešām, aplūkojot partiju vēlēšanu kampaņu kopumā, nevar runāt par mērķtiecīgu darbību vienā virzienā. Taču katras organizācijas kampaņa atsevišķi ir rūpīgi pārdomāta un izplānota.

Kā norāda amerikāņu politologi, no kandidātu viedokļa vēlēšanu kampaņa pirmām kārtām ir visaptverošs saziņas mēģinājums. Pretendentiem jāsažinās ar savām partijām, ar potenciālajiem naudas ziedotājiem, ar brīvprātīgajiem palīgiem, žurnālistiem un, protams, ar vēletājiem. Tieši saprašanās ar vēletājiem izšķir kampaņas rezultātu. Tāpēc nav brīnums, ka kampaņas resursu lauvas tiesa tiek izlietota reklāmām, kas domātas vēletāju pārliecināšanai, un sabiedriskās domas aptaujām, kas iecerētas informācijas iegūšanai par jautājumiem, kuri nodarbina vēletāju prātus. Tieši aptaujas ļauj noskaidrot kādas partijas potenciālos vēletājus un pārliecināšanai nepieciešamo pasākumu kopumu.

Lielākās organizācijas nereti algo sabiedrisko attiecību speciālistus un reklāmas aģentūras, lai "pārdotu" savu programmu vēletājiem. Faktiski politika pirms vēlēšanām kļūst par tādu pašu preci, kurai nepieciešams noiets, kā veļas pulveris vai šokolāde.

Taču šādi pētījumi un tiem sekojošie pasākumi ir ļoti sarežģīti un dārgi. Tāpēc partijas vispirms mēģina noskaidrot, vai kādas pilsoņu grupas vispār piedalīsies vēlēšanās un vai tās varētu atbalstīt attiecīgās organizācijas. Pēc tam partijas nereti rīkojas saskaņā ar trim šķietami vienkāršiem principiem: nostiprina savu atbalstītāju loku; ignorē sāncensu atbalstītājus; cīnās par svārstīgajiem. Tieši cīņai par svārstīgo grupu tiek izlietots visvairāk spēka un naudas.

Partijas organizē diskusijas nelielās grupās, lai svārstīgajiem izskaidrotu nozīmīgākās problēmas un pētītu viņu izturēšanās iemeslus. Būtiska nozīme šai procesā ir arī jautājumu formulējumam, jo pat šķietami niecīgas atšķirības var izraisīt dažādu reakciju. Piemēram, vairākums cilvēku atbalsta daudzpartiju sistēmu kā abstraktu vērtību, taču viņiem ir daudz skeptiskāka attieksme pret partijām Latvijas kontekstā, jo viņi domā, ka tieši daudzās partijas vainojamas demokrātijas sabrukumā Latvijā pirms Otrā pasaules kara.

Galū galā tiek izstrādātas partijas nostādnes attiecīgajā brīdī aktuālos jautājumos, lai tās būtu pieņemamas pēc iespējas lielākam cilvēku

skaitam. Būtiski ir arī izvirzīt populārus kandidātus, kuri nav iejaukti nekādos skandalozos darījumos vai kuri nav pieļāvuši lielas politiskas kļūdas. Kad ir sagatavotas gan programmatiskās nostādnes, gan piemēroti kandidāti, iespējams cerēt uz panākumiem kampaņā un pašās vēlēšanās. Tomēr Latvijas pieredze rāda, ka panākumus var gūt arī ar īsu, intensīvu, dārgu, taču vāji pārdomātu vēlēšanu kampaņu, kādu realizēja Vienības partija 1995. gadā, iegūstot astoņus Saeimas deputātu mandātus.

5.3.2. Latvijas valsts un vēlēšanu kampaņa

Masu saziņas līdzekļos ik pa brīdim pavīd informācija par naudas summām, kas iztērētas vēlēšanu kampaņu vajadzībām citās valstīs. Parasti šie skaitļi rakstāmi vismaz ar sešām nullēm. Piemēram, ASV prezidenta vēlēšanu kampaņā 1996.gadā šī amata tikotāji iztērēja aptuveni 300 miljonus dolāru savu iespējamo atbalstītāju pārliecināšanai.

Neoficiāli aprēķini rāda, ka lielākās partijas Latvijā 1995. gada Saeimas vēlēšanu kampaņai izlietojušas vismaz 300 000 latu katra. 1998. gadā šis skaitlis pārsniedza 500 000 latu. Turklāt dažām organizācijām priekšvēlēšanu izdevumi bijuši tik lieli, ka tās pat vēl gadu pēc vēlēšanām nebija pilnībā norēķinājušās par kampaņas laikā saņemtajiem pakalpojumiem. Piemēram, Latvijas Zemnieku savienības parāds dažādām organizācijām 1996.gada rudenī sasniedza 50 tūkstošus latu.

Atšķirībā no partijas ikdienas darbības izdevumiem, kurus var daļēji segt ar ieņēmumiem no biedru maksas, vēlēšanu kampaņas finansējums Latvijā balstās galvenokārt uz dažādiem ziedojumiem un dāvinājumiem. Visvienkāršākais līdzekļu iegūšanas veids ir to cilvēku ziedojumi kampaņai, kuri balotējas no attiecīgās partijas saraksta. Šādu paņēmieni nereti lieto mazās partijas, kurām ir maz cerību uz citiem ienākumu avotiem.

Lielās un Saeimā pārstāvētās organizācijas pirmām kārtām paļaujas uz turīgu pilsoņu un uzņēmumu ziedojumiem, kas nodrošina ievērojami plašāku rocību. Fiziskās vai juridiskās personas ziedojot apliecina savu atbalstu tās partijas politiskajai darbībai, kura saņem šo naudu. Taču ir iespējama arī situācija, kad ziedotājs vēlas panākt noteiktu lēmumu pieņemšanu ietekmīgākajās valsts institūcijās. Kaut šādu rīcību nevar īsti dēvēt par kukuļdošanu (jo ziedotāja vēlme parasti netiek darīta zināma plašākai sabiedrībai), arī īsti demokrātiska tā nav.

Lai ierobežotu naudas ietekmi uz politiku, daudzās zemēs valsts daļēji atbalsta politisko partiju vēlēšanu kampaņu veidošanu. Arī Latvija šai ziņā nav izņēmums. Tomēr atbalsta apjoms mūsu valstī ir samērā neliels, un to mēdz izskaidrot ar naudas trūkumu valsts budžetā. Tāpēc šī pabalstīšana notiek "graudā". Saskaņā ar Latvijas likumdošanu ikvienai partijai, kas reģistrējusi kandidātu sarakstu Saeimas vēlēšanām, ir tiesības izmantot nelielu raidlaiku Latvijas valsts televīzijā un radio bez maksas. Tāpat šīm partijām tiek piedāvāts tipogrāfiski iespiest savu priekšvēlēšanu platformu, kuras apjoms nepārsniedz 4000 zīmju. Tomēr mūsu likumdošana aizliedz partijām pieņemt ziedojumus no citām valstīm, kā arī t. s. anonīmos ziedojumus.

Kā rāda pieredze nodokļu maksāšanas jomā, mēs esam gana atjautīgi, lai no tās daļēji izvairītos. Tāpēc arī nav neiespējams apiet normas, kas regulē kampaņas finansēšanu. Pasaules pieredze to diemžēl apstiprina. 1995.gada Saeimas vēlēšanu kampaņa jau atklāja, ka Latvijā tiek lietota netiešā finansēšana, kad kāda sabiedriska organizācija sedz daļu izdevumu vienas vai otras politiskās partijas popularizēšanai. Partiju naudas lietas ir viena no neskaidrākajām un noslēpumainākajām partiju darbības sfērām. Taču tas nenozīmē, ka tas ir aizliegts sarunu temats, par kuru interesēties būtu nepieklājīgi. Sabiedrībai ir tiesības zināt, kādu naudu savām vajadzībām izmanto politiskās partijas.

5.3.3. Vai balsis var nopirkt?

Jebkuras partijas priekšvēlēšanu kampaņas galvenais uzdevums ir ietekmēt vēlētājus tā, lai viņi nobalsotu par attiecīgo partiju. Tāpēc tiek publicētas priekšvēlēšanu programmas, kur īsi un vienkārši izklāstīti tie pasākumi, ko attiecīgie kandidāti vai partijas gribētu veikt pēc ievēlēšanas. Šīs programmas tiek plaši reklamētas un izplatītas ar radio, preses un televīzijas starpniecību. Vēlētājiem tiek dotas lieliskas iespējas izvēlēties, kura programma viņiem šķiet vislabākā, un atbalstīt to. Ja pilsoņi nespēj izšķirties par noteiktu programmu, viņi var balsot, lai atbalstītu sev simpātisku politiķi. Jo plašāk partijas spēj reklamēties, jo ir ticamāk, ka tās gūs panākumus vēlēšanās. Lai novadītu vērīenīgu un rezultatīvu kampaņu, nepieciešami prāvi finansu līdzekļi.

Dažkārt partijām pārmet, ka tās šķiež lielas naudas summas, lai neilgi pirms vēlēšanām sponsorētu koncertus vai teātra izrādes. 1995. gadā

savienība “Latvijas ceļš” pat uzdāvināja vairākus dučus velosipēdu lauku pastniekiem. Arī šāds naudas izlietojums var palīdzēt partijām gūt panākumus vēlēšanās.

Īpašu vietu Latvijas vēsturē paspējis ieņemt vācu izcelsmes Latvijas pilsonis Joahims Zīgerists. Jau 1993. gada Saeimas vēlēšanās viņš piedāvāja vest cilvēkus uz Jelgavu, lai vedinātu viņus balsot par LNNK. Kā zināmu kompensāciju par vēlētāju pūlēm Zīgerista palīgi izsniedza viņiem banānus. Vēlēšanu rezultāti rādīja, ka Zīgerista nodoms ir pilnībā attaisnojies. Laikā līdz 6. Saeimas vēlēšanām Zīgerists aktīvi nodarbojās ar labdarību Latvijas laukos un pilsētās. Tas neapšaubāmi palīdzēja viņa dibinātajai kustībai “Latvijai” iegūt 16 deputātu vietas Saeimā pēc 1995. gada vēlēšanām.

Dažkārt partijām, kas piedalās valdības koalīcijā, pirms vēlēšanām var rasties zināmas priekšrocības salīdzinājumā ar citām organizācijām. Kampanjas laikā tām ir vieglāk paust savu viedokli masu informācijas līdzekļos. Turklāt partiju pārstāvji var pieņemt lēmumus, kas, saistot pilsoņu uzmanību, vedina viņus balsot par šīm partijām, — runa ir par iecelšanu amatā, pensiju paaugstināšanu, papildfinansējumu skolām utt. Daudzi cilvēki, kas bija ieguldījuši naudu bankrotējušajās bankās (īpaši bankā “Baltija”), ticēja, ka “Latvijas ceļa” atrašanās valdībā veicinās zaudētās naudas atgūšanu, un izdarīja attiecīgu izvēli 1995. gada vēlēšanās. Lai mazinātu valdošajā koalīcijā ietilpstošo partiju nepopularitāti, arī Māra Gaiļa kabinets nāca klajā ar solījumiem, kuriem jau no sākta gala trūka reāla pamata.

Pēdējo gadu pieredze Latvijā rāda, ka pastāv zināma sakarība starp kampanjā ieguldītās naudas daudzumu un partijas iegūto mandātu skaitu Saeimā. Tomēr šī sakarība nav lineāra — dažas organizācijas ir iztērējušas samērā daudz līdzekļu, bet guvušas tikai dažus mandātus. Tieši tā 6. Saeimas vēlēšanās notika ar Latvijas Zemnieku savienību, bet 7. Saeimas vēlēšanās to piedzīvoja Jaunā partija. Dažkārt arī ar maziem ieguldījumiem var gūt gluži labus panākumus vēlēšanās. Visvairāk tas izpaužas pašvaldību vēlēšanās.

Tāpēc nav pareizi teikt, ka par naudu var nopirkt visu, arī vēlēšanu iznākumu. Naudai ir liela loma rezultāta noteikšanā, bet tās varenību valsts mēģina ierobežot, nosakot gan stingrākas prasības pret ziedotājiem, gan atklātību šai procesā. Dažas organizācijas ir arī ieteikušas ieviest

valsts dotācijas partijām, lai mazinātu to atkarību no lielākajiem ziedotājiem.

Jautājumi

1. Kas ir vēlēšanas?
2. Kas ir mažoritārā vēlēšanu sistēma?
3. Kādas ir mažoritārisma priekšrocības?
4. Kādi ir mažoritārisma trūkumi?
5. Kas mainītos Latvijas politikā, ja ieviestu mažoritārismu?
6. Analizējiet vienu mažoritāru vēlēšanu piemēru pasaulē!
7. Kas ir proporcionālā vēlēšanu sistēma?
8. Kādus mažoritārisma trūkumus novērs proporcionālā sistēma?
9. Kādi ir proporcionālisma trūkumi?
10. Vai procentu barjera proporcionālisma sistēmā ir vajadzīga? Argumentējiet!
11. Kādi būtu vēlēšanu rezultāti Latvijā, ja nepastāvētu procentu barjera?
12. Kas ir jauktā vēlēšanu sistēma?
13. Ar ko jauktā sistēma atšķiras no mažoritārās un proporcionālās?
14. Miniet argumentus par labu jauktajai sistēmai un pret to!
15. Kāda ir Latvijas vēlēšanu sistēma?
16. Kādi faktori ierobežo proporcionālisma principu Latvijas vēlēšanu sistēmā?
17. Aprēķiniet, cik vēlētāju balsu nepieciešams, lai iegūtu vienu deputāta mandātu!
18. Kāpēc Latvijā ir nepieciešami pieci vēlēšanu apgabali?
19. Kas nepieciešams, lai iesniegtu kandidātu sarakstu?
20. Vai partija var kandidēt tikai vienā vēlēšanu apgabalā?
21. Vai saraksts var iegūt divus mandātus Saeimā?
22. Vai saraksts var iekļūt Saeimā, Latgalē iegūstot pusi balsu, bet pārējos apgabalos nesavācot pat 5% katrā?
23. Kas, jūsuprāt, rada lielākās problēmas pašreizējā vēlēšanu sistēmā?
24. Ko jūs ieteiktu mainīt pašreizējā vēlēšanu sistēmā? Pamatojiet ar argumentiem!
25. Kas ir pasīvās un kas ir aktīvās vēlēšanu tiesības?
26. Kādi ir argumenti vēlēšanu tiesību ierobežojumiem?
27. Vai jūs piekristat, ka kompetences trūkums ir kritērijs, lai ierobežotu līdzdalību vēlēšanās? Argumentējiet savu viedokli!
28. Vai lojalitāte valstij var būt kritērijs, lai ierobežotu vēlēšanu tiesības? Argumentējiet savu viedokli!
29. Kādām iedzīvotāju grupām ir liegtas tiesības piedalīties vēlēšanās?
30. Kādiem, jūsuprāt, vajadzētu būt ierobežojumiem? Argumentējiet savu viedokli!

31. Vai līdzdalības līmenis vēlēšanās Latvijā pieaug vai samazinās? Analizējiet pēdējo Saeimu un pašvaldību vēlēšanas, salīdzinot ar iepriekšējām!
32. Salīdziniet Latvijas rādītājus ar citām Baltijas valstīm, Eiropas valstīm, Krieviju un ASV! Ko jūs varat secināt par Latvijas vēlētajiem?
33. Kādi faktori ietekmē vēlēšanu aktivitāti?
34. Kā varētu panākt lielāku līdzdalības līmeni?
35. Vai ir svarīgi, lai pēc iespējas vairāk vēlēšanu piedalītos vēlēšanās? Kāpēc?
36. No kā sastāv vēlēšanu kampaņa?
37. Kā ir mainījušās vēlēšanu kampaņas pazīmes laika gaitā?
38. Kādā veidā un mērā vēlēšanu kampaņa ietekmē vēlēšanu iznākumu?
39. Uzskaitiet 10 labas vēlēšanu kampaņas pazīmes mūsdienā Latvijā!
40. Kādus masu saziņas līdzekļus ir efektīvāk izmantot vēlēšanu kampaņai? Kāpēc?
41. Kādus faktorus un informāciju jūs ņemtu vērā, plānojot sava saraksta vēlēšanu kampaņu?
42. Kādas ir raksturīgākās kļūdas vēlēšanu kampaņā?
43. Vai Latvijas veiksmīgākajām partijām bijušas arī vislabākās vēlēšanu kampaņas? Analizējiet un pamatojiet!
44. Salīdziniet, izmantojot pieejamos preses un video materiālus, triju partiju vēlēšanu kampaņas! Nosakiet to mērķauditoriju un novērtējiet efektivitāti!
45. Vai jūs piekrītat, ka Latvijā ir izplatīta vēlēšanu balsu pirkšana?
46. Vai būtu jānosaka ierobežojumi partijām naudas izlietošanai vēlēšanu kampaņās? Kādi?
47. Vai valstij būtu jānodrošina visām partijām vienādi vēlēšanu kampaņas nosacījumi un iespējas? Kādi būtu ieguvumi, kādi zaudējumi? Argumentējiet savu viedokli!
48. Vai pastāvošā sacensība starp partijām vēlēšanu kampaņu laikā ir taisnīga vai netaisnīga, nāk par labu vai ļaunu demokrātijai? Argumentējiet savu viedokli!

6. **NODAĻA**

KONSTITŪCIJA, LATVIJAS PARLAMENTS, IZPILDVARA UN TIESU VARA, EKONOMIKA

6.1. Latvijas Satversme

Valstis pastāv jau vairākus gadu tūkstošus, bet vecākā konstitūcija ir radīta tikai apmēram pirms 300 gadiem. Mūsdienās gandrīz katrai valstij pasaulē ir sava konstitūcija (latīniski — iekārta, uzbūve, lēmums). Konstitūcija ir valsts pamatlikums, kas nosaka demokrātisku valsts iekārtu, organizāciju un procedūru. Latvijas Valsts pamatlikumu sauc par Satversmi. Šo vārdu latviešu valodā ieviesa Atis Kronvalds latviešu pirmās Atmodas laikā 19. gs. vidū.

6.1.1. Konstitūcijas pamatprincipi

Konstitūcija nosaka, ka valsts vara ir ierobežota un pieder valsts pilsoņiem, nevis varas īstenotājiem, tātad valdībai un ierēdņiem. Valsts iekārtu, kura savā darbībā balstās uz konstitūciju, sauc par konstitucionālu iekārtu, kas faktiski nozīmē arī demokrātisku pārvaldi. Konstitucionālisms ir radies liberālisma politiskās doktrīnas ietekmē. Pirmās mūsdienu konstitūcijas, kuras daudzkārt izmantotas par paraugu citām konstitūcijām, ir ASV Konstitūcija un Francijas Konstitūcija, kas pieņemtas 18. gadsimta beigās pēc Amerikas neatkarības kara un Lielās franču revolūcijas laikā. Demokrātiskā valstī, kur valda konstitūcija un likums, nevienam nevar būt augstākas varas par likumu. Likuma priekšā visi ir vienlīdzīgi. Nevienam nevar radīt sev izņēmuma likumus vai patvaļīgi izlemt — pakļauties likuma prasībām vai nepakļauties. Cilvēki nav piedzimusi vienlīdzīgi savās spējās, tomēr cilvēciskā vērtība visiem ir vienāda neatkarīgi no valodas, uzskatiem, ādas krāsas, ticības vai kā cita. Tāpēc viens un tas pats likums jāievēro gan miljonāram, gan ubagam, gan latvietim, gan krievam, gan katolim, gan Jehovas lieciniekam, gan policistam, gan pārdevējam. Teorijā Latvija šādu attieksmi (lozungs

Ministru kabineta sēžu telpās: “Viena taisnība, viens likums visiem”) jau ir deklarējusi. Lai praksē visi likumi tiktu ievēroti un pareizi interpretēti, jāmainās visu Latvijas iedzīvotāju attieksmei, un tas ir ilglaicīgs process. Konstitucionāla iekārta nozīmē arī to, ka pilsoņi kontrolē varu un vara ir ierobežota.

Parasti konstitūcija nosaka trīs galvenās jomas:

- varas institūcijas, to funkcijas un pienākumu sadali;
- pilsoņu tiesības un pienākumus, kā arī vispārējās cilvēktiesības;
- konstitūcijas grozīšanas kārtību.

Konstitūcijas pasaulē ir visai atšķirīgas gan pēc sava rakstura, gan veida. Izšķir rakstītas un nerakstītas, demokrātiskas un autoritāras — atkarībā no tā, kādu politisko režīmu nostiprina, unitāras un federālas — atkarībā no tā, kādu valsts uzbūvi paredz, stingras un elastīgas konstitūcijas — atkarībā no tā, kā izdarāmi grozījumi. Visbeidzot, ir konstitūcijas, kurās ietverts tikai viens dokuments, un ir tādas, kurās ietverti daudzi dokumenti.

Vairākums pētnieku šodien izšķir divus galvenos un principiāli atšķirīgos demokrātisko konstitūciju tipus.

Pirmais tips ir Eiropas konstitūcijas, kas veidotas kā sīku, precīzi reglamentētu likumu krājums, cenšoties aprakstīt un paredzēt visus iespējamus gadījumus, lai nepieļautu tiesību un pienākumu brīvu tulkojumu. Parasti šādas konstitūcijas ir ļoti apjomīgi dokumenti. To tradīcija balstās Rietumeiropas tiesību sistēmā.

Otrs tips ir angloamerikāņu konstitūcijas. Tās parasti ir īsas, uzbūvē vienkāršas un apraksta tikai pašus vispārīgākos valsts pārvaldes un tiesību principus, neiedziļinoties detaļās, bet ļaujot brīvi interpretēt konstitūcijas principus dzīvē, strīdu izšķiršanu atstājot tiesas kompetencē. Tāpēc tādās valstīs kā ASV un Lielbritānija tiesu varai ir īpaši liela nozīme.

6.1.2. Satversme

Latvijas konstitūciju sauc par Satversmi, un tā ir pieņemta 1922. gadā. Konstitūcija sastāv no atsevišķiem noteikumu punktiem, ko sauc par pantiem. Tie ir sakārtoti noteiktā secībā un katrs apzīmēts ar kārtas numuru, lai būtu ērti atrast vajadzīgo noteikumu. Pavisam ir 88 panti. Pirmais Satversmes pants nosaka, ka Latvija ir neatkarīga demokrātiska

republika. "Neatkarīga" nozīmē, ka Latvija neietilpst nevienas citas valsts sastāvā un tikai Latvijas tautai pieder tiesības izlemt visus valsts dzīves jautājumus. "Demokrātiska republika" nozīmē tādu iekārtu, kurā vara pieder visiem valsts pilsoņiem, kas izsaka savu gribu, balsojot un ievēlot varas pārstāvjus. Šo un vēl 2., 3. un 6. pantu drīkst mainīt tikai tad, ja tautas vairākums referendumā nobalso par to.

Latvijas Satversmē ir noteikts, ka vara valstī pieder tautai. Tauta nozīmē visu valsts pilsoņu kopumu. Tautai ir likumdošanas tiesības un tiesības grozīt Satversmi, kā arī ievēlēt Saeimu. Satversme nosaka, ka valsts varas pārstāvji ir Saeima, Valsts prezidents un Ministru kabinets. Varas pārstāvji ir amatpersonas un iestādes, kurām tautas vārdā uz laiku ir dotas tiesības izmantot varu — izdot un izpildīt likumus, pārvaldīt valsti. Valsts varas pārstāvji tiek ievēlēti.

Visi pilsoņi ievēlē Saeimu, kura pēc tam ievēlē Valsts prezidentu un apstiprina Ministru prezidentu, kas sastāda Ministru kabinetu. Viņu pienākumi un uzdevumi ir aprakstīti Satversmes pantos. Tie ir rūpīgi savstarpēji saskaņoti, lai katrai amatpersonai būtu savi pienākumi atbilstoši sabiedrības vajadzībām un lai varas pārstāvji kontrolētu un uzraudzītu cita citu. Satversmes pantus var mainīt. Mainoties dzīvei, mainās arī indivīdu un visas sabiedrības vajadzības un valsts uzdevumi. Tāpēc arī Satversme nevar palikt nemainīga mūžīgi. Kā jau iepriekš minēts, Saeima ir tiesīga mainīt visus pantus, izņemot 1., 2., 3. un 6. pantu. Ja Saeima ir grozījusi šos pantus, tad likuma spēku tie iegūst tikai pēc tautas nobalsošanas, kas šos grozījumus atbalsta. Konstitūcijās parasti tiek arī noteiktas pilsoņu tiesības un pienākumi valstī. Latvijas Satversmē tas nav iekļauts, tāpēc 1991. gadā tika pieņemts īpašs likums par pilsoņu un pārējo iedzīvotāju tiesībām un pienākumiem. Tā kā šie jautājumi ir tik svarīgi valsts iekārtai, tad šo īpašo likumu sauc par konstitucionālo likumu. 1997. gadā Saeimā aizsākās diskusija par Satversmes otrās nodaļas veidošanu, kas reglamentētu cilvēktiesības. Ar šīs daļas pieņemšanu tiek sperts liels solis patiesi demokrātiskas sabiedrības virzienā. Viena no pašreizējās Satversmes problēmām ir tās vecums un neatbilstība mūsdienu vajadzībām. Daļa sabiedrības domā, ka vajadzētu pieņemt jaunu konstitūciju.

Mūsdienu konstitūcijas uzsver varas dalījumu likumdevējvarā, izpildvarā un tiesu varā. Šīs ir trīs tradicionālās varas, kas līdzsvaro un

pārbauda cita citu, tādējādi nodrošinot demokrātisku valsts pārvaldi. Varas dalīšanas ideja ir netieši izteikta jau Aristoteļa rakstos, bet pirmoreiz reāli varas dalīšanu atbalstīja angļu filozofs Džons Loks un franču domātājs Šarls Luijs de Monteskjē. Mūsdienās tiek runāts arī par "ceturto varu", proti, masu saziņas līdzekļiem. Augsti attīstītas tehnoloģijas apstākļos televīzija, radio, laikraksti spēj būtiski ietekmēt politiskās norises. Turpmāk aplūkosim katru no šīm varām atsevišķi.

6.2. Parlaments, tā darbība

Parlaments ir pārstāvniecības sistēma, kuras galvenais uzdevums ir legitimēt un īstenot politisko varu saskaņā ar sabiedrības interesēm. Latvijas parlamentu sauc Saeima, un tas sastāv no 100 sabiedrības vēlētiem pārstāvjiem — deputātiem. Tas ir viduslaiku latīņu valodas izcelsmes vārds un nozīmē — "sūtītais". Dažreiz deputātus dēvē par tautas kalpiem, jo viņiem vara nepieder. Vara pieder sabiedrībai, kas katrās vēlēšanās pilnvaro noteiktu skaitu cilvēku pārstāvēt sabiedrības intereses un rīkoties ar šo varu savā vārdā. Latvijas 1. Saeima tika ievēlēta 1922. gadā. Līdz 1934. gadam Latvijā bija četras Saeimas, tad demokrātisko Latvijas iekārtu gāza Kārlis Ulmanis un izveidoja autoritāru režīmu. 5. Saeima bija pirmā atjaunotās Latvijas Valsts 1993. gadā likumīgi vēlēta Saeima. Darbu tā beidza 1995. gada oktobrī, kad tika ievēlēta 6. Saeima. Nākamās — 7. Saeimas vēlēšanas notika 1998. gada oktobrī. Sākot ar 1998. gada rudenī, Saeimas 100 deputāti tiek ievēlēti uz četriem gadiem. To sauc par Saeimas pilnvaru termiņu.

6.2.1. Saeimas uzdevumi un darbība

Galvenais Saeimas uzdevums ir likumu izstrādāšana saskaņā ar sabiedrības interesēm. Saeima var grozīt lielāko daļu Satversmes pantu. Saeima arī sastāda valdību un kontrolē tās darbu. Valdība jāapstiprina ar balsu vairākumu, tāpēc to var sastādīt vai nu partija, kura vēlēšanās ieguvusi vairākumu vietu, vai arī vairākas partijas, savstarpēji vienojoties. Ja valdību sastāda, partijām savstarpēji vienojoties, tad tiek veidota koalīcijas valdība. Trešais svarīgākais Saeimas uzdevums ir Valsts gada budžeta pieņemšana. **Valsts budžets** nozīmē plānu, cik daudz

7. Saeimas sēde.

Saeimas prezidijs.

naudas un kā nonāks kopējā valsts kasē un kādiem mērķiem un kā šī nauda tiks iztērēta. Valdība ar šo naudu var rīkoties tikai tā, kā ir noteikts budžetā. Tādējādi, apstiprinot budžetu, Saeima arī nosaka valdības darbu. Saeima ievēl Valsts prezidentu, Valsts kontrolieri, Ģenerālprokuroru, tiesnešus, Latvijas Bankas prezidentu un citas amatpersonas.

Darbs Saeimā norisinās Prezidijā, frakcijās, komisijās un sēdēs. Katra Saeima, sākot darbu, vispirms ievēl **Saeimas Prezidiju**, kura sastāvā ir priekšsēdētājs, divi viņa biedri un sekretāri. Prezidijs darbojas visu laiku, sasauc un vada Saeimas sēdes, apstiprina to darba kārtību. Saeimas darba kārtību nosaka **Kārtības rullis** — īpašs likums, kurā sīki aprakstīts, kā noris balsošana, likumprojektu iesniegšana utt. Visi ievēlētie deputāti sadalās pa **frakcijām**. Frakcija ir no viena saraksta ievēlēto deputātu grupa. Parasti frakcijas nosauc to politisko partiju vārdā, kuras veidojušas sarakstu.

Piemēram, 5. Saeimā darbojās “Latvijas ceļa” frakcija, Zemnieku savienības frakcija, LNNK frakcija un citas. Ja priekšvēlēšanu sarakstu veidojušas vairākas partijas, gadās, ka to intereses pēc vēlēšanām mainās un tās nevar izveidot vienu frakciju. Tad rodas divas frakcijas. Tā, piemēram, 5. Saeimā sašķēlās “Saskaņa Latvijai — atdzimšana tautsaimniecībai” frakcija. Katra no partijām, kuras ietilpa šajā sarakstā, radīja pati savu frakciju. Radās Tautsaimnieku politiskās apvienības frakcija un Tautas saskaņas partijas frakcija. Saskaņā ar Kārtības rulli frakcijas izveidei ir vajadzīgi vismaz četri deputāti. Frakcija organizē un koordinē savu deputātu darbu Saeimā. Frakcijai ir tiesības izstrādāt un ieteikt savus likumprojektus, kā arī izvirzīt savus pārstāvjus Saeimas komisijās. 7. Saeimā tika ievēlēti sešu sarakstu — Tautas partijas, “Latvijas ceļa”, “Tēvzemei un Brīvībai”/LNNK, Tautas saskaņas partijas, Latvijas Sociāldemokrātu apvienības un Jaunās partijas pārstāvji.

Lielu daļu sava darba laika deputāti pavadā frakciju apspriedēs. Katra frakcija saskaņo kopīgu nostāju par katru balsojumu Saeimā. Ja frakcijas vairākums nobalso par kopīgu nostāju, visiem frakcijas deputātiem jābalso vienādi. To sauc par obligāto balsojumu. Reizēm šķiet, ka obligāta balsošana ir nedemokrātiska. Taču kā lai frakcija izpilda savu priekšvēlēšanu programmu, ja katrs deputāts balsos, kā ienāk prātā. Dažreiz, ja frakcija nevar izšķirties par kopīgu nostāju kādā jautājumā, var noteikt, ka katrs deputāts drīkst balsot saskaņā ar savu viedokli. To

sauc par brīvo balsojumu. Katra frakcija ievēlē savu frakcijas vadītāju, kuram ir tiesības sasaukt frakcijas sanāksmes un uzstāties frakcijas vārdā. Kopsēdēs, kad jābalso par daudziem likumprojektiem, frakcijas vadītājs var atgādināt, kā bijis nolemts balsot, piemēram, paceļot roku ar īkšķi augšup — “par” vai arī īkšķi lejup — “pret”.

Latvijas Saeimas vairākpartiju veidoto valdību apstākļos īpašu nozīmi iegūst Sadarbības padome, kuru izveido valdību veidojošās frakcijas, lai vienotos par kopīgu politiku. Sadarbības padome pārstāv valdošo koalīciju.

Lai izveidotu valdību, ir nepieciešams Saeimas vairākuma balsojums. Tātad vairākām frakcijām, kuru deputātu balsu kopskaits ir lielāks par 50, jāvienojas par atbalstu valdībai. Parasti, atbalstot valdību, frakcijas vēlas tajā līdzdarboties — iegūstot ministru vietas valdībā vai citus amatus Saeimā un valdībā. Lai to izdarītu, frakcijām ir jāvienojas par kopīgu politiku un darbakārtību, kā arī jāsaskaņo kandidāti Ministru prezidenta un ministru amatiem. Tāpēc valdības veidošanas process parasti ir ilgs un sarežģīts. Piemēram, pēc 6. Saeimas vēlēšanām 1995. gadā bija vajadzīgi trīs mēneši un trīs Ministru prezidenta kandidātu mēģinājumi, lai sastādītu vairākumu apmierinošu valdību.

Ja izdodas valdībā iesaistīt frakciju balsu vairākumu, tad rodas vairākuma valdība (vairāk nekā 50 deputātu atbalsts Saeimā), kas balstās uz vairākuma koalīciju. Šāda ir parasta pasaules prakse, jo, lai sekmīgi strādātu — pieņemtu plānotos likumprojektus, budžetu, ieceltu amatpersonas, valdībai ir nepieciešams Saeimas vairākuma pozitīvs balsojums katru reizi, ne tikai apstiprinot Ministru kabinetu. Tomēr pasaules un arī Latvijas pieredze pazīst arī mazākuma valdību variantu. Tāda rodas apstākļos, kad neizdodas valdībā iesaistīt Saeimas vairākumu. Tad valdību veidojošās frakcijas Ministru kabineta apstiprināšanā panāk pozitīvu balsojumu, iegūstot dažu deputātu ārkārtēju atbalstu valdībai, un cenšas panākt citu ārpusvaldības koalīcijas deputātu atbalstu balsojamos jautājumos katrā atsevišķā gadījumā. Arī valdības pašas pastāvēšana ir nedroša, jo jebkurā brīdī var tikt ierosināts balsojums par uzticību valdībai, kurš var būt negatīvs. Mazākumvaldības darbs šādos apstākļos salīdzinājumā ar vairākuma valdību, protams, ir stipri apgrūtināts, un tāpēc partijas vienmēr cenšas izveidot stabilu vairākuma valdību. Valdību veidojošās frakcijas un deputāti parlamentā tiek saukti

par pozīciju, savukārt ārpus valdības esošās frakcijas un deputāti — par opozīciju.

Svarīgs darbs tiek veikts ne vien frakcijās, bet arī komisijās. Tās tiek veidotas pēc nozarēm, piemēram, aizsardzība, finanses u. c., un apvieno tieši šo nozaru likumdošanas attīstībā ieinteresētos deputātus. Deputāti komisijās tiek ievēlēti, un tos iesaka frakcijas, tāpat kā valdības veidošanā cenšoties panākt vairākumu noteiktās nozarēs.

Saskaņā ar Saeimas Kārtības rulli, Latvijas Saeimā darbojas 16 pastāvīgās komisijas.

1. Aizsardzības un iekšlietu komisija.
2. Budžeta un finansu komisija.
3. Cilvēktiesību un sabiedrisko lietu komisija.
4. Eiropas lietu komisija.
5. Izglītības, kultūras un zinātnes komisija.
6. Juridiskā komisija.
7. Mandātu un iesniegumu komisija.
8. Nacionālās drošības komisija.
9. Pieprasījumu komisija.
10. Pilsonības likuma izpildes komisija.
11. Revīzijas komisija.
12. Saimnieciskā komisija.
13. Sociālo un darba lietu komisija.
14. Tautsaimniecības, agrārās, vides un reģionālās politikas komisija.
15. Valsts pārvaldes un pašvaldību komisija.
16. Ārlietu komisija.

Saeima var nolemt arī ārkārtēju komisiju izveidošanu neilgam laikam, īpašu uzdevumu veikšanai, piemēram, izmeklēšanas komisijas (Latvenergo 1998. gadā).

Likumdošana

Svarīgākā Saeimas funkcija ir likumdošana, kuras izpildīšana aizņem deputātu darba pamatlaiku. Likumdošanai ir noteikta procedūra un kārtība, kas aprakstīta Saeimas Kārtības rullī.

Likumprojektus var iesniegt Valsts prezidents, Ministru kabinets, Saeimas komisija, kā arī deputātu grupa — ne mazāk kā pieci deputāti, tātad frakcija vai tās daļa. Likumprojektu var iesniegt arī viena desmitā daļa vēlētāju (ap 160 000); tas gan ir iespējams drīzāk teorētiski nekā praktiski.

Pēc likumprojekta iesniegšanas sākas tā apspriešana. Latvijas Saeimā tā notiek trīs kārtās — lasījumos plenārsēdēs. Ja likumu izvirza kā steidzamu, to var izskatīt divos lasījumos.

Pirms katra lasījuma likumprojekts tiek apspriests komisijā, kur to var labot, mainīt, papildināt.

Kad likums ir pieņemts galīgajā lasījumā Saeimā, tas nonāk pie Valsts prezidenta parakstīšanai un izsludināšanai. Prezidents var pieprasīt Saeimai izskatīt likumu atkārtoti vai arī apturēt tā publicēšanu uz diviem mēnešiem.

6.2.2. Prezidents

Saeima ar balsu vairākumu ievēlē Valsts prezidentu, kas ir valsts pirmā amatpersona. Prezidents iesaka Saeimai kandidātus Ministru prezidenta amatam. Prezidents aicina šo personu sastādīt Ministru kabinetu. Prezidents var izstrādāt un ierosināt Saeimā likumprojektus, kuri tai obligāti jāizskata. Prezidents var atdot Saeimai atpakaļ tās pieņemtu likumu otrreizējai izskatīšanai. Ja Prezidents nevar vienoties ar Saeimu, viņš var ierosināt tautas referendumu (nobalsošanu) par Saeimas atcelšanu un jaunu vēlēšanu sarīkošanu. Ja vēlētāju vairākums nobalso "par" Prezidenta priekšlikumu, Saeima tiek atlaista, Prezidents paliek savā postenī un sarīko jaunas Saeimas vēlēšanas. Ja vairākums ir "pret", Prezidents tiek atcelts un Saeima ievēlē jaunu Prezidentu. Valsts prezidents arī pārstāv valsti starptautiski, ieceļot Latvijas vēstniekus citās valstīs un pieņemot citu valstu vēstnieku akreditāciju Latvijā.

Visbeidzot, Valsts prezidentam ir noziedznieku apžēlošanas tiesības pēdējā instancē.

Tātad Valsts prezidentam saskaņā ar Satversmi ir gan likumdevējvaras, gan izpildvaras, gan tiesu varas, gan reprezentatīvas funkcijas, nodrošinot kā saikni un līdzsvaru starp visām varām, tā arī kontroli.

6.2.3. Valdība

Parlamentam pieder likumdošanas vara, bet valdībai — izpildvara, un tās uzdevums ir pārvaldīt valsti saskaņā ar pieņemtajiem likumiem. Saeima apstiprina izpildvaru un kontrolē to. Valsts izpildvara ir Ministru prezidents, kas sastāda Ministru kabinetu (izvēlas ministrus) un lūdz Saeimu to apstiprināt.

Izpildvara ir arī Valsts prezidents, kas pārstāv Latviju starptautiski un var ierosināt likumprojektus. Ministru kabinets pārvalda valsti saskaņā ar likumiem un var ierosināt likumprojektus. Tā kā Latvija tikai lēnām top par brīvu un demokrātisku valsti, uz valdības pleciem gulstas liela atbildība.

Ministru kabinets realizē izpildvaru — valsts pārvaldi augstākajā līmenī. Tas ir atbildīgs Saeimas priekšā. Ministru kabinets sastāv no Ministru prezidenta, Ministru prezidenta biedriem, kas parasti vienlaikus ir arī nozaru ministri, nozaru ministriem un valsts ministriem.

Ministru prezidents ir augstākā amatpersona, kas ir atbildīgs par visu valdības darbu kopumā. Ministru prezidentam nav jābūt vienlaikus Saeimas deputātam. Ministru prezidenta demisija nozīmē visa kabineta atkāpšanos, savukārt Ministru prezidents ir tiesīgs brīvi vadīt kabineta darbu, izvirzīt un atcelt ministrus.

Nozaru ministri katrs ir atbildīgs par savu jomu, piemēram, ārpolitiku, lauksaimniecību u. c., kuras pārvalda ar īpašu birokrātisku dienestu — ministriju palīdzību.

Valsts ministri ir atbildīgi par šaurākām jomām nozaru ministriju pakļautībā un parasti darbojas nozaru ministru vadībā, piemēram, vides aizsardzības valsts ministrs Vides un reģionālās attīstības ministrijā. Valsts ministriem ir tiesības balsot Ministru kabineta sēdēs tikai viņu kompetencē nodotajos jautājumos.

Lai koordinētu politiku starp ministrijām noteiktās jomās un panāktu savlaicīgu vienošanos, Ministru kabinetā darbojas īpašas komitejas, kas apvieno vairākus ministrus.

Ministri var būt un nebūt vienlaikus arī Saeimas deputāti. Deputātam ir tiesības nolikt savu deputāta mandātu uz laiku, kamēr viņš izpilda ministra pienākumus, kā arī atjaunot pēc tam, kad atkāpjas no ministra amata.

Ministru prezidenta darbdiena 1995. gadā

Ministru prezidenta darba diena sākas 8.00 no rīta Ministru kabineta ēkā. Vispirms bija koalīcijas brokastis, kurās tika pārrunāti svarīgākie politikas jaunumi. Brokastīs, kā vienmēr, piedalījās visu valdības frakciju pārstāvji. Kā vienmēr, nācās uzklaut viedokļus, kuriem nevarēja piekrist, taču bija jānogludina asumi, nedrīkstēja pieļaut konfliktus,

jo koalīcijas saglabāšana bija galvenais noteikums, lai viņa valdība pastāvētu vispār.

9.15 viņš jau bija savā darba kabinetā, lai tiktos ar savu ārpolitikas padomnieku. Bija atlikušas 45 minūtes līdz Meksikas jaunā vēstnieka vizītei. Sarunai bija jānotiek par vairākiem būtiskiem sadarbības projektiem. Ļoti daudz kas bija atkarīgs no padomnieka spējām. Nevienš cilvēks nespēj pusstundas laikā savākt, izpētīt informāciju un izdomāt, ko runāt. Atlika izlasīt sagatavoto informācijas mapi un pārrunāt sarunas gaitu. Ministru prezidents uzticējās saviem padomniekiem. To veiksmīga atlase nozīmēja pusi panākumu.

9.30 — 9.50 tikšanās ar Meksikas vēstnieku. Iepazīšanās, apmaiņšanās ar pieklājības frāzēm, tad priekšlikumi valstu sadarbībai. Mūsu idejas atstāja iespaidu. Saruna notika ar tulka starpniecību. Viss izdevās labāk, nekā cerēts. Arī starpvalstu attiecībās ļoti bieži daudz kas ir atkarīgs no personiskām simpātijām. Atbildība ir ļoti liela, valdības vadītāja kļūdas un nekompetence šādās reizēs var ietekmēt visu valsti.

9.50 ieradās nākamais padomnieks, lai Ministru prezidentu sagatavotu sarunai Saeimas Budžeta komisijā. Temats ļoti grūts — banku krīze. Skaitļi un pamatojumi ļoti pretrunīgi.

10.00 — Saeimā Budžeta komisija — izskan dažādi viedokļi, nav vienprātības. Kā rīkoties valdībai? Kā saskaņot koalīcijas partneru intereses un vienlaikus nodrošināt stabilitāti valstī — nepieļaut finansu krīzi? Visa atbildība beigās gulsies uz valdību un uz viņu — Ministru prezidentu. Jau rītdien jāapspiežas ar Latvijas Bankas vadību.

11.00 — atpakaļ savā darba kabinetā. Pusstundas laikā jāizskata šāsdienas dokumenti. Daļa jāparaksta, daļa jānoraida, daļa jānosūta atpakaļ pārstrādāšanai. Nepietiek laika, un kļūdīties nedrīkst.

11.30 — tikšanās ar Valsts valodas centra vadītāju. Iepazīšanās ar latviešu valodas mācības gaitu. Daudz problēmu, kā parasti, visam trūkst naudas. Kas vainīgs? Protams, valdība un viņš konkrēti — kā cilvēks, kurš pārstāv valdību. Smagi, šķiet, ka pagājusi jau mūžība, bet diena tikai sākusies.

11.45 atkal darba kabinetā. Nākamais padomnieks steidzīgi gatavo sarunai ar Zviedrijas parlamenta — riksdāga spīkeri. Ļoti svarīga tikšanās. Jautājumu daudz, jāizvēlas būtiskākie. Zviedrijā nesen notikušas parlamenta vēlēšanas un mainījusies valdība, Latvija nedrīkst zaudēt Zviedrijas atbalstu un palīdzību.

12.00 — 12.30 tikšanās viesu zālē ar Zviedrijas parlamenta spīkeri. Saruna šķietami viegla, tomēr nospiež sajūta, ka jāatstāj labs iespaids. Rūpīgi jāpārdomā katrs vārds. Par maz bijis laika sagatavoties, labi, ka vakarā vēl paredzētas oficiālas vakariņas.

12.30 — savā kabinetā — tikšanās ar Naturalizācijas pārvaldes priekšnieku. Naturalizācija kavējas, iesniegumu daudz vairāk nekā iespēju tos apmierināt, trūkst naudas un darbinieku. Jāmeklē risinājumi. Jāuzdod izpētīt iespējas izmantot aizņēmuma līdzekļus. Naturalizācija noteikti jāuzsāk laikā, citādi zudīs uzticība tai un Latvijas valstij.

13.00 — 14.15 pusdienas. Īsa atelpa. Tās laikā saruna ar padomniekiem, jaunu darbu plānošana, tikšanās ar dažiem ministriem, vairākas telefona sarunas. Jāizdomā, ko teikt šodien frakcijas sēdē.

14.15 — izbraukšana uz Saeimu.

14.30 — 16.50 valdošās frakcijas sēde. Ministru prezidents vienlaikus ir arī partijas biedrs un frakcijas loceklis, viņam ne tikai jāpiedalās, bet jāizsaka savs viedoklis par gaidāmo likumprojektu apspriešanu Saeimā, jāpārlicina oponenti, šoreiz nevis starp koalīcijas partneriem, bet savu partijas biedru vidū. Viņš ir līderis, uz viņu skatās tā partijas biedru daļa, kas viņu izvirzījusi šim amatam. Izdevās pārliecināt, ka jābalso par valdības likumprojektu privatizācijas jautājumā, neko tajā negrozot.

17.00 — ierašanās Radio uz runas mākslas nodarbībām. "Mūžu dzīvo, mūžu mācies," — Ministru prezidents atcerējās tautas sakām-vārdu.

18.00 — uzstāšanās Rīgas Latviešu biedrības Baltajā zālē ar svinīgu uzrunu pieņemšanā, kas rīkota par godu Latvijas uzņemšanai Eiropas Padomē. Runa izdevās labi. Piedalījās arī vēstnieki, kuri par to ziņos savām valdībām.

20.00 — vakariņas ar Zviedrijas parlamenta spīkeri Zviedrijas vēstniecībā. Runas, laipnības, idejas un priekšlikumi. Diskusija par Zviedrijas iepriekšējās un tagadējās valdības politiku. Spīkere atzina, ka palīdzība Baltijai jāturpina, tikai citās formās. Ēšanai gan laika atlika maz.

22.00 — mājās. Darbadiena beigusies. Strauji tuvojas nākamās dienas rīts.

Šis ir parastas Latvijas Ministru prezidenta darbadienas apraksts 1995. gadā. Aprakstītajā dienā turklāt nenotika Ministru kabineta sēde.

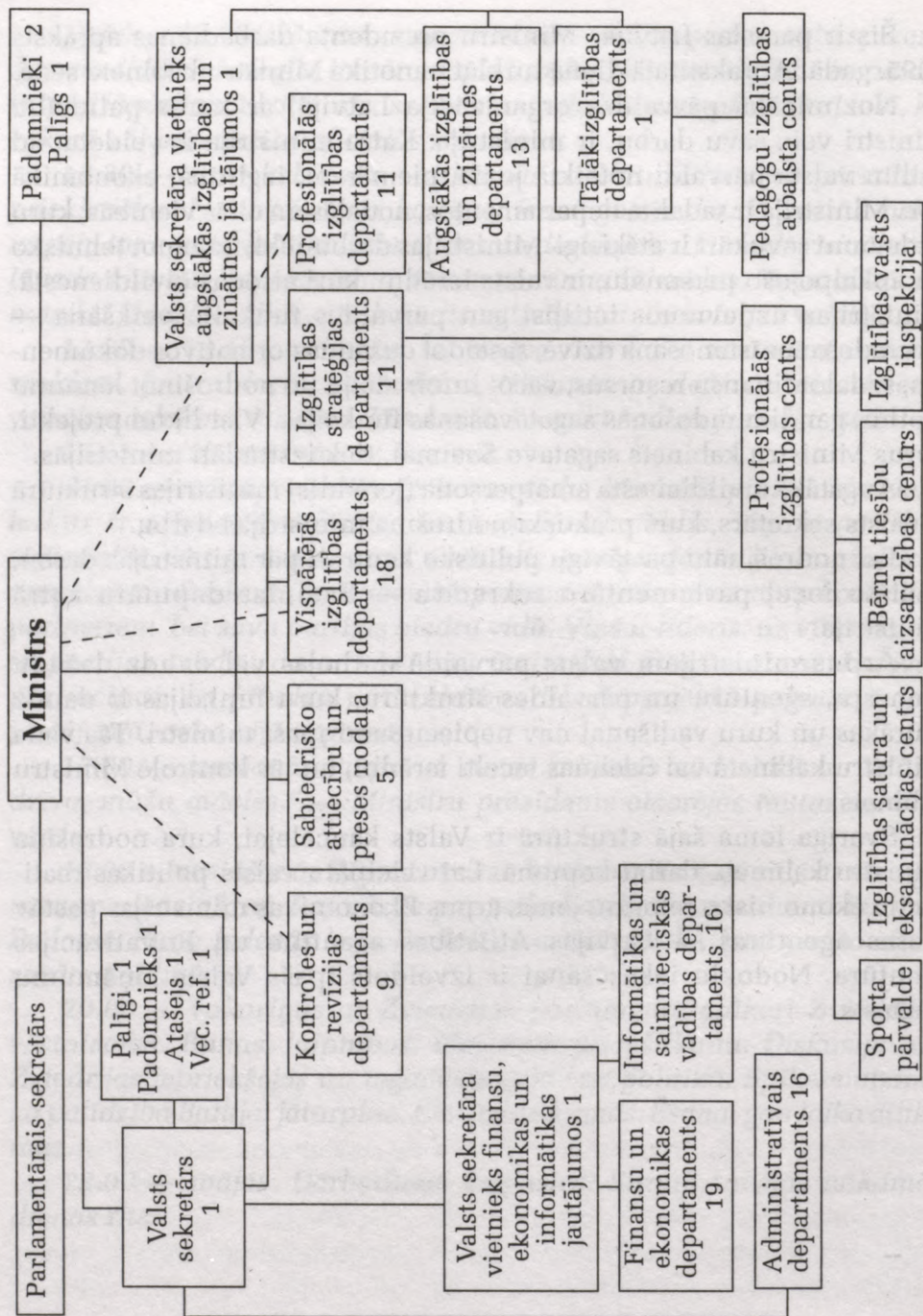
Nozīmīgākā pārvaldes organizācija Latvijā, ar kuras palīdzību ministri veic savu darbu, ir ministrija. Katra ministrija ir veidota, lai vadītu valsts pārvaldi noteiktā jomā, piemēram, izglītībā, ekonomikā u. c. Ministrija ir sadalīta departamentos, nodaļās un citās vienībās, kuru uzdevumi savukārt ir atšķirīgi. Ministrijas darbinieki, izņemot tehnisko un apkalpojošo personālu, ir valsts ierēdņi, kuri atrodas civildienestā. Ministrijas uzdevumos ietilpst gan pārvaldes funkciju veikšana — likumdošanas īstenošana dzīvē, sastādot dažādus normatīvos dokumentus, sadalot finansu resursus, vācot informāciju un nodrošinot lēmumu izpildi, gan likumdošanas sagatavošanas funkcijas. Visi likumprojekti, kurus Ministru kabinets sagatavo Saeimai, tiek izstrādāti ministrijās.

Augstākā civildienesta amatpersona (ierēdnis) ministrijas struktūrā ir valsts sekretārs, kurš praktiski nodrošina ministrijas darbu.

Lai nodrošinātu pastāvīgu politisko kontroli pār ministrijas darbu, Saeima ieceļ parlamentāro sekretāru — Saeimas deputātu katrā ministrijā.

Ārpus ministrijām valsts pārvaldē darbojas vēl daudz dažādu dienestu, aģentūru un pārvaldes struktūru, kuru funkcijas ir daudz šaurākas un kuru vadīšanai nav nepieciešami īpaši ministri. Tās vada Ministru kabineta vai Saeimas iecelti ierēdņi, un tās kontrolē Ministru kabinets.

Svarīga loma šajā struktūrā ir Valsts kancelejai, kura nodrošina Ministru kabineta darbu kopumā. Lai veicinātu valsts politikas realizāciju ekonomisko reformu jomā, ārpus Ekonomikas ministrijas pastāv īpašas aģentūras — Latvijas Attīstības aģentūra un Privatizācijas aģentūra. Nodokļu iekasēšanai ir izveidots īpašs Valsts ieņēmumu dienests.

Tipiska ministrijas struktūra 1998. gadā.

6.3. Tiesu vara

Vēsturiski tiesa tika spriesta monarhu vai kungu un aristokrātu pilīs, vēlāk vārds tika piemērots cilvēkiem un institūcijām (piem., parlaments Spānijā) ap valdošajām aprindām. Mūsdienās ar vārdu "tiesa" apzīmē visas institūcijas, kur cilvēki spriež tiesu cits pār citu. Tiesu vara ir visu līmeņu tiesu tiesneši, kuri spriež tiesu pār likumu pārkāpumos apsūdzētajiem un izšķir strīdus starp pilsoņiem. Tiesa tiek spriesta saskaņā ar likumiem. Saeima ar balsu vairākumu apstiprina amatos tiesnešus, un tie ir neatceļami. Tiesnešus pret viņu gribu var atcelt no amata vienīgi uz tiesas sprieduma pamata. Tiesnešiem palīdz izspriest tiesu sabiedrības pārstāvji — piesēdētāji. Tie ir cilvēki, kuri uz katru iztiesājamo lietu raugās nevis kā likumu zinātāji un likumu tulki, bet kā parasti cilvēki no ielas. Protams, par piesēdētājiem kļūst tikai sagatavotas personas. Galvenā piesēdētāju funkcija ir kopā ar tiesnesi nonākt pie lēmuma, ar kuru būtu apmierināta sabiedrība.

Ar tiesu darbu cieši ir saistīti ne vien tiesneši, bet arī prokurori un advokāti. Prokurors ir valsts ierēdnis, kuram jāizpilda likumā noteiktās funkcijas. Prokurora pienākums ir savākt pietiekamus pierādījumus apsūdzētā vainas noteikšanai. Advokāta uzdevums ir pretējs — pierādīt, ka apsūdzētais ir nevainīgs vai nav pelnījis bargāku sodu, kā nepieciešams. Tomēr ne advokāts, ne prokurors nedrīkst cilvēkam likt, lai viņš melo vai sniedz tiesai falsificētus pierādījumus. Ideālā abu šo personu uzdevums ir panākt, lai tiktu ievērota godīga un likumīga tiesas kārtība, lai tiesneši varētu pieņemt objektīvu lēmumu.

Lieta nonāk tiesā, ja to ierosina cilvēks personiski vai ar sava advokāta starpniecību. Otrs veids, kā lieta nonāk tiesā, ir prokurora lēmums par lietas ierosināšanu. Prokurors šādu lēmumu pieņem, balstoties uz policijas ziņojumu vai iesniegumu. Prokurora pienākums ir rūpēties, lai likuma pārkāpumu gadījumi tiktu izskatīti tiesā. Prokurors piedalās tiesas prāvā kā valsts pārstāvis. Viņš uztur apsūdzību. Ja lieta ir nonākusi tiesā, valsts pusi pārstāv prokurors, bet otru pusi — advokāts. Advokāta uzdevums ir tiesā aizstāvēt sava klienta intereses. Advokāts raugās, lai viņa klienta tiesības netiktu ierobežotas vai pārkāptas, tāpat kā prokurors uzrauga lietas izskatīšanu no valsts viedokļa.

Tiesas darbību nosacīti var sadalīt kriminālprocesos un civilprocesos. Kriminālprocesos prokurors ir cietušā pārstāvis, advokāts —

apsūdzētā pārstāvis. Civilprocesos kā vienu, tā otru iesaistīto pusi pārstāv advokāts, bet prokurora uzdevums ir rūpēties, lai tiktu ievērotas valsts intereses. Tiesnesis iepazīstas ar lietai pievienotajiem materiāliem. Sarežģītākos gadījumos materiāli bieži vien ir apkopoti daudzos sējumos un iepazīšanās prasa ilgāku laiku. Prokurors un advokāts uzaicina uz tiesu lieciniekus. Civilprocesā to dara abu pušu advokāti. Lieciniekiem ir pienākums pēc uzaicinājuma ierasties tiesā un liecināt. Liecinieki tiek iepazīstināti ar sodu, kas draud par nepatiesas liecības sniegšanu. Daudzās valstīs, kur dominē kristietība, ir pieņemts, ka liecinieki, turot roku uz Bībeles, zvēr runāt patiesību, vienīgi patiesību un neko citu kā tikai patiesību. Mūsu valstī šāda procedūra nav pieņemta, liecinieki tikai parakstās, ka ir uzklusījuši brīdinājumu.

Tiesas procesā prokurors un advokāts uzdod jautājumus pēc kārtas lieciniekiem, cietušajam un apsūdzētajam. Viņi cenšas panākt savu mērķi: prokurors — pierādīt apsūdzētā vainu, advokāts — apsūdzētā nevainību vai panākt vainas mīkstināšanu, sameklējot attaisnojošus un vainu mīkstinošus apstākļus. No senseniem laikiem ir pieņemts, ka, tiesai ienākot un izejot, kā arī sprieduma nolasīšanas brīdī visi klātesošie pieceļas. Tas ir arī simboliski, jo tiesas lēmums ir sevišķs — tiesa saka galavārdu par kāda cilvēka vainu vai nevainību. Tiesas lēmumu var pārsūdzēt, iesniegt apelāciju, bet līdz apelācijas izskatīšanas brīdim spēkā ir pieņemtais tiesas lēmums. Valstī apstiprinātie tiesību kodeksi paredz par katru nodarījumu konkrētu sodu, tiesneši piemēro sodu likumā paredzētajās robežās atkarībā no pierādījumu smaguma par labu apsūdzētajam vai aizstāvībai. Katram apsūdzētajam ir tiesības uz advokāta pakalpojumiem tiesas prāvas laikā. Daži cilvēki paši algo sev advokātu, jo domā, ka tas savus pienākumus izpildīs godprātīgāk, būs aktīvāks attaisnojošu pierādījumu meklēšanā un labāk pārzinās tiesas procesa jautājumus. Daudzi cilvēki nevar atļauties ļoti dārgos advokātu pakalpojumus. Tiesa viņiem nozīmē advokātu, kura pakalpojumus samaksā valsts. Daudzi advokāti un juristi reti nonāk tiesas zālē, lai uzņemtos apsūdzētā aizstāvību. Viņi strādā dažādās firmās, sagatavo līgumus, apkopo juridisko informāciju, kārtu uzņēmumu savstarpējo attiecību jautājumus.

Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas mūsu valsts tiesu sistēma tiek reformēta. 1997. gadā tika izveidota Satversmes tiesa, kas ir augstākā tiesu instance valstī, un tās uzdevums ir rūpēties, lai likumi un citas

tiesību normas atbilstu Latvijas Satversmei. Liels darbs tiek darīts, lai veicinātu pašu tiesnešu pareizu likumu interpretāciju saskaņā ar mūsdienu pasaules demokrātiskajiem standartiem, kur augstākā vērtība ir cilvēks. Tiek strādāts arī ar jaunu civilkodeksu un kriminālkodeksu. Patiesa un taisnīga tiesa ir viens no galvenajiem demokrātiskas un brīvas valsts stūrakmeņiem.

Lai tiesneši varētu izpildīt savus pienākumus — spriest neatkarīgu tiesu, viņiem jābūt maksimāli neatkarīgiem no pilsoņu un citu varas pārstāvju gribas un kontroles. Ja tiesnešus katru gadu ievēlētu no jauna, tad tie censtos spriest tiesu tā, lai izdabātu saviem vēlētājiem, jo citādi viņus vairs neievēlētu. Tas, kas ir labs likumdevējvarai un izpildvarai, ir slikts tiesu varai. Tāpēc tiesnešus parasti apstiprina parlaments vai ieceļ Prezidents uz visu mūžu, un tie ir neatceļami. Tiesas spriedumam ir likuma spēks, un tiesneši nedrīkst būt ne no viena atkarīgi, ne arī ieinteresēti. Viņu rokās ir milzīga vara, tāpēc tā ir stingri ierobežota — tātad tikai tiesāt un nepakļaut citas varas savai ietekmei. Jebkuras valsts iedzīvotāji ir ieinteresēti, lai lielākas pilnvaras būtu tai varai, kurai ir vismazākās iespējas to izmantot ļaunprātīgi.

Latvijas tiesu sistēma

Tiesu sistēmai Latvijā ir trīs līmeņi: zemākais, ko pārstāv rajona vai pilsētas tiesa, vidējais — apgabaltiesa, kādas Latvijā ir piecas — Rīgas, Vidzemes, Kurzemes, Zemgales un Latgales apgabaltiesa, un augstākais — Augstākā tiesa.

Katram līmenim ir savi atšķirīgi uzdevumi — rajona vai pilsētas tiesa izskata visus gadījumus pirmajā instancē — gan krimināllietas, gan civillietas, kas notikušas attiecīgajā teritorijā. Apgabaltiesa izskata tikai svarīgākās, īpašas krimināllietas un civillietas kā pirmā instance, bet citādi darbojas kā apelācijas tiesa. Tas nozīmē, ka rajona, pilsētas tiesas spriedumi var tikt pārsūdzēti Apgabaltiesā un tā izskata lietu vēlreiz un pieņem jaunu spriedumu vai atstāj spēkā iepriekšējo.

Savukārt Augstākā tiesa izskata apelācijas (pārsūdzības) lietas, kuras ir izskatītas pirmajā instancē Apgabaltiesā, kā arī nodarbojas ar kasāciju izskatīšanu. Kasācijas gadījumā tiek izskatīts, vai tiesas lēmumā nav kādu juridisku normu pārkāpumu, bet netiek izskatīta visa lieta no jauna.

Apelācijas un kasācijas tiesības ir ļoti svarīgas demokrātiskas valsts tiesu sistēmai. Tas nozīmē, ka jebkurš spriedums var tikt pārsūdzēts

Latvijas tiesu sistēma

6.4.1. Parlamentārā iekārta

Ja augustākā no varām ir līl

uzskata Angliju, kur pirmais parlaments izveidots jau 13.gadsimtā. Parlamentārā iekārtā prezidentu parasti ievēlē parlaments. Latvija, Vācija, Skandināvijas valstis, kā arī daudzas citas valstis ir parlamentāras demokrātijas. Skandināvijas valstis, Lielbritānija un dažas citas Eiropas valstis ir arī monarhijas, bet monarha varu ierobežo parlaments.

6.4.2. Prezidentālā iekārta

Ja prezidents veido valdību un vada tās darbu un ministri ir atbildīgi prezidentam, ja prezidents ir neatkarīgs no parlamenta un pat var ietekmēt parlamenta darbu, tad šādu iekārtu sauc par prezidentālu iekārtu. Šāda iekārta pastāv vairākumā Amerikas valstu un Krievijā. Par prezidentālisma dzimteni uzskata ASV, kur kopš 18. gs. beigām amerikāņu nācija visu atbildību par stāvokli valstī uztic vienam cilvēkam — prezidentam. Prezidentālās iekārtās prezidentu parasti ievēlē visa tauta, nevis parlaments. Līdz ar to prezidents var rīkoties brīvāk, jo varu viņam devusi tauta.

6.4.3. Kāpēc pastāv viena vai otra iekārta?

To, kāda iekārta pastāv vienā vai otrā valstī, nosaka šīs valsts vēsture un tradīcijas, un tas ir ierakstīts pamatlikumā — konstitūcijā vai citos likumos. Nav iespējams pateikt, kura iekārta ir labāka. Katrai ir savi trūkumi un savas priekšrocības. Viss ir atkarīgs no ikvienas valsts kultūras tradīcijām, un demokrātijas apstākļos tikai tautas vairākums var izšķirties par kādu no valsts iekārtām. Latvijā, tāpat kā vairākumā Eiropas valstu, pastāv parlamentāra iekārta. Gandrīz visi šīs iekārtas aizstāvji apgalvo, ka salīdzinājumā ar prezidentālu iekārtu parlamentārisms ir demokrātiskāka kārtība, kurā lēmējtiesības pieder vairākiem cilvēkiem (parlamentam). Līdz ar to valdības darbību pastāvīgi uzrauga parlaments, kas vienmēr var atcelt un sastādīt jaunu valdību, jo ir atbildīgs par valdības darbības rezultātu. Ja valdība strādā slikti, nākamajās vēlēšanās tos pašus deputātus vairs neievēlēs. Valdība pastāvīgi tiek uzraudzīta, lai tā rīkotos saskaņā ar likumu, un tas ir visu pilsoņu interesēs. Tāds arī ir parlamenta augstākais uzdevums — pilsoņu interešu pārstāvniecība.

Pēc dažu Latvijas politiķu uzskatiem, Latvijai labāka būtu prezidentāla iekārta. Šie politiķi atsaucas uz ASV paraugu. Pastāvot šādai iekārtai,

prezidents varētu rīkoties brīvi un ātrāk pieņemt lēmumus, kas balstīti uz viņa izpratni par tautas vajadzībām. Taču lielākā daļa politiķu domā, ka visas tautas vēlēs prezidents, kas ir neatkarīgs, ar plašām pilnvarām, savas varas laikā praktiski var rīkoties kā valdnieks — vienpersoniski pieņemt dažādus lēmumus utt. Ja prezidents pārkāpj likumus, to, visticamāk, ļoti grūti ir pierādīt, jo viņa pakļautībā ir visa izpildvara. Līdz ar to demokrātija un katra cilvēka brīvība un intereses var tikt apdraudētas. Ieguvis gandrīz neierobežotu varu, prezidents ļoti bieži tiecas to arvien paplašināt un noturēt, līdz kļūst par diktatoru. Tā ir noticis daudzās Latīņamerikas valstīs pēc Otrā pasaules kara, un līdzīgi notikumi risinās mūsdienās Neatkarīgo Valstu Sadraudzībā (NVS). Latvijas Satversmes autori par mūsu valstij vispiemērotāko ir uzskatījuši parlamentāro iekārtu, jo 100 deputāti, kuri pārstāv atšķirīgus viedokļus, vislabāk var uzraudzīt un vadīt valdību, kā arī pieņemt likumus atbilstoši vairākuma interesēm. Savukārt Amerikas Savienotajās Valstīs pastāv senas un stipras vietējās pašvaldības tradīcijas. Amerikāņi maz ir atkarīgi no centrālās varas, un salīdzinājumā ar Eiropas valstīm ASV valsts vara viņu zemē ir vāja. Tomēr lielas pilnvaras Amerikas Savienotajās Valstīs ir Augstākajai tiesai — tā var atcelt likumus un prezidenta lēmumus, kas ir pretrunā ar konstitūciju.

Pēc teiktā secināms, ka neatkarīgi no tā, kāda iekārta pastāv valstī, no demokrātijas viedokļa ir svarīgi, lai pienākumi starp dažādu varu pārstāvjiem būtu precīzi sadalīti. Ikvienam iedzīvotājam ir izdevīgi, lai visu varu pārstāvji kontrolētu un uzraudzītu cits citu, neļaujot pārkāpt likumus un rīkoties ļaunprātīgi. Latvijas Satversme vislielākās pilnvaras piešķir Saeimai, tomēr paredzot zināmas iespējas prezidentam kontrolēt Saeimu. Mūsdienās arvien lielākas iespējas vērot varas institūciju darbu ir arī katram pilsonim. To nodrošina plašais masu saziņas līdzekļu tīkls.

6.5. "Ceturtā vara"— masu saziņas līdzekļi

Masu saziņas līdzekļi laika gaitā ir attīstījušies no ziņojumu sienas senajās Atēnās, kur katrs iedzīvotājs varēja uzrakstīt savu vēstījumu pārējiem, līdz mūsdienu ātrajiem informācijas nesējiem, kad ikviens var kļūt gandrīz par jebkura svarīga notikuma aculiecinieku visā pasaulē. Informācija var nonākt pie mums gan rakstveidā (avīzes, žurnāli), gan

kā skaņa (radio), gan vizuāli (televīzija). Pēdējā laikā ir attīstīties vēl viens informācijas nesējs — dators, kas rakstīto tekstu elektroniski novada līdz lasītājam. Tādējādi ar datora starpniecību tiek novērsts viens no būtiskākajiem avīzes trūkumiem — jaunumi kļūst arvien “svaigāki”. Gan avīzes, gan radio un televīzija ir domāti cilvēkiem. Aptaujas liecina, ka cilvēki galvenokārt pievēršas izklaidējošiem rakstiem un raidījumiem, seko ziņas, sabiedrības problēmu atspoguļojums, jaunās paaudzes audzināšana, politiskās aktivitātes un, visbeidzot, peļņas gūšana.

Profesionāls žurnālists cenšas uzminēt, ko grib redzēt vai dzirdēt lasītājs vai klausītājs, un māk materiālu pasniegt tā, lai tā lietotājs būtu apmierināts. Gandrīz katrs žurnālists ir speciālists kādā šaurā jomā un to pārzina. Mūzikas jaunumu komentētājs nekad nestāsta par rūpniecības problēmām, jaunumu reportieris reti kad izdara dziļāku notikuma cēloņu un seku analīzi. Tāpēc bieži viena no masu saziņas līdzekļu problēmām ir to virspusējība. Ziņas spēks un vērtība ir tās ātrumā, kas dažreiz aizstāj kvalitāti. Ar masu saziņas līdzekļu starpniecību katrs iedzīvotājs var informēt pārējos par saviem uzskatiem un nodomiem. Tādēļ pat noziedznieki dažkārt cenšas sniegt par sevi ziņas avīzēs.

Masu saziņas līdzekļiem ir liela ietekme politiskajā dzīvē. Politikā ļoti labi saprot, ka nākamo vēlēšanu rezultāti ir atkarīgi no tā, ko vēlētajī par viņiem domās — labu vai ļaunu. Šos labos vai ļaunos iespaidus cilvēku apziņā veido informācija, ko viņi gūst no preses, radio vai televīzijas. Prese spēj cilvēkam nodarīt daudz ļauna, publicējot kādu skandalozu ziņu, kas varbūt nav pārbaudāma, bet lasītājiem rodas iespaids, ka viss ir patiesība, un tā kāda vārds tiek nomelnots. Mūsdienų presē ir daudz piemēru, kad tiek izvēsta kampaņa par vai pret vienu vai otru politiķi. Svarīgi ir visi notikumi, no kuriem atkarīga cilvēku dzīve. Tikai ir kāda atšķirība — politiķiem ir svarīgi, lai par viņiem runātu, jo sabiedrības atbalstu var gūt vienīgi tas, kurš ir zināms sabiedrībai. Citu profesiju pārstāvjiem tas nav tik svarīgi. Viņiem pārlika sabiedrības uzmanība nav izdevīga.

Tieši tāpat kā politiķi, no preses negatīvas uzmanības baidās arī banku darbinieki, augsti ierēdņi un citi, kam savā darbā jābalstās uz uzticību. Pat niecīgs fakts var izraisīt, piemēram, masveidīgu paniku banku aprindās. Ziņa, ka kādas bankas galvenais akcionārs pēkšņi kopā ar ģimeni ir aizbraucis uz ārzemēm un tur iegādājies māju, var radīt bailes, ka ar banku kaut kas nav kārtībā, un izbiedētie noguldītāji

trauksies uz banku izņemt savu naudu. Bankās parasti nekad nav tik daudz skaidras naudas, lai dažu dienu laikā varētu norēķināties ar visiem klientiem, tāpēc šādu banku gaida sūrs pārbaudījums.

No masu saziņas līdzekļiem ir atkarīgs cilvēku noskaņojums, attieksme pret kādu parādību vai notikumu. Bieži vien presi dēvē par "ceturto varu". Līdztekus likumdevējai, izpildu un tiesu varai masu saziņas līdzekļi valda pār cilvēkiem. Tomēr preses darbībā ir arī vairāki stingri ierobežojumi. Ar likumu ir noteikts, ka prese nedrīkst izpaust valsts noslēpumus. Ja prese atklāj, piemēram, ka tiek gatavota plaša mēroga noziedznieku ķeršanas operācija, tās pienākums pret valsti ir neizpaust šo informāciju tikmēr, līdz tā vairs netiek uzskatīta par slepenu.

Ja informācija ir vērsta kādā noteiktā virzienā, tautas apziņa kopumā tiek ietekmēta un tauta izdara savu izvēli, balstoties uz šo informāciju. Tautā iecienīts televīzijas raidījums bieži vien skatītājus noskaņo par labu kādam lēmumam vairāk nekā deputātu runas. Latvijā ir lielisks piemērs, kā televīzijas raidījums ietekmējis sabiedrību. Programma "Labvakar" atsedza tādas nepilnības valdības rīcībā un tādas pagātnes melus, ka tauta pēc katra raidījuma arvien skaidrāk un skaidrāk apzinājās, ka pastāvošā kārtība ir jāmaina. Protams, "Labvakar" nebija vienīgais tautas apziņas urdītājs, bet viens no pašiem spēcīgākajiem gan. Tā ietekmē tautas neapmierinātība izpaudās kā masu nostāšanās pret komunistu valdību, un Augstākā padome (toreizējā likumdevēja vara) pieņēma deklarāciju par Latvijas neatkarību. Neviens no astoņdesmito gadu beigu masu saziņas līdzekļiem neaicināja gāzt pastāvošo iekārtu ar vardarbīgām metodēm (tas tiktu novērtēts par kriminālnozieģumu), bet tie bija spēcīgi tautas ietekmētāji.

Trīs tradicionālās varas mēs varam ietekmēt, piedaloties vēlēšanās un izsakot savu attieksmi ar kādu aktīvu rīcību, un arī presi mēs varam ietekmēt. Ja ir pierādījies, ka kāda avīze vai televīzija melo vai cenšas nomelnot tikai kādu noteiktu politiķi vai partiju un mums tas nepatīk, mēs varam vairs nepirkt šo izdevumu vai neskatīties šās televīzijas raidījumus. Uz to ļoti jūtīgi reaģē reklāmdevēji, kuri ir ieinteresēti plašā auditorijā. Ja vienlaikus ar mums tāpat rīkosies arī citi cilvēki, avīzes tirāža samazināsies un tā būs spiesta savu politiku mainīt. Mēs varam protestēt arī aktīvi, rakstīt vēstules, rīkot piketus vai demonstrācijas. Mēdz teikt, ka nav tāda informācijas avota, kas nepārstāvētu kāda

sabiedriskā spēka intereses. Tas ir tiesa, taču savi uzskati jāpauž neitrāli un objektīvi. Tā kā masu saziņas līdzekļi ir ļoti atkarīgi no naudas, tad Latvijā, tāpat kā daudzās citās Eiropas valstīs, ir pieņemts, ka daļa masu saziņas līdzekļu pieder valstij, lai nodrošinātu nekomerciālas informācijas daudzveidību un pieejamību.

Jebkurš cilvēks, ja tam šķiet, ka kāds masu saziņas līdzeklis ir melojis, var to iesūdzēt tiesā. Latvijā jau ir bijušas vairākas tiesas prāvas ar mainīgiem iznākumiem. Līdz šim vēl nav notikušas prāvas, kurās kāds masu saziņas līdzeklis būtu iesūdzēts tiesā par maldināšanu. Šādas tiesības mums ir, un daudzās pasaules valstīs tiesa piespriedusi presei sodu — samaksāt pat ievērojamu naudas summu apkrāptajiem lasītājiem. Tāpēc avīzēs parasti ir norāde, ka rakstos izteiktās domas neatspoguļo redakcijas viedokli, lai lasītāji, ja tiem rodas iebildumi, savus rēķinus kārtotu ar rakstu autoriem. Avīzes redakcija ir atbildīga par visas avīzes virzību kopumā, kā arī par redakcijas sleju, kurā tiek pausts redakcijas viedoklis kādā jautājumā. Par kļūdām šajā slejā atbildība jāuzņemas visai avīzei. Tas pats attiecas uz televīzijas raidījumiem. Pēc katra raidījuma redzams, kam pieder publicēšanas tiesības, ko apzīmē ar simbolu ©. Tas arī ir atbildīgais par raidījuma saturu. Radio parasti dara zināmu tā autora vārdu, kurš ir sagatavojis raidījumu, bet radio redakcijas atbildība ir lielāka nekā citu masu saziņas līdzekļu redakcijām, tāpēc parasti pēc katra ziņu raidījuma tiek pavēstīts, ka tas sagatavots pēc kādas ziņu aģentūras materiāliem.

Padomju varas gados visiem bija skaidrs, ka prese pauž oficiālo valsts viedokli, kas bija ideologizēts un bieži melīgs. Padomju oficiālo viedokli var salīdzināt ar vācu nacistu ideologa Gebelsa īstenoto principu: "Jo lielāki meli, jo vairāk tiem noticēs." Tauta nespēja iedomāties, ka ir iespējams TĀ melot. Atklājoties visai rūgtajai patiesībai, cilvēki zaudēja uzticību presei. Uzticība iegūstama pakāpeniski, pārliedzinot lasītājus, klausītājus un skatītājus, ka ziņas ir patiesas. Reizēm gadās arī kuriozi. Tā, piemēram, 1995. gada 1. aprīļa (ievērojiet datumu!) numurā laikraksts "Nedēļa Tev" ievietoja plašu aprakstu par Latvijas slepenajiem plāniem sākt karu ar Igauniju, lai atrisinātu strīdu par Roņu salas robežu. Maskavas avīze "Moskovskije novosti" pēc kāda laika šo "informāciju" pasniedza saviem lasītājiem kā sensāciju. Arī Latvijas masu saziņas līdzekļos netrūkst pārrakstīšanās un pāртеikšanās gadījumu, tāpēc pirms

nopietnu secinājumu izdarīšanas labāk ziņu noklausīties vēlreiz citas raidstacijas pārraidē vai izlasīt citā avīzē.

Daudzi cilvēki domā, ka mūsu masu saziņas līdzekļi mainās uz sliktu pusi. Avīzes, žurnāli, televīzijas un radio raidījumi ir pārpilni ar reklāmu, oriģinālu raidījumu tikpat kā nav, un tie paši ir neprofesionāli veidoti. Mēdz teikt, ka reklāma ir uzņēmējdarbības pamats. Bez reklāmas pat pasaulē plaši pazīstami uzņēmumi nespēj saglabāt savu tirgu. Tāpēc uzņēmēji cenšas pircējus ietekmēt ar atgādinājumu par sevi un savām precēm. Ja uzņēmēji vēlas, lai atgādinājums būtu biežāks, interesantāks un lai viņi varētu būt droši par savas reklāmas ietekmi, viņi pērk labākās vietas avīžu lappusēs, labāko, izdevīgāko raidlaiku radio un TV, ievietojot savu reklāmu tieši tur un tad, kad to ievēros pēc iespējas vairāk cilvēku. Izdevīgās vietas un laiks maksā dārgi. Masu saziņas līdzekļi var izsludināt konkursu par reklamēšanas iespējām, gūstot vēl vairāk līdzekļu, lai iegādātos labāku aparatūru, labāk maksātu par žurnālistu darbu utt. Ja nebūtu reklāmas, daudzi mums labi pazīstami izdevumi, televīzijas programmas un radioraidījumi pazustu līdzekļu trūkuma dēļ. Dažviet par reklāmu iegūtos naudas līdzekļus izmanto liela darbinieku skaita uzturēšanai, kas izmaksā vairāk, nekā tiek ieņemts no reklāmas. Tomēr masu saziņas līdzekļu pilnīga atkarība no reklāmas var arī samazināt programmu kvalitāti un daudzveidību. Tas notiek tad, ja nauda ir vienīgais mērķis un reklāma vienīgais veids, kā to iegūt.

6.6. Vietējā pašpārvalde

Pašvaldība ir valsts vietējā pārvalde, kam ar pilsoņu vēlētas pārstāvniecības — domes — starpniecību likumīgi jāpārstāv iedzīvotāju un visas sabiedrības intereses. Pašvaldības ir patstāvīgas vēlētas organizācijas, kas darbojas likumā noteiktās robežās. Latvijā pastāv trīs dažāda veida pašvaldības: pagastu, pilsētu un rajonu pašvaldības. Mazākās ir pagastu pašvaldības — pagastu padomes. Pilsētās darbojas pilsētas dome. Rajonus pārvalda rajonu padomes. 1996. – 1997. gadā tika paredzēta pašvaldību reforma, lai iepriekš minēto struktūru mainītu.

1997. gadā Latvijā bija septiņas pilsētas, 69 rajonu pilsētas un 492 pagasti.

Iedzīvotāju skaits	Pilsētas	Rajonu pilsētas	Pagasti
0 — 999	0	1	157
1 000 — 4 999	0	41	325
5 000 — 9 999	0	7	9
10 000 — 49 999	2	20	1
50 000 — 99 999	2	0	0
100 000+	3	0	0

Latvijā darbojas pavisam 568 pašvaldības (bez pilsētu un pagastu pašvaldībām arī 26 rajonu pašvaldības). Pašvaldību pienākumos ietilpst to jautājumu risināšana, kas ir saistīti ar

- komunālo pakalpojumu organizēšanu,
- infrastruktūras vajadzībām (ceļi, apgaismošana, parki, kapsētas utt.),
- izglītību un kultūru,
- veselības aprūpi,
- sociālo palīdzību trūcīgajiem un maznodrošinātajiem iedzīvotājiem,
- adoptācijas, aizbildniecības un aizgādniecības lietām,
- pašvaldības dzīvojamo fondu,
- uzņēmējdarbības sekmēšanu,
- cīņu pret bezdarbu (arī sabiedrisko darbu organizēšana bezdarbniekiem),
- sabiedriskās kārtības uzturēšanu,
- apbūves kārtības noteikšanu,
- civilstāvokļa aktu noteikšanu,
- valsts statistikai nepieciešamo datu savākšanu,
- vēlēšanu rīkošanu.

Vēl katrai pašvaldībai ir jāizstrādā ekonomiskās un teritoriālās attīstības plāns, jāpieņem ikgadējs budžets, jāiekasē nodokļi un nodevas un jāziņo valstij par pašvaldības darbību. Pašvaldības var uzņemties papildu pienākumus saskaņā ar likumu, ko pieņem Saeima, atvēlot šo pienākumu izpildīšanai daļu valsts budžeta. Veicot izglītības reformu, bērnudārzus valsts nodeva pašvaldību pārziņā. Atbilstīgi pašvaldības saņem līdzekļus to uzturēšanai. Vietējās pašvaldības ir tiesīgas iekasēt no iedzīvotājiem dažus nodokļus un noteikt īpašu kārtību savā teritorijā. Jūrmalas pilsēta ir noteikusi maksu par iebraukšanu pilsētā no katras automašīnas, to iekasē pilsēta. Iegūtos līdzekļus ir paredzēts izlietot

kūrorta attīstībai. Rīgā vairākas reizes ir mainījusies kārtība, kādā tiek savākti sadzīves atkritumi. Vairāki Latvijas pagasti ir noteikuši ierobežojumus automašīnām, kas brauc tiem cauri, — daudzviet ir aizliegts nobraukt no ceļa seguma. Tā pagasti cenšas saglabāt savas teritorijas vidi iespējami neskartu.

6.6.1. Vēlētās institūcijas un izpildinstitūcijas

Pašvaldības vēlētā iestāde ir padome (pagastos, rajonos) vai dome (pilsētās). Pašvaldības vēlēto darbinieku skaits parasti ir 7 līdz 15 deputāti (izņemot Rīgas domi, kurā ir 60 deputātu). Pašvaldību ievēlē brīvās, aizklātās un vienlīdzīgās vēlēšanās. Pašvaldību vēlēšanās Latvijā piedalās personas, kuras ir Latvijas pilsoņi, sasniegušas 18 gadu vecumu un uz kurām neattiecas likumā noteiktie ierobežojumi (neatrodas ieslodzījumā utt.). Vēlēšanas notiek paredzētā gada marta otrajā svētdienā. Padomes priekšsēdētājus padomes ievēlē no sava vidus, izmantojot aizklāto balsošanu. Priekšsēdētājs ir gan padomes, gan vietējās pašvaldības vadītājs. Pašvaldības vēlētās iestādes pieņem principiālus lēmumus par savu teritoriju. Daudzviet vēlētās amatpersonas vienlaikus ir arī izpildītāji, jo mazās pašvaldībās nav racionāli uzturēt vairākas savstarpēji dublējošas amatpersonas. Lielākās pašvaldībās izpildorgāni var būt pat daudz plašāki nekā lēmējorgāni. Lēmēji pieņem politiskus lēmumus. Vēlētājiem jāzina, par ko viņi balso, jo no pašvaldību vēlēto amatpersonu politiskās virzības ir atkarīga vēlētāju dzīve turpmākajos trīs gados.

6.6.2. Pašvaldību līdzekļi

Vēlētās pašvaldības nosaka savu gada budžetu un tā sadali un rīkojas ar pašvaldības īpašumu. Budžeta ienākumi galvenokārt ir iedzīvotāju maksātie nodokļi, kā arī līdzekļi no pašvaldības uzņēmējdarbības vai tūrisma. Budžeta izdevumi, kas noteikti ar likumu, tiek paredzēti izglītībai, veselības aizsardzībai un sociālajai palīdzībai. Daļa budžeta līdzekļu tiek iedalīti administrācijai. Pašvaldības veic iedzīvotāju uzskaiti un reģistrāciju, nodarbojas ar savas teritorijas labiekārtošanu, pašvaldības teritorijā esošās zemes izmantošanu, uztur vietējas nozīmes ceļus un tiltus, risina ūdens un kanalizācijas jautājumus utt. Pašvaldības risina savu iedzīvotāju problēmas. Daudzviet tās lielākoties saistītas ar

iedzīvotāju nespēju samaksāt par apkuri. Dažas pašvaldības kreditē savus iedzīvotājus, pašas nonākot parādos. Citas risina apkures jautājumus, cenšoties nodrošināt iedzīvotājus ar lētākiem siltuma ieguves veidiem.

Naudu pašvaldības savā rīcībā galvenokārt iegūst no iedzīvotāju nodokļiem un valsts dotācijām, kā arī no īpašuma, kas ir pašvaldības rīcībā, un no komercdarbības. Daudzām pašvaldībām ir dienesti, kas nodarbojas ar naudas pelnīšanu, peļņu pārskaitot pašvaldības kasē. Daudzviet pastāv vietējie tūrisma objekti, un, tos rūpīgi apsaimniekojot, pašvaldības iegūst naudu. Dažām lielākajām pašvaldībām pieder uzņēmumi, kas ražo preces vai sniedz iedzīvotājiem pakalpojumus. Deputātu uzdevums ir līdzsvarot pašvaldības ienākumus un izdevumus tā, lai izdevumi nepārsniegtu ienākumus. Daudzviet ir grūti to izdarīt un pašvaldības dzīvo budžeta deficīta apstākļos, kad gada beigās, piemēram, ir grūti pašvaldības algotajiem darbiniekiem izmaksāt algu. Parasti vajadzību ir vairāk nekā iespēju.

Aug nākamie Latvijas Republikas ministri ...

Lielākais pašvaldību īpašums ir tām piederošā zeme. Ar zemi pašvaldība var rīkoties tāpat kā privātpersona — pārdot, iznomāt, pirkt. Pašvaldību budžeta lielākie izdevumi ik gadu ir maksa par siltuma ražošanu, gāzi un elektrību. Pašvaldība ir spiesta par šiem pakalpojumiem maksāt no sava budžeta, jo iedzīvotāji par patēriņu parasti norēķinās pēc pakalpojuma saņemšanas, bet piegādātāji pieprasa samaksu pirms piegādes. Tā kā liela daļa iedzīvotāju ir maksātnespējīgi, pašvaldības cieš zaudējumus. Daudzstāvu mājā nav iespējams atslēgt no siltumapgādes tīkla vienu dzīvokli, jo padomju laikos būvēto dzīvokļu konstrukcija to neļauj. Neapkurināt visu māju tāpēc, ka par apkuri kāds nav samaksājis, arī nevar. Veidojas apburtais loks. Ar laiku, protams, šīs problēmas tiks atrisinātas, bet pagaidām pašvaldībām gaidāmas nopietnas reformas.

6.7. Valsts un ekonomika

Labklājība ir tieši atkarīga no ekonomikas. Vēl vairāk, ekonomika nav abstrakta zinātne, tā ir atkarīga no patiesās dzīves un pastāv ne tikai skaitļos un procentos. Katrs skaitlis ekonomikas pārskatos ir veltīts reālajai pasaulei, tas atspoguļo mūsu dzīvi. **Lielākā daļa ekonomikas rādītāju katru dienu mainās atkarībā no lēmumiem, ko pieņem patērētāji, ražotāji un valsts.** Valsts varas (tātad arī mūsu — vēlētāju, kas ir valdību ievēlējuši) ekonomiskā politika ietekmē valsts ekonomikas stāvokli un tātad arī katru no mums. Galu galā izrādās, ka mēs visi esam ekonomikas statistikas veidotāji, to ietekmējot kā patērētāji, ražotāji vai vēlētāji.

Ekonomikā ir iesaistīti visi cilvēki — gan darba devēji (uzņēmēji), gan darba ņēmēji (nodarbinātie), un, protams, tajā ir iesaistīta arī organizācija, kas apvieno visus iedzīvotājus, — valsts. Valsts loma ekonomikā ir daudzveidīga.

Pirmkārt, valsts rada apstākļus jebkurai saimnieciskai darbībai. Ir nepieciešami noteikumi un likumi, kas regulē cilvēku ekonomiskās attiecības. Šiem likumiem ne tikai jānodrošina tiesības iesaistīties saimnieciskajā darbībā (dibināt uzņēmumu vai zemnieku saimniecību, ražot un pārdot savas preces), bet arī jānosaka pienākumi, kas saistīti ar

saimniecisku darbību (nodokļi, ierobežojumi darbībai, kas var apdraudēt citu cilvēku veselību vai sabiedrisko kārtību). Likumi vienmēr darbojas valsts ietvaros, dažādām valstīm var būt dažādi likumi. Tāpēc katra valsts izstrādā savus likumus. Valsts uzrauga likumu ievērošanu.

Otrkārt, valsts pati piedalās ekonomiskajā darbībā līdztekus uzņēmumiem un privātām personām. Valsts nodarbina cilvēkus, kuri darbojas sabiedrības interesēs, — ierēdņus, karavīrus, policistus. Valstij pieder arī zināms īpašums, kas jāapsaimnieko, — sabiedriskās ēkas, zeme, meži. Valsts izmanto privāto uzņēmumu pakalpojumus un pērk to ražojumus. Valsts arī pati veido uzņēmumus nozarēs, kuras valdība nevēlas pilnīgi atdot privātu uzņēmēju rokās.

Mūsdienu pasaulē nekur nepastāv pilnīgi brīvs tirgus. *Brīvā tirgus ekonomika* ir tāda sistēma, kas balstīta uz privātu īpašumu, neierobežotu konkurenci un pilnīgu uzņēmējdarbības brīvību. Brīvā tirgus dzinējspēks ir cilvēka interese iegūt iespējami lielu peļņu, tāpēc tajā maksimāli atraisās cilvēku iniciatīva un radošās spējas un līdz ar to ir nodrošināta iespējami straujā ekonomiskā attīstība. Tomēr pilnīgi brīvai tirgus ekonomikai ir arī vairāki trūkumi:

- ekonomika attīstās lēnienveidīgi, straujas attīstības posmiem seko krīzes, kuru laikā valda bezdarbs,
- daži cilvēki ātri kļūst bagāti, bet citi — nabagi,
- konkurencē veiksmīgākie uzņēmēji ātri izspiež neveiksmīgos un kļūst par *monopolistiem*, kas diktē cenas un noteikumus visiem patērētājiem.

Tāpēc mūsdienu attīstītajā pasaulē valsts jau sen iejaucas ekonomikā un kontrolē tās attīstību, cenšoties saglabāt brīvā tirgus priekšrocības un samazināt tā radītos trūkumus. Dažādās zemēs valsts loma ekonomikā ir atšķirīga — ASV valsts īpašumi un līdzdalība tautsaimniecībā ir niecīgi, bet Rietumeiropā valstij bieži vien pieder veselās nozares — transports, sakari, enerģētika.

Tātad ekonomikas jomā valsts galvenie uzdevumi ir

- izstrādāt saimniecisko likumdošanu, kas veidotu pamatu tirgus mehānisma darbībai,
- nodrošināt stabilu naudas sistēmu,
- sekmēt veselīgu konkurenci un ierobežot monopolu darbību,
- nodrošināt vienmērīgu saimniecības attīstību un mazināt krīžu iespējas,

- pārvaldīt valsts īpašumu,
- nodrošināt sabiedrības kopīgo vajadzību apmierināšanu, šajā nolūkā ievācot nodokļus un veidojot budžetu,
- pārdalīt ienākumus starp bagātajiem un nabagajiem, lai nodrošinātu iztikas līdzekļus pensionāriem, invalīdiem un citiem cilvēkiem, kuri nespēj paši sevi apgādāt,
- slēdzot līgumus, radīt apstākļus savas valsts uzņēmēju saimnieciskai sadarbībai ar citu valstu uzņēmumiem un starptautiskām apvienībām.

Kā redzams, valstij ir daudz dažādu funkciju. Tās nevar izpildīt viena un tā pati iestāde. Tāpēc katrā valstī pastāv dažādas iestādes — ministrijas, departamenti un pārvaldes, kas ir atbildīgas par atsevišķu uzdevumu veikšanu. Valdības demokrātiskās valstīs mainās un līdz ar to mainās arī politika — mērķi un līdzekļi — ekonomikā. Tomēr dažas funkcijas ir patstāvīgas un nav tieši atkarīgas no valdības. Visu valsts funkciju īstenošanu Latvijā kopumā pārtrauga Saeima.

6.7.1. Saimnieciskā darbība un likumdošana

Daži saimnieciskās darbības priekšnoteikumi pieder pie cilvēka pamattiesībām. Tādas, piemēram, ir *tiesības uz privātīpašumu*, kas garantē iespēju iegūt īpašumu, saglabāt, izmantot to un baudīt valsts aizsardzību. Demokrātiskā valstī privātīpašums parasti ir “svēts”, tas nozīmē, ka valsts respektē privātīpašumu kā cilvēka privāto sfēru, kur sabiedrība nedrīkst ielauzties.

Saimnieciskās likumdošanas uzdevums jebkurā valstī ir radīt labus apstākļus stabilai ekonomikai. Tādēļ nepieciešams gan garantēt pilsoņu tiesības darboties saimniecībā, gan līdzsvarot atsevišķu cilvēku tiesības ar vairākuma interesēm. Piemēram, veselības aizsardzības nolūkos valsts var aizliegt vai ierobežot privātu uzņēmēju tiesības tirgoties ar indīgām un narkotiskām vielām, ar tabaku un alkoholu. Drošības apsvērumu dēļ var ierobežot tiesības ražot un tirgot ieročus.

Likumus pieņem Saeima, līdz ar to Saeima nosaka šos apstākļus saimnieciskai darbībai. Likums parasti regulē kādu veselu nozari, piemēram, var būt likums par tūrismu, likums par ārējo tirdzniecību. Tas ir vispārīgs un nosaka tikai valsts politikas vadlīnijas.

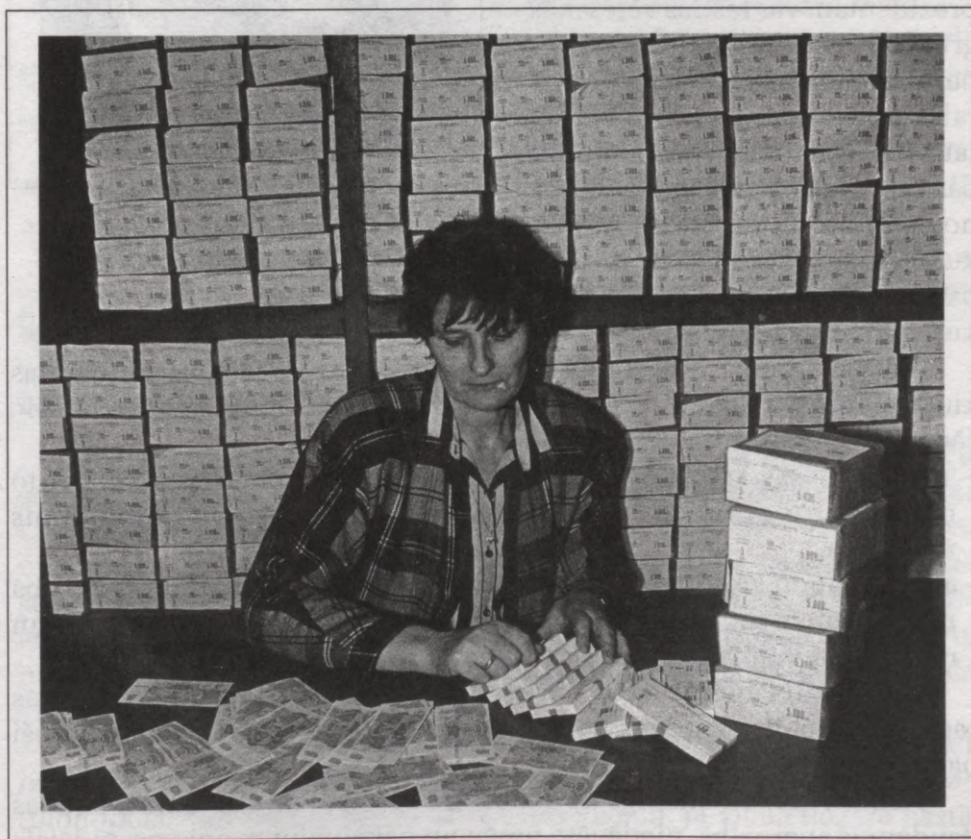
Taču dzīve bieži vien prasa daudz sīkākus priekšrakstus un instrukcijas. Saeimas deputāti nevar uzņemties to izstrādāšanu, jo ikkatrā

nozarē ir nepieciešamas speciālas zināšanas un dokumentu izstrādāšanai vajadzīgs ilgs laiks. Tāpēc to dara valdība (Ministru kabinets) vai tai pakļautās iestādes (ministrijas, departamenti un dienesti), izdodot dažādus noteikumus un rīkojumus.

6.7.2. Monetārā politika

Valsts politiku naudas jomā sauc par *monetāro politiku*.

Naudas politika ir ļoti jūtīga sfēra. No tās tieši ir atkarīgs ekonomikas stāvoklis un iedzīvotāju labklājība. Naudai jābūt stabilai, tās vērtība nedrīkst ne strauji celties, ne kristies. Ja tas notiek, tad preču ražotājiem rodas grūtības norēķinos ar partneriem. Naudas kursa svārstības var

Jaunā nauda bankā.

izraisīt uzņēmumu bankrotu, un tad cilvēki zaudē darbu un valstij jā rūpējas par viņu iztiku. Naudas kursam svārstoties, tiek apdraudēti arī iedzīvotāju ietaupījumi.

Pasaules valstu pieredze rāda, ka monetārās politikas īstenošanu ir lietderīgi nodalīt no valdības kompetences un uzticēt īpašai valsts iestādei — *centrālajai bankai*. Demokrātiskās valstīs valdības mainās, un ministru prezidentam var rasties vēlēšanās grūtības ekonomikā atrisināt ar papildu naudas izlaišanu, kas izraisa kursa maiņu. Lai to nepieļautu, parlaments ieceļ centrālās bankas vadību, kas nav atkarīga no valdības un darbojas ilgu laiku. Latvijā Saeima ieceļ centrālās bankas (to sauc par Latvijas Banku) vadību uz sešiem gadiem.

Latvijas Banka ir atbildīga par valsts finansu sistēmas un naudas kursa stabilitāti, lai cilvēki uzticētos savas valsts naudai. Tāpēc tā veic šādus uzdevumus:

- uzrauga visas kredītiestādes (citas bankas), izstrādā noteikumus to darbībai un aptur to kredītiestāžu darbu, kuras šos noteikumus neizpilda,
- aizdod naudu kredītiestādēm, kurām tas nepieciešams, izlaiž apgrozībā naudaszīmes un regulē to daudzumu, glabā valsts rezerves zeltā un citu valstu valūtā.

Ja centrālā banka veic savas funkcijas labi, tad naudas kurss saglabājas stabils, nenotiek lielas cenu svārstības un cilvēki var būt droši par saviem ietaupījumiem.

Naudas kurss ir atkarīgs no daudziem apstākļiem. Galvenie ir naudas daudzums apgrozībā, piedāvāto preču un pakalpojumu apjoms, vidējais cenu līmenis, ārējās tirdzniecības bilance.

Latvijas bankas prezidents
Einārs Repše.

Ja saražoto preču daudzums nemainās, bet naudas daudzums pieaug, tad neizbēgami ceļas cenas un naudas vērtība krītas. Tā ir *inflācija*. Jāatceras, ka cenas citās valūtās paliek nemainīgas, tāpēc nauda zaudē savu vērtību attiecībā pret citu valstu valūtu. Līdz ar to importa preces kļūst dārgākas, bet pašu eksportētās preces — lētākas. Pazeminātā cena ļauj eksporta precēm veiksmīgāk konkurēt ārzemēs, un tāpēc tas ir izdevīgi tiem, kas ražo eksportam.

Neviena valsts nav pasargāta no pēkšņiem ekonomikas satricinājumiem, kas apdraud naudas stabilitāti. Satricinājumi var rasties gan pašu zemē (dabas katastrofas, politiskas pārmaiņas), gan ārzemēs (pasaules tirgū var samazināties pieprasījums pēc attiecīgajā valstī ražotām precēm). Lai nodrošinātu naudas kursu pret šādiem satricinājumiem, centrālajā bankā jātur *rezerves*, ar kurām var regulēt naudas kursu.

Centrālās bankas rezerves parasti tiek veidotas no visvairāk izplatītajām ārzemju valūtām (dolāri, markas, franki, jenas) vai dārgmetāliem. Ļoti bieži rezerves tiek uzglabātas zeltā.

Križu laikā centrālā banka var pārdot daļu rezervju, saņemot pretī savas valsts naudu un tā samazinot tās daudzumu apgrozībā, vai arī tās uzpirkt, palielinot naudas daudzumu.

Centrālā banka var ietekmēt finansu sistēmu arī citādi, piemēram, pārdodot valsts parādzīmes, kā arī palielinot vai samazinot procentu likmi kredītiem, kurus tā izsniedz citām bankām.

6.7.3. Monopoldarbības uzraudzība

Viens no valsts uzdevumiem tautsaimniecībā ir nodrošināt apstākļus godīgai konkurencei. Konkurence ir tirgus ekonomikas dzinējspēks. Uzņēmums, kas ražo labāku un lētāku preci, konkurences cīņā uzvar uzņēmumu, kura darbība nav tik efektīva. Tas atbilst patērētāja interesēm — vienmēr ir izvēle, vienmēr var iegādāties lētāku preci. Tas atbilst arī valsts ekonomiskās attīstības interesēm. Efektīvie uzņēmumi un nozares izvirzās, bet neefektīvie izput. Līdz ar to attīstās valstij visizdevīgākās nozares.

Tomēr ir iespējami konkurences principu izkropļojumi. Ja kādā nozarē izveidojas liels uzņēmums, kas vienīgais ražo kādu preci (*monopols*), tad tas var diktēt savu cenu visiem. Ja vienā nozarē pastāv tikai daži uzņēmumi, tie var vienoties par cenu paaugstināšanu. Tas ir

pretrunā ar patērētāju interesēm. Valsts pienākums ir novērst monopolu veidošanos un aizstāvēt patērētāju intereses.

Tomēr ir tādas ekonomikas nozares, kurās monopolu veidošanās ir neizbēgama. It īpaši mazās valstīs. Tādā valstī kā Latvija nav saprātīgi konkurēt diviem dzelzceļa uzņēmumiem, vairākām pasta un telegrāfa kompānijām, gāzes piegādes tīkliem. Šādās nozarēs pastāv tā sauktais *dabiskais monopols* — resursi ir pārāk dārgi un tirgus pārāk šaurs. Taču attiecībā pret patērētāju tam ir tādas pašas sekas kā jebkuram monopolam. Piemēram, gāzes uzņēmuma vadība var noteikt ļoti augstu cenu par gāzes piegādi, bet iedzīvotāji ir spiesti to pirkt tik un tā.

Tā kā dabisko monopolu pastāvēšana ir neizbēgama, valsts pienākums ir kontrolēt to darbību. Tāpēc ir īpašas valsts iestādes (Latvijā — Valsts monopoldarbības uzraudzības komiteja), kuras uzrauga šādu uzņēmumu darbu un nosaka maksimāli pieļaujamās cenas to precēm un pakalpojumiem.

6.7.4. Valsts sektors ekonomikā

Dažu preču ražošanu un vairāku pakalpojumu sniegšanu nav lietderīgi pilnībā atstāt privātu uzņēmēju ziņā, lai gan tas ir iespējams. Piemēram, cīņa pret lipīgu slimību epidēmijām, tautas izglītība, produktu kvalitātes kontrole, ceļu būve un uzturēšana. Šīs jomas var nenest peļņu un tāpēc privātuzņēmējus neinteresēt, bet ir nepieciešamas sabiedrībai kopumā. Ja privātuzņēmējam pēkšņi kļūst neizdevīgi darboties telekomunikāciju jomā, viņš savu darbību var pārtraukt. Taču valsts tāpēc nedrīkst palikt bez sakariem. Ja šādās nozarēs darbojas valsts uzņēmumi, tad to pakalpojumi ir pieejami visiem, ja privāti — tad ne vienmēr. Tomēr arī šo preču un pakalpojumu radīšana ir ekonomikas daļa. Tāpēc ekonomikā pastāv valsts sektors.

Valstij piederošus uzņēmumus jebkurā tautsaimniecības nozarē sauc par valsts sektoru.

Valsts nodarbina gan policistus, gan karavīrus, gan arī skolotājus, inženierus utt. Tomēr dažādās valstīs ir atšķirīgi uzskati par valsts sektora lietderību. Eiropā, piemēram, ceļu un tiltu būve parasti ir valsts pārziņā, ASV — gan tilti, gan dzelzceļi var būt privāti un par to lietošanu jāmaksā.

Valsts var veidot uzņēmumus jebkurā nozarē — gaisa satiksmē, mašīnbūvē, enerģētikā, ja valdība to uzskata par vajadzīgu. Tomēr pieredze liecina, ka valsts uzņēmums sacensībā ar privātuzņēmumu nereti zaudē. Privātuzņēmēji prot nodrošināt uzņēmumu efektīvāku darbu, jo ir personiski ieinteresēti gūt peļņu. Valsts sektorā cilvēki saņem algu arī tad, ja uzņēmums strādā ar zaudējumiem, kurus sedzam mēs visi — nodokļu maksātāji. Tāpēc valsts sektora ēnas puse parasti ir sliktāka pakalpojumu un preču kvalitāte un *nerentabilitāte* — peļņas trūkums.

Piemēram, Latvijas valsts aviosabiedrība *Latavio* pirms privatizācijas divarpus gadu laikā ne tikai nedevis peļņu, bet nesa valstij zaudējumus — 12,5 miljonus latu.

Demokrātiskās valstīs politiķi parasti piedāvā vēlētājiem savus risinājumus, kā attīstīt valsts sektoru. Valsts sektora darbu var mainīt divējādi. Plašāk pazīstamais risinājums ir *privatizācija*. Valsts pārdod nerentablus uzņēmumus privātuzņēmējiem, kuri uzņemas risku un pārkārto šo uzņēmumu darbu, ieguldot savus līdzekļus. Līdz ar to valsts atbrīvojas no atbildības un ietaupa līdzekļus. Īpašos līgumos parasti paredz darba vietu saglabāšanu un uzņēmuma darbības jomu.

Iespējams ir arī privatizācijai pretējais virziens — *nacionalizācija*. Kad ražošanā iestājusies krīze un privātais sektors nespēj nodrošināt svarīgu nozaru darbošanos (piemēram, draud bankrotēt lielākā dzelzceļa sabiedrība vai tērauda rūpnīca kara laikā), iespējams īpašumu atsavināt uz laiku vai pavisam. Tādos gadījumos valsts izmaksā īpašniekam zināmu kompensāciju. Nacionalizācija tomēr ir piespiedu pasākums, to izmantojot, tiek pārkāptas cilvēku tiesības rīkoties ar savu īpašumu. Mūsdienu demokrātijas valstīs nacionalizācija notiek ļoti reti.

6.7.5. Valsts budžets un nodokļi

Sabiedrībai ir daudz dažādu vajadzību, ar kuru apmierināšanu nodarbojas valsts. Taču šim nolūkam vajadzīga nauda. Valstij jāplāno savi izdevumi un ienākumi noteiktā laika posmā. Parasti tas ir viens gads, ko sauc par **finansu gadu**.

Budžets ir valsts ienākumu un izdevumu plāns, kura izpilde ir obligāta visām valsts iestādēm.

Budžeta projektu izstrādā valdība, bet to apstiprina Saeima. Tāpēc valsts budžetam ir likuma spēks. Par budžeta izpildi atbildīga ir valdība kopumā, bet konkrēti ar to nodarbojas Finanšu ministrija un tai pakļautās iestādes.

Valsts budžeta ieņēmumi veidojas galvenokārt no *nodokļiem*. Nodoklis ir obligāts maksājums, ko ar valsts likumdošanu noteiktā kārtībā iekasē no cilvēkiem un uzņēmumiem. Taču zināmus ienākumus valsts gūst arī no sava īpašuma.

Ir dažādi nodokļu veidi. Latvijā nodokļi dod vairāk nekā 90% no visa budžeta ieņēmumiem. Pašlaik Latvijā ir šādi nodokļi:

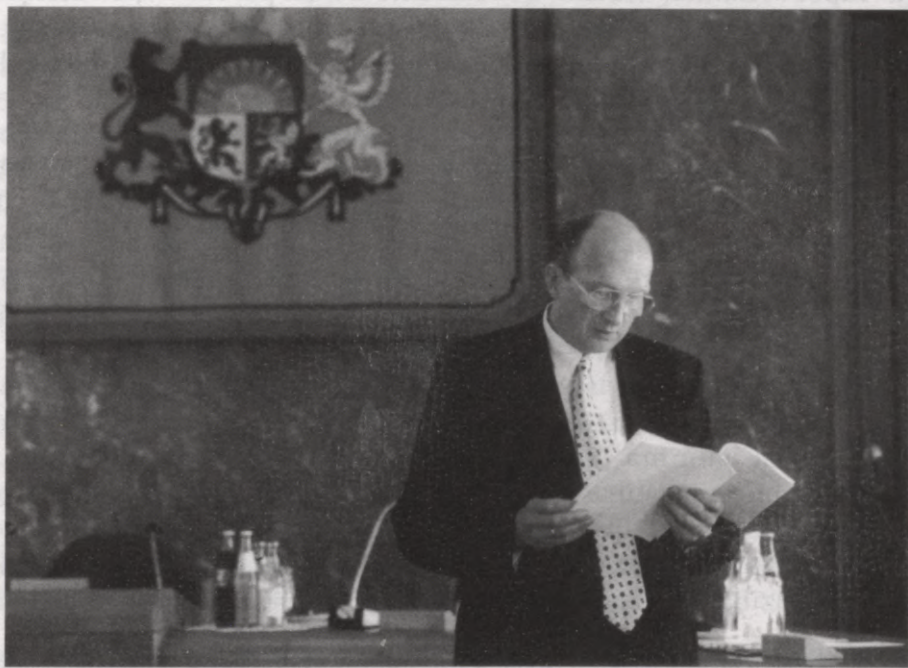
- iedzīvotāju ienākuma nodoklis,
- uzņēmumu ienākuma nodoklis,
- īpašuma nodoklis,
- zemes nodoklis,
- pievienotās vērtības nodoklis,
- akcīzes nodoklis,
- dabas resursu nodoklis,
- izložu un azartspēļu nodoklis,
- sociālais nodoklis.

Daži nodokļi tiek maksāti no iegūtajiem ienākumiem (piemēram, ienākuma nodoklis Latvijā ir 25% apmērā). Tie ir *tiešie* nodokļi. Citi ir iekļauti preces cenā (piemēram, apgrozījuma nodoklis 18% apmērā). Tie ir *netiešie* nodokļi.

Nodokļi bieži vien ir *diferencēti*. No ļoti maziem ienākumiem tiešie nodokļi nav jāmaksā, bet no ļoti lieliem jāmaksā paaugstināti. Daudzi nodokļi attiecas tikai uz noteiktām cilvēku grupām. Piemēram, īpašuma nodokli maksā tikai cilvēki, kam pieder nekustamais īpašums — zeme, mājas, akcīzes nodokli par cigaretēm maksā tikai to pircēji.

Ar šādas sistēmas starpniecību valsts veic vienu no savām funkcijām — *ienākumu pārdali* un nodrošina trūcīgos iedzīvotājus uz bagāto rēķina.

Pēc dažu politiķu uzskata, tas nav taisnīgi. Katram par savu labklājību jā rūpējas pašam, un, ja kāds spēj nopelnīt, tad par to viņu

1999. gada 5. jūlijā Viļa Krištopāna vadītā valdība demisionēja.

nedrīkst sodīt, atņemot daļu un atdodot citiem. Tā vairojas tādu cilvēku skaits, kuri nevēlas paši piepūlēties, un mazinās uzņēmīgu cilvēku interese pelnīt.

Valsts budžets sastāv no *pamatbudžeta* un *speciālajiem budžetiem*. *Pamatbudžets* ir budžeta galvenā daļa, ko veido visi valsts ieņēmumi un izdevumi, neskaitot tos, kas domāti īpašiem mērķiem.

Speciālie budžeti ir valsts ieņēmumi un izdevumi, kas tiek atlicināti īpašiem mērķiem. Raksturīgs piemērs ir *Sociālās apdrošināšanas budžets*. Lielāko daļu ieņēmumu tajā dod sociālais nodoklis, ko Latvijā aprēķina no darba algas (37%). Šo naudu valsts var izmantot tikai sociālās apdrošināšanas vajadzībām — pensijām, pabalstiem, bezdarbnieku apmācībai.

Ar sociālās apdrošināšanas budžeta starpniecību valsts veic vienu no savām funkcijām — nodrošināt ar iztiku cilvēkus, kuri paši nespēj sevi apgādāt. Sociālo nodokli iekasē no visiem cilvēkiem, kas saņem

algu. Tāpēc šī nauda, dabiski, tiek izmantota tikai paredzētajam mērķim. Katram var gadīties palikt bez darba, saslimt, katrs reiz kļūst vecs. Sociālās apdrošināšanas budžets ir nodalīts no pamatbudžeta, lai valdībai nebūtu iespējams to izlietot citiem nolūkiem.

Budžeta ieņēmumi ne vienmēr saskan ar izdevumiem, jo sabiedrības vajadzības reizēm pārsniedz valsts finansiālās iespējas. Šo vajadzību segšanai valdība var naudu aizņemties. Tad rodas *budžeta deficīts*. Tas nozīmē, ka valsts apzināti paliek parādā uzņēmumiem, bankām vai citām valstīm. Veidojas *valsts parāds*, kas jāatmaksā nākamajos gados. Izšķir *iekšējo parādu* — savas valsts iedzīvotājiem — un *ārējo parādu* — citām valstīm, to uzņēmumiem, starptautiskām organizācijām.

Protams, valsts parāds ar laiku jāatdod, turklāt vēl jāmaksā procenti. Tāpēc tā apjoms nedrīkst būt pārāk liels. Jārēķinās ar iespējam parādu atdot. Parāda summa jāplāno gadiem uz priekšu un jāsamēro ar tautsaimniecības attīstības tempiem. Tāpēc budžeta deficīta apjoms tiek apspriests Saeimā un apstiprināts ar likumu budžeta ietvaros.

Pēc dažu politiķu uzskata, budžeta deficīta segšanai valstij vajadzētu izlaist apgrozībā vairāk naudas, nekā ir nodrošināts ar bankas rezervēm.

Latvijas Republikas valsts budžets 1995. gadam (pielikums)

Valsts pamata budžeta izdevumi:

valsts varas iestāžu uzturēšanai	5,616 milj. latu
valsts pārvaldes iestāžu uzturēšanai.....	36,763 milj. latu
tiesībaizsardzības iestāžu uzturēšanai.....	59,372 milj. latu
izdevumi aizsardzībai un drošībai.....	23,109 milj. latu
sociālajiem un kultūras pasākumiem kopā	226,105 milj. latu
to skaitā izglītībai.....	108,821 milj. latu
to skaitā veselības aizsardzībai.....	44,673 milj. latu
tautsaimniecības finansēšanai.....	47,105 milj. latu
Kopā.....	515,991 milj. latu

Valsts sociālās apdrošināšanas budžeta izdevumi 1995. gadam:

pensijām.....	227,152 milj. latu
pabalstiem.....	17,935 milj. latu
nodarbinātībai.....	18,667 milj. latu
Kopā	269,249 milj. latu

Jautājumi

1. Kas ir konstitūcija?
2. Kāpēc ir nepieciešamas konstitūcijas?
3. Vai var pastāvēt valsts bez konstitūcijas?
4. Vai var pastāvēt demokrātija bez konstitūcijas? Atrodiet piemērus!
5. Kādi ir konstitūcijas pamatprincipi?
6. Kādas ir Latvijas Satversmes sastāvdaļas?
7. Kas ir varas dalījuma princips?
8. Kas apstiprina konstitūciju, un kā to var mainīt?
9. Kāpēc nepietiek ar atsevišķiem likumiem, bet ir vajadzīga arī konstitūcija?
10. Kādi ir argumenti, kāpēc Latvijai būtu vajadzīga jauna Satversme?
11. Kādas ir parlamenta funkcijas?
12. Kāda ir Saeimas uzbūve?
13. Kas ir frakcija, komisija, deputāts, prezidijs?
14. Kā notiek lēmumu pieņemšana Saeimā?
15. Kas ir valdošā koalīcija?
16. Kas ir pozīcija un opozīcija?
17. Vai būtu iespējams un lietderīgs parlaments bez opozīcijas?
18. Pastāv viedoklis, ka Latvijas Saeimu opozīciju vājums ir cēlonis sliktam parlamenta darbam. Komentējiet to!
19. Noskaidrojiet, kādas frakcijas šobrīd veido pozīciju un opozīciju Saeimā!
20. Izdomājiet un pamatojiet, kādas vēl varētu būt iespējamās koalīcijas pašreizējā Saeimā!
21. Kā tiek pieņemts likums? Cik ilgam laikam jāpaiet no likuma ierosināšanas brīža līdz tā pieņemšanai?
22. Kādas ir Valsts prezidenta funkcijas?
23. Kā izpaužas Valsts prezidenta līdzsvarotāja loma?
24. Kā priekšā ir atbildīgs Valsts prezidents?
25. Vai būtu jāpalielina Valsts prezidenta funkcijas, kā? Pamatojiet!
26. Ir viedoklis, ka Valsts prezidents būtu jāievēlē tiešās vispārējās vēlēšanās. Kādas būtu pozitīvās un kādas — negatīvās sekas? Argumentējiet savu viedokli šajā jautājumā!
27. Kāda ir Ministru kabineta uzbūve?
28. Kā var kļūt par Ministru prezidentu? Uzzīmējiet shēmu!
29. Vai Saeima var atcelt ministru? Kādā veidā?
30. Kādas ir ministru funkcijas un uzdevumi?
31. Ar ko valsts ministri atšķiras no pārējiem ministriem?
32. Ar ko ministrs atšķiras no pārējiem darbiniekiem ministrijā?
33. Izmantojot shēmu, aprēķiniet, kāds ir minimālais nodarbināto personu skaits ministrijā!

34. Kādēļ ir nepieciešama neatkarīga tiesu vara?
35. Ar ko atšķiras tiesneša, prokurora un advokāta funkcijas?
36. Kādos veidos var tikt ierosināta lieta tiesā?
37. Ar ko kriminālprocess atšķiras no civilprocesa?
38. Kā notiek sacensība tiesā?
39. Ar ko parlamentārā iekārta atšķiras no prezidentālās iekārtas?
40. Kādi ir argumenti par labu vienai un otrai?
41. Vai Latvijā vajadzētu pāriet uz prezidentālo iekārtu? Argumentējiet savu viedokli!
42. Kāpēc masu saziņas līdzekļus dēvē par ceturto varu?
43. Kā izpaužas masu saziņas līdzekļu spēja ietekmēt politiku?
44. Miniet piemērus masu saziņas aktīvai ietekmei uz politiku pēdējā laikā!
45. Kas ir korupcija presē? Kāpēc korupcija presē ir bīstama demokrātijai?
46. Kādas pašvaldības pastāv Latvijā?
47. Kādas ir pašvaldību funkcijas?
48. Kādas ir pašvaldību institūcijas?
49. No kā veidojas pašvaldību budžets?
50. Kāpēc pašvaldības ir nepieciešams demokrātijas elements?
51. Ir izteikts viedoklis, ka efektīvāk būtu uzticēt vietējo pārvaldi valsts ieceltiem administratoriem. Komentējiet!
52. Vai Latvijas pašvaldību sistēma ir optimāla no dažādu funkciju viedokļa? Argumentējiet savu viedokli!
53. Kāpēc valsts iejaucas ekonomikā?
54. Kādas ir valsts funkcijas ekonomikā?
55. Kāda likumdošana ir nepieciešama ekonomikas jomā? Kāpēc?
56. Kas ir monetārā politika? Raksturojiet pašreizējo Latvijas monetāro politiku!
57. Kāpēc ir nepieciešama Latvijas Bankas neatkarība?
58. Kādi ir argumenti par labu monetārās politikas maiņai? Kas uzlabotos, kas pasliktinātos? Argumentējiet savu viedokli!
59. Kādas ir alternatīvas stingrai monetārai politikai?
60. Kas ir valsts sektors ekonomikā? Kāpēc tāds pastāv?
61. Kā veidojas valsts budžets?
62. Salīdziniet Latvijas budžetu ar vairāku kaimiņvalstu budžeti. Komentējiet politiskās atšķirības starp prioritātēm!

7.1. Starptautiskās attiecības un to izcelšanās

Starptautisko attiecību jēdzienā ir ietverta nozīmīga pretruna, kas atspoguļo tā mainīgo dabu. Proti, rakstot vai runājot par starptautiskajām attiecībām, cilvēki parasti domā attiecības starp valstīm. Līdz ar to starptautiskās attiecības būtu pareizāk dēvēt par starpvalstu attiecībām. Starptautisko attiecību jēdziens ir iesakņojies tāpēc, ka tā rašanās laikā (šā gadsimta pirmajā pusē) valdīja uzskats — valsts robežām jāsakrīt ar attiecīgas tautas apdzīvotu teritoriju. Valsts šādā izpratnē bija tautas (vai nācijas) eksistences forma, kas pārstāvēja “tautu” attiecībās ar citām nācijām. Jēdzieniskais paradokss iesakņojās tik dziļi, ka pat pēc Otrā pasaules kara, veidojot jaunu globālu starptautisko organizāciju, to nosauca par Apvienoto Nāciju Organizāciju, nevis par apvienoto valstu organizāciju. Protams, ANO sastāv no valstīm, nevis no tautām. Tādas tautas vai nācijas, kas nav organizētas valstīs, nevar kļūt par starptautisko attiecību subjektiem.

Valstis un tautas nav mūžīgas. Sākotnējās cilvēces attīstības stadijās tās vēl nepastāvēja. Pirmās valstis veidojās jau pirms tūkstošiem gadu, tomēr starptautiskās attiecības mūsdienu izpratnē sāka veidoties tikai 17. gadsimtā, kad pēc Trīsdesmit gadu kara 1648. gadā Eiropas valstis noslēdza Vestfāles mieru. Lielā laika atstarpe starp valsts veidošanos un starptautisko attiecību principu nostiprināšanos ir skaidrojama tādējādi, ka pirms 17. gadsimta Eiropā vienotas valstis vēl nepastāvēja. Viduslaikos tās bija sadrumstalotas mazos feodālos veidojumos, kuru valdniekiem savu lēņu ietvaros piederēja gandrīz neierobežota vara. Valsts ietvaros trūka sakaru starp novadiem, centrālā vara nespēja kontrolēt visu teritoriju un pārstāvēt to attiecībās ar citām zemēm. Feodāļi savās lēņu teritorijās izpildīja visas valsts funkcijas — sprieda tiesu, iekasēja nodokļus un vajadzības gadījumā uzturēja sakarus ar feodāliem veidojumiem citās zemēs. Trūka tiešas saiknes starp zemākajiem slāņiem (zemniekiem, pilsētniekiem) un valsts varu. Valsts vairāk atgādināja feodāļu apvienību nekā mūsdienu valsti.

Centralizētas valstis Eiropā nostiprinājās tikai 17. gadsimtā — vispirms Francijā, Anglijā, Zviedrijā, Habsburgu impērijā un Krievijā. Centralizācijas process turpinājās arī vēlāk, un valdnieki ieguva absolūtu varu savās zemēs, bet feodālo veidojumu patstāvība atmira. Līdz ar to radās suverenitātes jēdziens, kam sākotnēji bija personāls saturs — valdīja uzskats, ka katram valdniekam pieder suverēna, neierobežota vara savā valstī. Vēlāk suverenitātes jēdzienu sāka attiecināt nevis uz monarha personu, bet uz valsti. Līdz ar demokrātijas attīstību 19. un 20. gadsimtā izplatījās priekšstats, ka suverēnā vara valstī pieder tautai, kas to pauž ar vēlētu institūciju starpniecību. Mūsdienās ar suverenitāti saprot specifisku valsts kvalitāti — neatkarību savu funkciju realizēšanā gan iekšējās lietās, gan ārlietās.

7.2. Starptautisko attiecību sistēma

Starptautisko attiecību sistēma, kas balstās uz suverenitātes principu, tika iedibināta pamazām. Tā galīgi noformējās 1815. gadā Vīnes kongresā. Pēc Napoleona Francijas sakāves Eiropas valstu valdnieki šajā kongresā vienojās ne tikai par Eiropas karti, bet arī par starpvalstu diplomātisko attiecību principiem. Tomēr 19. gadsimtā tie tika attiecināti tikai uz “civilizētām” kristīgām valstīm. Eiropas koloniālās impērijas šos principus nevēlējās ievērot attiecībās ar Āzijas un Āfrikas zemēm, kuru suverēnās tiesības netika atzītas. Tikai dažām spēcīgām valstīm (Japānai, Ķīnai, Otomaņu impērijai) izdevās panākt, ka Eiropas valdnieki tās atzīst par līdzvērtīgām suverēnām valstīm.

Līdz ar suverēnu centralizētu valstu nostiprināšanos izveidojās starptautiskā sistēma, kas sastāvēja no šīm valstīm. Atsevišķo valstu spēku līdzsvars un ietekmes sadalījums nodrošināja starptautisko mieru un sistēmas stabilitāti. Tomēr nereti radās problēmas, kuras nebija iespējams atrisināt vienas valsts ietvaros, piemēram, konflikti starp vairākām valstīm. Lai šādus jautājumus risinātu miera ceļā, tika veidotas starptautiskas organizācijas. 19. gadsimtā tās vēl nebija pastāvīgas — specifisku problēmu risināšanai tika sasaukti kongresi, kuru darbā piedalījās ietekmīgākās valstis. Nedaudz vēlāk veidojās pastāvīgas starptautiskas organizācijas, kas bija paredzētas tādu

specifisku funkciju veikšanai, kurās bija ieinteresētas daudzas valstis (piemēram, Starptautiskā pasta savienība).

Pastāvīgas starptautiskās organizācijas sevišķi strauji attīstījās pēc Pirmā pasaules kara. Vācijas sakāve, Krievijas un Austroungārijas impērijas sabrukums radīja vēlēšanos pārveidot starptautisko sistēmu uz demokrātisku principu un tautu pašnoteikšanās tiesību pamata. Daudzi cilvēki loloja cerības, ka pēc Pasaules kara beigām mieru un starptautiskās sistēmas stabilitāti varēs nodrošināt nevis ar spēku līdzsvaru un lielvalstu konfrontāciju, bet konsultāciju un kolektīvu lēmumu ceļā starptautisku organizāciju ietvaros. Šādas noskaņas ietekmē tika izveidotas jaunas, pastāvīgas starptautiskas organizācijas, kuru mērķis bija nodrošināt kolektīvu drošību. Spilgtākais piemērs bija Tautu Savienība, kura apvienoja lielāko daļu Eiropas valstu, taču veidojās arī citas starptautiskas organizācijas.

Jaunā starptautiskā sistēma tomēr nedarbojās pietiekami efektīvi. Vairākas valstis ar to nebija apmierinātas. It sevišķi Vācija un Padomju Savienība bija gatavas par saviem atšķirīgajiem mērķiem cīnīties ar vardarbīgām metodēm. To darbības rezultātā izcēlās Otrais pasaules karš un sabruka starpkaru posmā iedibinātā starptautiskā sistēma, kas balstījās uz Tautu Savienību un kolektīvās drošības ideju.

Pēc Vācijas un tās sabiedroto sakāves globālā mērogā tika atjaunota kolektīvās drošības sistēma. 1945. gadā izveidoja Apvienoto Nāciju Organizāciju, kas daudzējādā ziņā ir Tautu Savienības pēctece. Tomēr starpkaru posma pieredze lika politiķiem un zinātniekiem ar lielāku piesardzību raudzīties uz starptautiskajām attiecībām un centieniem starptautiskas problēmas risināt ideālisma garā. Tieši pēckara posmā izvērtās starptautisko attiecību pētniecība un šis pētījumu virziens nostiprinājās kā patstāvīga politikas zinātnes nozare.

7.3. Starptautisko attiecību teorijas

Starptautisko attiecību pētnieki ir centušies dot atbildi uz pašiem nozīmīgākajiem jautājumiem, ko sev izvirza ārpolitikas veidotāji un interesenti, proti, — kā funkcionē starptautiskā sistēma, kas ir tās elementi, kas pieņem globālas nozīmes politiskos lēmumus, kādas

intereses dominē starptautiskajā vidē. Izveidojušās divas atšķirīgas zinātniskas pieejas šiem jautājumiem: reālisms un institucionālisms.

Pēc reālisma virziena pārstāvju uzskata, vara un materiālie resursi visā pasaulē joprojām tiek koncentrēti atevišķu valstu līmenī. Viņi apgalvo, ka starptautiskā sistēma savā būtībā ir anarhiska, tā balstās uz spēku līdzsvaru starp valstīm ar pretējām interesēm. Šādu uzskatu pamatā ir pieņēmums, ka visas valstis ir unitāras, tām ir organiskas intereses un katra valsts principā spēj norobežoties no mijiedarbības ar citām valstīm.

Institucionālisms ir otrs virziens, kas ietver vairākas ārpolitiskās domas skolas. To pārstāvjiem kopīgs ir uzskats, ka mūsdienu pasaulē valstis vairs nav unitāras, vara vairs nav koncentrēta tikai to valdību rokās. Viņi pieņem, ka ikvienā valstī ir dažādas cilvēku grupas ar dažādām interesēm, turklāt neviena valsts nevar eksistēt, norobežojoties no citām. Ideālisms balstās uz pieņēmumu, ka sadarbība starp dažādām valstīm sasniegusi neatgriezenisku līmeni, kurā globālas nozīmes lēmumi tiek pieņemti galvenokārt starptautiskajās organizācijās. Neviena valsts vairs nevarot pastāvēt nošķirti no citām valstīm, un katras valsts rīcību nosakot ne vairs iekšēji apsvērumi, bet gan starptautiskās norises.

Protams, neviens no šiem virzieniem nevar pretendēt uz absolūtu patiesību. Pasaules norises ir tik kompleksas, ka tās var izskaidrot, tikai savienojot abas pieejas. Tomēr saglabājas principiāla atšķirība abu virzienu pārstāvju domāšanā. Reālisti domā, ka starptautiskās sistēmas būtība paliek nemainīga neatkarīgi no sabiedrības attīstības gaitas, bet ideālisti turas pie uzskata, ka demokrātijas un liberālisma ideju ekspansija liek mainīties arī starpvalstu attiecībām.

7.4. Drošības politika

Pēc iepriekš minētā redzams, ka reālisti tiecas domāt par ārpolitiku tādās kategorijās kā militāra vara, spēku līdzsvars, ekonomiskais potenciāls, unitāras valsts spēja mobilizēt iekšējos resursus ārpolitisku mērķu sasniegšanai. Reālistu domāšana koncentrējas uz drošību. Par ārpolitikas galveno uzdevumu valsts līmenī šā virziena piekritēji uzskata valsts nodrošināšanu pret draudiem no ārpuses.

Baltijas bataljons 1995. gada 8. februārī.

Saskaņā ar reālistu domām miers un stabilitāte pasaulē rodas pirmām kārtām no militāro spēku līdzsvara starp valstīm. Skaidrojot vēsturi no šāda viedokļa, radies pieņēmums, ka ilgstošā stabilitāte 19. gadsimta Eiropā varējusi saglabāties tāpēc, ka starp tālaika lielvalstīm — Franciju, Angliju, Krieviju, Vāciju un Austroungāriju — pastāvēja spēku līdzsvars un visas valstis bija ieinteresētas to saglabāt. Ja viena no šīm lielvalstīm centās panākt kontinenta teritoriālu pārdali savā labā, tad visas pārējās lielvalstis iejaucās konfliktā un pūlējās atjaunot līdzsvaru. Piemēram, kad 1878. gadā Krievija un tās sabiedrotā Bulgārija iznīcinoši sakāva Otomaņu impērijas karaspēku, Eiropas lielvalstis iejaucās miera sarunu procesā, lai Krievija nevarētu izdarīt kardinālus pārkārtojumus Balkānos, tādējādi izjaucot spēku līdzsvaru. Berlīnes kongresā 1878. gadā citas lielvalstis piespieda Krieviju atteikties no daudzām prasībām, ko tā izvirzīja sakautajiem turkiem.

Reālistu vidū valda viedoklis, ka pagājušā gadsimta starptautisko sistēmu var uzskatīt par daudzpolāru sistēmu. Tas nozīmē, ka vienlaicīgi pastāvēja daudzi varas centri (lielvalstis), bet mazās valstis manevrēja starp tām, lai no lielvalstu savstarpējām pretrunām gūtu maksimālu

labumu. Arī mūsu gadsimta starpkaru posma starptautisko sistēmu parasts uzskatīt par daudzpolāru — pirms Otrā pasaules kara sākuma lielvalstis nebija apvienojušās blokos, bet savas nacionālās intereses centās īstenot individuāli.

Situācija krasi mainījās pēc Otrā pasaules kara. Līdz ar Vācijas un Japānas sakāvi, kā arī ar Lielbritānijas un Francijas koloniālo impēriju norietu pasaulē palika tikai divas tā saucamās superlielvalstis — ASV un PSRS. Vienīgi šīm valstīm bija tik liels militārais un ekonomiskais potenciāls, kas ļāva nopietni apdraudēt vienu otru. Citas attīstītās valstis grupējās ap šiem diviem varas centriem. Rietumu demokrātiskās valstis ar tirgus saimniecību pievienojās ASV vadītajam blokam (to sauca par “pirmo pasauli”), bet sociālistiskās valstis ar centralizētu plānveida ekonomiku — PSRS vadītajam grupējumam (to sauca par “otro pasauli”).

Divpolārā starptautisko attiecību sistēma balstījās nevis uz attiecībām starp individuālām valstīm, bet uz superlielvalstu saikni un to sabiedroto konsolidāciju militārās aizsardzības organizācijās — Ziemeļatlantijas līguma organizācijā (NATO) un Varšavas līguma valstu organizācijā. Varšavas līguma organizācija izjuka līdz ar demokrātisko reformu procesu Austrumviduseiropā un PSRS. NATO joprojām pastāv un meklē jaunu lomu mainīgajā pasaulē.

Ziemeļatlantijas līguma organizācija (NATO)

NATO nodibināta 1949. gadā. Tās izveidošanā piedalījās ASV, Kanāda un desmit Eiropas valstis, kas vēlējās kopīgi aizsargāt demokrātiju un tirgus ekonomiku pret iespējamo komunistisko valstu uzbrukumu. Tagad NATO apvieno 19 dalībvalstis — ASV, Kanādu, Lielbritāniju, Islandi, Dāniju, Norvēģiju, Beļģiju, Luksemburgu, Nīderlandi, Vāciju, Franciju, Spāniju, Portugāli, Itāliju, Grieķiju, Turciju, Poliju, Čehiju un Ungāriju. Šo valstu kopīgais mērķis ir aizsargāt visu dalībvalstu brīvību un drošību ar militāriem un politiskiem līdzekļiem. Saskaņā ar NATO pamatlīguma (t.s. Vašingtonas līguma) nosacījumiem uzbrukums vienai NATO dalībvalstij tiks uzskatīts par uzbrukumu visai aliansei un saņems kopīgu pretsparu.

NATO valstis saliedē tādas kopīgas vērtības kā demokrātija, cieņa pret cilvēktiesībām un tiesisku valsti. Ģeopolitiskā nozīmē NATO iedzīvina Eiropas drošības sasaisti ar Ziemeļamerikas drošību. NATO struktūras nodrošina ASV klātbūtni Eiropā un to piedalīšanos kontinenta drošības problēmu risināšanā. NATO darbojas kā politiska organizācija, kas apvieno visas 19 organizācijas dalībvalstis. Pastāv arī integrēta NATO militārā struktūra, kas apvieno 17 valstu bruņotos spēkus (izņemums te pagaidām ir Spānija un Francija).

NATO ir šādas galvenās politiskās struktūras:

1. Ziemeļatlantijas padome. Tā ir augstākā politiskā institūcija ar lēmumu pieņemšanas tiesībām. Padomē dalībvalstis pārstāv to pastāvīgi vēstnieki, kas tiekas katru nedēļu. Padome var sanākt arī dalībvalstu ārlietu ministru vai valstu vadītāju līmenī.

2. Aizsardzības plānošanas komitejā dalībvalstis pārstāv vēstnieki vai aizsardzības ministri, kas tiekas vismaz divreiz gadā. Šī institūcija nodarbojas ar kopīgas NATO aizsardzības plānošanu un dod attiecīgos norādījumus NATO militārajai struktūrai.

3. Kodolplānošanas grupa ir galvenais forums konsultācijām par visiem jautājumiem, kas saistīti ar kodolieročiem. Grupā valstis pārstāv aizsardzības ministri vai vēstnieki, un tā tiekas vismaz divreiz gadā.

4. Ģenerālsekretārs ir NATO augstākā politiskā amatpersona. Ģenerālsekretāru ievēlē dalībvalstu pārstāvji. Viņš ir iepriekš minēto politisko komiteju priekšsēdētājs un organizācijas pārstāvis tās attiecībās gan ar dalībvalstu valdībām, gan ar citām valstīm.

Turklāt NATO ir šādas svarīgākās militārās struktūras:

1. Militārā komiteja. Šo instanci pārstāv dalībvalstu bruņoto spēku ģenerālštābu priekšnieki, tā sanāk vismaz divas reizes gadā. Komiteja izstrādā un iesniedz NATO politiskajai vadībai priekšlikumus par nepieciešamajiem militāra rakstura lēmumiem.

2. Integrētā militārā struktūra. To pārstāv dalībvalstu militārpersonas, ko tās nosūtījušas dienēt NATO rīcībā. Struktūra vada NATO bruņotos spēkus un plāno to darbību.

NATO ir izveidojusi speciālus starptautiskus forumus sadarbībai ar valstīm bijušā Austrumu bloka teritorijā. Tās ir

1. Ziemeļatlantijas konsultāciju padome, kas izveidota 1991. gada nogalē. Tā aptver NATO valstis un valstis bijušā Austrumu bloka teritorijā. Padomes uzdevums ir daudzpusējas konsultācijas un viedokļu apmaiņa.

2. Programma "Partnerattiecības mieram". Šī NATO iniciatīva tika radīta 1994.gada sākumā, lai attīstītu praktisku sadarbību starp NATO valstīm un to partneriem bijušā Austrumu bloka teritorijā. Programma nav daudzpusējs konsultāciju forums. Tas ir praktisku pasākumu un konsultāciju kopums, kas vērsts uz individualizētu sadarbību starp NATO un tās partnervalstīm.

Latvija piedalās gan Ziemeļatlantijas sadarbības padomes (NACC), gan programmas "Partnerattiecības mieram" darbā.

Turpretim pēc koloniālisma sabrukuma neatkarību atguvušās valstis Āzijā un Āfrikā izvēlējās citu ceļu. Tās paziņoja, ka nepievienojas nevienam no lielajiem blokiem un meklē savu sabiedrības attīstības ceļu (šīs valstis dēvēja par "trešo pasauli"). Nepievienojušās valstis centās realizēt neatkarīgu ārpolitiku, nepakļaujoties ne Rietumu, ne Austrumu bloka diktātam. Tomēr praksē šo valstu nostāja bieži izvērtās manevrēšanā starp diviem attīstīto valstu grupējumiem, lai iegūtu maksimālu labumu, izdevīgos apstākļos pieslejoties vienai vai otrai pusei. No militāro un ekonomisko spēku samēra viedokļa "trešās pasaules" rašanās nemainīja starptautiskās sistēmas būtību — tā bija divpolāra pasaule, kurā svarīgākos lēmumus pieņēma nevis ANO, bet PSRS un ASV valdība kopā ar saviem sabiedrotajiem.

Līdz ar padomju bloka sabrukumu 1989. — 1991. gadā mainījās starptautiskās sistēmas būtība. Varšavas līguma valstu organizācijas dalībnieces Austrumviduseiropā (Polija, Čehoslovākija, Ungārija, Rumānija, Bulgārija) sāka īstenot patstāvīgu ārpolitiku. Notika Vācijas atkalapvienošana. PSRS sabruka, bet tās mantiniece Krievija paturēja lielāko daļu PSRS militāro un ekonomisko resursu. Krievija, bez šaubām, saglabāja lielvalsts statusu, tomēr ekonomiskā lejupslīde tai neļauj mēroties spēkiem ar ASV. Pēc starptautisko attiecību pētnieku uzskata, minēto pārvērtību rezultātā izveidojusies vienpolāra pasaule, kurā dominē ASV. Citi (īpaši krievu zinātnieki) negrib tam piekrist un apgalvo, ka pasaule virzās atpakaļ uz daudzpolārās sistēmas modeli.

7.5. Eiropas integrācija

Starptautiskās attiecības ir pārāk sarežģīta joma, lai tās pētītu tikai no drošības politikas viedokļa. Ārpolitikas domas skola, ko mēs nosacīti dēvējam par institucionālismu jeb arī par ideālismu, sniedz alternatīvus skaidrojumus. Īpaši svarīgas ir teorijas, kas saistītas ar Eiropas integrācijas procesu. Šīs teorijas uzsvāru liek nevis uz drošību un militāri ekonomisko potenciālu, bet gan uz mūsdienu valstu savstarpējo atkarību ekonomikā un politikā.

Institucionālisma pārstāvji domā, ka Eiropas integrācijas pamatā ir ekonomiski motīvi: saimnieciskā sadarbība Eiropā esot pāraugusi valstu robežas, pilsoņu labklājība varot tikt nodrošināta, tikai Eiropas valstīm sadarbojoties. Daži pārliecināti institucionālisma piekritēji uzsver, ka mūsdienu apstākļos atsevišķa valsts nemaz nav spējīga kontrolēt un vadīt ekonomiskos procesus, kas ir kļuvuši starptautiski. Taču integrācija nav pašmērķis, un lielākā daļa institucionālisma vai ideālisma teoriju neprasa federatīvas Eiropas valsts izveidošanu. Drošības politiku un ārpolitiku vairākums ideālistu gribētu atstāt nacionālās valsts pārziņā. Vairāki šā virziena pārstāvji gan uzsver, ka ekonomiskā sadarbība ar laiku kļūs tik cieša, ka automātiski būs vajadzīga arī sadarbība ārpolitikā.

Eiropas integrācija ir attīstījusies pēc Otrā pasaules kara paralēli tā sauktajai divpolārajai sistēmai. Lai gan idejas par Eiropas valstu sadarbības padziļināšanu bija pazīstamas arī agrāk, pirms 1945. gada tās nevarēja attīstīties, jo Eiropas valstis nebija atteikušās no spēka lietošanas savstarpējos konfliktos. Paradoksāli, ka "aukstā kara" apstākļi un "dzelzs priekšsargs", kas atdalīja komunistiskās zemes no demokrātiskajām valstīm, radīja labvēlīgus apstākļus Rietumeiropas integrācijai. No vienas puses, pastāvot padomju bloka uzbrukuma draudiem, Rietumeiropas valstis meklēja savstarpēju politisku izlīgumu. It sevišķi svarīgi tas bija Francijai un Vācijai, kas bija vairākkārt karojušas viena pret otru. No otras puses, lai pārvarētu pēckara ekonomisko krīzi, bija vajadzīga ciešāka sadarbība ekonomikā. It īpaši svarīga bija sadarbība smagajā rūpniecībā, kas balstījās uz ogļu ieguvu un tērauda ražošanu.

Eiropas integrācija pēckara posmā balstījās uz vairākām institūcijām. Ekonomiskā plāksnē svarīgākās bija 1951. gadā izveidotā Eiropas Ogļu un tērauda kopiena (EOTK), 1957. gadā dibinātās Eiropas Atomenerģē-

tikas kopiena (Eiratoms) un Eiropas Ekonomiskā kopiena (EEK). Pakāpeniski tās saplūda vienotā struktūrā, kas kopš 1993. gada tiek saukta par Eiropas Savienību (ES). Politiskā plāksnē liela nozīme bija 1949. gadā dibinātajai Eiropas Padomei (EP), kas nodrošināja Eiropas valstu sadarbību demokrātijas nostiprināšanas un cilvēktiesību jomā. Bija arī neveiksmīgi centieni nodrošināt Eiropas valstu militāro integrāciju (ar Eiropas Aizsardzības kopienas palīdzību) un dziļāku politisko sadarbību (ar Eiropas Politiskās kopienas palīdzību). Tomēr laika gaitā par centrālo Eiropas integrācijas institūciju kļuva Eiropas Savienība.

Eiropas Savienība

Eiropas Savienība radās uz 1952. gadā izveidotās Eiropas ogļu un tērauda kopienas (EOTK) bāzes. 1967. gadā EOTK apvienojās ar Eiratomu un EEK, un šīs institūcijas kopumā sāka saukt par Eiropas Kopienu (EK). Pašlaik organizācijā ir 15 dalībvalstis — Vācija, Francija, Itālija, Lielbritānija, Spānija, Portugāle, Beļģija, Nīderlande, Luksemburga, Īrija, Grieķija, Austrija, Dānija, Zviedrija un Somija.

1991. gadā Māstrihtā (Nīderlandē) EK valstu vadītāju sanāksmē tika parakstīts līgums par Eiropas Savienības izveidi. Līgums iezīmē ES turpmākās attīstības galvenos mērķus. Tie ir

- 1) ekonomiskās un valūtas savienības izveidošana līdz 1999. gadam;
- 2) ciešāka politiska sadarbība, kas būs pamats kopīgai drošības politikai un ārpolitikai;
- 3) Eiropas pilsonības ieviešana;
- 4) Eiropas parlamenta varas paplašināšana;
- 5) sociālās politikas vienādošana visās dalībvalstīs;
- 6) saliedēšanas fonda izveidošana, lai veicinātu trūcīgāko ES valstu attīstību.

Eiropas Savienībai ir šādas galvenās institūcijas:

1. Eiropas Komisija. Tā ir ES izpildvaras institūcija. Komisijas locekļus ieceļ dalībvalstu valdības, taču viņi strādā neatkarīgi no tām. Komisija ir pārnacionāla struktūra — tai ir ievērojama autonoma vara ekonomikas sfērā, kas attiecas uz visu ES teritoriju. Komisija izstrādā likumprojektus vai lēmumus un iesniedz tos ES Ministru padomei

aptiprināšanai. Turklāt Komisija pārstāv ES starptautiskās organizācijās un kontaktos ar citām valstīm.

2. Ministru padome ir ES augstākā lēmēj institūcija, kuras ietvaros dalībvalstu valdību pārstāvji apspriež ES likumdošanas aktus un balso par tiem. Sanāksmēs piedalās dalībvalstu ministri, kas ir kompetenti attiecīgā jautājuma risināšanā.

3. Eiropas Parlaments. Parlamentā ir 626 deputāti, ko tiešās vēlēšanās ievēlē ES dalībvalstu pilsoņi. Parlaments nepieņem likumus, bet diskutē un izsaka viedokli par jauniem ES likumiem, pirms ES Ministru padome pieņem lēmumu. Vajadzības gadījumā Parlaments var atlaist Eiropas Komisiju.

4. Eiropas Justīcijas tiesa. ES līgumi piešķir kopīgiem likumiem prioritāti pār dalībvalstu likumiem. Ja veidojas konflikts starp kādas valsts likumdošanu un kopīgiem likumiem, tad tiesa izskata situāciju un pieņem lēmumu, kas ir dalībvalstīm saistošs. Tiesā var vērsties ne tikai ES iestādes un dalībvalstis, bet arī visu dalībvalstu pilsoņi un organizācijas, ja tiek pārkāptas tiesības, ko garantē ES likumi.

Eiropas Savienība šobrīd joprojām atrodas integrācijas procesā, ko nevar uzskatīt par pabeigtu. Tas virzās no suverēnu valstu sadarbības uz tādu pārnacionālu struktūru veidošanu, kas pilnīgi vai daļēji pārņem valsts suverēnās tiesības noteikt savu iekšējo kārtību un veidot savu ārpolitiku.

ES šobrīd sastāv no trim pilāriem, kuru ietvaros dažādos līmeņos sadarbojas ES dalībvalstis. Tie ir ekonomiskais pilārs (Eiropas Kopiena), ES valstu kopīgā drošības politika un ārpolitika, iekšpolitiskie jautājumi un tieslietas. Pirmā pilāra ietvaros ES dalībvalstis ir sasniegušas tādu integrācijas līmeni, ka vara ekonomiskajos jautājumos faktiski pieder Eiropas līmeņa institūcijām — Eiropas Komisijai un ES Ministru padomei. Citos pilāros vēl nav izveidotas pārnacionālā (supranacionālā) līmeņa struktūras, tomēr attīstība notiek šajā virzienā. Eiropas Savienībā pastāv arī Eiropas Parlaments, ko tiešās vēlēšanās ievēlē Eiropas pilsoņi.

Minētie faktori atšķir Eiropas Savienību no citām starptautiskām organizācijām, kas darbojas starpvaldību līmenī. Eiropas integrācija šo līmeni ir pāraugusi. Sadarbība norit gan pārnacionālā līmenī, gan valdību līmenī, gan reģionālā līmenī. Eiropas Parlamenta eksistence nodrošina vertikālu saikni starp starptautiskās organizācijas vadošajām institūcijām

un organizācijas dalībvalstu pilsoņiem. Šāda saikne nav raksturīga citām starptautiskām organizācijām.

Eiropas integrācija ir sasniegusi tādu līmeni, ka Eiropā sākušas mainīties valstiskās suverenitātes robežas. Ekonomikā vara pārgājusi pārnacionālu struktūru pārziņā, turklāt lielāku patstāvību saimnieciskajos jautājumos ieguvuši ES valstu reģioni un novadi, kas savstarpēji sadarbojas pāri valstu robežām. Eiropas pilsonības veidošana, vienotas bezvīzu telpas ieviešana un Eiropas mēroga policijas institūciju radīšana mainījusi suverenitātes robežas arī tieslietu un iekšlietu jomā.

Viss minētais pamato ideālisma virziena pieņemumu, ka varas koncentrācija unitāras valsts valdības rokās ir pārejoša parādība. Lielā mērā tas attiecas arī uz ārpolitikas vietu starp citiem valsts politikas virzieniem. Laiks, kad ārpolitika (kā diplomātiskās attiecības) bija vienīgais kanāls kādas valsts sakariem ar ārpasauli, ir pagājis. Mūsdienās diplomātu starpniecība nav nepieciešama, lai savstarpēji sazinātos divu valstu prezidenti vai ekonomikas ministri — problēmu risināšanai ne vienmēr vajadzīgs sūtīt ceļā diplomātus, bieži vien pietiek ar telefona sarunu.

Ārpolitika mūsdienās arvien mazāk ir profesionālu diplomātu darbības lauks, arvien vairāk tajā iesaistās visi pilsoņi, kam ir kontakti ar cilvēkiem citās valstīs. Ir radies pat īpašs termins, ar ko apzīmē tiešus un neformālus sakarus starp dažādu valstu iedzīvotājiem, — tautas diplomātija. Tomēr tas nenozīmē, ka vairs nav vajadzīgas ārlietu ministrijas un profesionāls diplomātiskais dienests. Gluži otrādi, — padziļinoties starptautiskajai sadarbībai, vajadzīgs arvien lielāks skaits cilvēku ar speciālām zināšanām par starptautisko attiecību principiem, par stāvokli citās valstīs un starptautiskajām normām.

Ārlietu ministrijai salīdzinājumā ar citām valsts izpildvaras institūcijām ir divējādas funkcijas. No vienas puses, līdzīgi citām izpildvaras iestādēm, šī ministrija pārstāv savas valsts valdību, parlamentu, pilsoņus un organizācijas ārzemēs, izpilda valdības un parlamenta dotos uzdevumus. No otras puses, diplomātiskais dienests ir kanāls, pa kuru valsts sazinās ar ārpasauli, pauž savu viedokli starptautiskā līmenī un saņem informāciju no citām valstīm vai starptautiskām organizācijām. Izmantojot šo kanālu, ārvalstis dara zināmu savu viedokli un var ietekmēt iekšpolitiskus lēmumus vai situāciju kādā konkrētā valstī.

7.6. Latvijas ārpolitika

Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošana 1991. gadā notika vienlaikus ar starptautisko kontaktu atjaunošanu valdību līmenī. Vairākums demokrātisko valstu Latvijas pievienošanu Padomju Savienībai nekad nebija atzinušas par likumīgu aktu — tās nebija atzinušas Latvijas inkorporāciju PSRS *de iure*. Sevišķi konsekventu politiku šajā ziņā piekopa ASV. Tur kopš 1940. gada darbību turpināja Latvijas sūtniecība, kas pārstāvēja okupētās Latvijas valsts un tās pilsoņu intereses. Neatzīšanas politikas rezultātā Latvijas Republika joprojām pastāvēja kā starptautisko tiesību subjekts.

Tomēr pēc tam, kad 1990. gada 4. maijā Latvijas Augstākā padome deklarēja nodomu atjaunot neatkarību un pasludināja pārejas posma sākumu, ārvalstis nesteidzās atjaunot oficiālas attiecības ar Latvijas Republikas valdību. No vienas puses, pirms valdības starptautiskās atzīšanas vajadzēja pārliecināties par tās spēju kontrolēt situāciju valstī un nodrošināt stabilitāti. No otras puses, ārvalstu valdības nevēlējās saasināt attiecības ar Padomju Savienību, kuras valdība negribēja atzīt Baltijas valstu neatkarību. Lūzums notika 1991. gada augustā, kad pēc ortodoksālo komunistu puča sakāves Maskavā radās labvēlīga situācija Baltijas valstu neatkarības faktiskai atjaunošanai. 1991. gada 21. augustā Augstākā padome deklarēja, ka valsts neatkarība ir atjaunota. Dažu dienu laikā vairāku valstu valdības nodibināja oficiālas attiecības ar Latviju. Dažas valstis paziņoja par Latvijas neatkarības atzīšanu, citas — par attiecību atjaunošanu (valstis, kuras nebija atzinušas Latvijas pievienošanu PSRS).

Ieiešana starptautiskajā aprītē 1991. gadā Latvijai nebija viegls uzdevums. Lai gan valsts tika atjaunota uz 1920. gada Satversmes konstitucionālās bāzes un okupācijas laikā ārzemēs bija darbojušies Latvijas diplomāti, pasaule kopš 1940. gada bija kardināli mainījies un valsts ārpolitiku vajadzēja veidot no jauna.

Pirmos atjaunotās neatkarības gadus (1991. — 1994.) ārpolitikā iezīmēja Latvijas atgriešanās starptautiskajā aprītē neatkarīgas valsts kvalitātē. Bija jāpieliek lielas pūles, lai citas valstis izprastu atšķirību starp Baltijas valstīm, kuru neatkarība tika atjaunota, un jaunajām valstīm, kas 1991. gadā izveidojās no bijušajām padomju republikām.

Dānijas karaliene Dainu kalnā 1992. gada 30. augustā.

Zviedrijas karalis un karaliene Brīvdabas muzejā 1992. gadā.

ASV prezidents Bils Klintons Bastejkalnā 1994. gada 6. jūlijā.

Hilarija Klintone pie Brīvības pieminekļa 1994. gada 6. jūlijā.

Zviedrijas premjers Karls Bilts Rīgas lidostā.

Čehijas prezidents Vāclavs Havels Vecrīgā 1996. gada 13. jūnijā.

Atšķirībā no šīm valstīm Latvija, Lietuva un Igaunija nevēlējās iestāties Neatkarīgo Valstu Sadraudzībā (NVS) un izraudzījās rietumniecisku orientāciju. Tomēr Krievijas armijas atrašanās Baltijas valstīs lika citām zemēm šaubīties par to spēju atdalīties no pēcpadomju telpas.

Šajā laikposmā Latvijas valdība ne tikai izveidoja diplomātiskās attiecības ar citām valstīm (tās sauc par divpusējām jeb bilaterālām attiecībām), bet arī pievienojās starptautiskām organizācijām (starptautiskās attiecības to ietvaros sauc par daudzpusējām jeb multilaterālām attiecībām). Sevišķi svarīgi, ka Latvija tika uzņemta Apvienoto Nāciju Organizācijā (ANO) un Eiropas Drošības un sadarbības organizācijā (EDSO) — organizācijās, kuras 1940. gadā vēl nepastāvēja.

Apvienoto Nāciju Organizācija (ANO)

ANO ir globāla mēroga starptautiska organizācija, kas pašlaik apvieno 185 valstis. Tā dibināta 1945. gadā, lai apvienotu visas miermīlīgās valstis, nodrošinātu mieru visā pasaulē un iedzīvinātu jaunu starptautisko attiecību modeli. Latvija iestājās ANO 1991. gada 17. septembrī. Tai ir divas pastāvīgas misijas ANO ietvaros — Ņujorkā un Ženēvā.

ANO ir šādas galvenās struktūras:

1. Ģenerālā asambleja — ANO galvenā lēmēj institūcija, kurā iekļautas visas ANO dalībvalstis. Reizi gadā Asambleja tiekas regulārā sesijā, bet pēc Drošības padomes vai dalībvalstu vairākuma pieprasījuma tiek sasauktas ārkārtas sesijas. Ģenerālā asambleja pieņem lēmumus ar balsu vairākumu.

2. Sekretariāts — ANO izpildinstitūcija, kuras sastāvā ir ANO ģenerālsekretārs un sekretariāta pastāvīgie darbinieki. ANO ģenerālsekretāru pēc Drošības padomes ieteikuma ievēlē Ģenerālā asambleja.

3. Drošības padome — speciāla ANO institūcija, kuras uzdevums ir miera un drošības uzturēšana pasaulē. Padomē ir piecpadsmit dalībvalstis, desmit no tām ievēlē Ģenerālā asambleja, bet piecas valstis (Lielbritānija, Francija, Ķīna, ASV un Krievija) ir padomes pastāvīgas locekles. Pastāvīgajām locekļēm ir veto tiesības, tāpēc tās var bloķēt jebkuru lēmumu. Drošības padomes lēmumi ir saistoši visām ANO dalībvalstīm.

4. Ekonomiskā un sociālā padome — speciāla ANO institūcija, kuras pārraudzībā ir sadarbība izglītības un kultūras jomā, starptautisko ekonomisko, sociālo un kultūras jautājumu risināšana, rūpes par cilvēktiesību un pamatbrīvību ievērošanu. Padomē ir 54 valstis, ko ievēlē Ģenerālā asambleja uz četriem gadiem. Kopš 1996. gada starp tām ir arī Latvija.

5. Aizbildnības padome — ANO institūcija, kas dibināta, lai uzraudzītu dekolonizācijas procesu. Pēc intensīva darba 1960. gados padomes nozīme ir stipri mazinājusies.

6. Starptautiskā tiesa — ANO nozīmīgākā juridiskā institūcija. Tiesa izšķir valstu savstarpējās sūdzības. Tomēr tas iespējams tikai tad, ja konflikta izskatīšanai tiesā piekrīt visas tajā iesaistītās puses.

Eiropas Drošības un sadarbības organizācija (EDSO)

EDSO ir dibināta 1975. gadā Helsinkos. Līdz 1994. gadam to sauca par Eiropas Drošības un sadarbības konferenci (apspriedi). Sākotnēji EDSO sastāvā bija 35 dalībvalstis, pašlaik to skaits sasniedzis 54. Latvija ir EDSO dalībvalsts kopš 1991. gada 10. septembra.

EDSO tika dibināta, lai mazinātu saspīlējumu starp Rietumu un Austrumu bloku, pārvirzot starptautisko attiecību smaguma centru no divu naidīgu bloku attiecībām uz 35 valstu savstarpējām attiecībām. Sākotnēji EDSO nodarbojās ar trim problēmu grupām (tā saucamajiem "groziem"):

- 1) savstarpējās uzticības veicināšanas pasākumi drošības sfērā;
- 2) sadarbība ekonomikā, zinātnē, tehnoloģijas un vides aizsardzības laukā;
- 3) sadarbība humanitārajos jautājumos, informācijas apmaiņā, kultūras un izglītības jomā.

Tagad EDSO risina arī atbrūpošanās un konfliktu novēršanas jautājumus.

EDSO ir šādas galvenās struktūras:

1. Valstu vadītāju tikšanās. Tā ir EDSO augstākā instance, kas sanāk reizi divos gados.

2. Ārlietu ministru padome. Sanāk uz sesijām ne retāk kā reizi gadā. Padome ievēl EDSO prezidējošo valsti, kas mainās ne retāk kā reizi

gadā. Prezidējošā valsts pārstāv organizāciju starptautiski un koordinē tās zemāko struktūru darbu. 1995. gadā EDSO prezidēja Ungārija, bet 1996. gadā — Šveice.

3. Pastāvīgā padome. Šī struktūra atrodas Vīnē, un tajā pārstāvētas visu dalībvalstu pastāvīgās delegācijas.

EDSO ir arī citas institūcijas, piemēram, Augstais komisārs nacionālo minoritāšu jautājumos ar savu sekretariātu (Hāgā), Konflikta novēršanas centrs (Vīnē) un Demokrātisko institūciju un cilvēktiesību birojs (Varšavā).

Sadarbojoties ar demokrātisko valstu valdībām un starptautiskām organizācijām, Latvijas diplomātiskajam dienestam izdevās panākt, ka 1994. gadā no Latvijas tika izvesta Krievijas armija. Līdz ar šo notikumu faktiski bija beidzies neatkarības atjaunošanas posms Latvijas ārpolitikā. Sākās jauns posms, ko raksturo centieni integrēties Rietumu starptautiskajās struktūrās.

Jau 1992. gadā Latvija veica pirmos pasākumus, lai veidotu ciešākas attiecības ar Eiropas Savienību un NATO. 1994. gadā šie centieni guva dziļāku saturu. Latvija un Eiropas Savienība noslēdza Brīvās tirdzniecības līgumu, kas stājās spēkā 1995. gadā. Pēc tam tika noslēgts arī Eiropas līgums, kas radīja asociāciju starp Latviju un ES un pavēra Latvijai perspektīvu iestāties ES. 1994. gadā Latvija padziļināja attiecības arī ar NATO — pievienojās NATO programmai "Partnerattiecības mieram", kuras ietvaros attīstās praktiska sadarbība starp Latviju un NATO struktūrām tādās nozarēs kā miera uzturēšana un humanitāras misijas.

Jaunie ārpolitiskie mērķi tika izvirzīti demokrātiskā ceļā. 1995. gada sākumā Ārlietu ministrija sagatavoja dokumentu "Latvijas ārpolitikas pamatvirzieni līdz 2005. gadam" un iesniedza to Saeimā apstiprināšanai. Dokuments tika akceptēts ar lielu balsu vairākumu. Tas nosprauž Latvijas ārpolitikas stratēģiskos mērķus — virzību uz pievienošanos Eiropas Savienībai un NATO. Šos uzdevumus 1995. gada decembrī vēlreiz ar saviem parakstiem kopīgā paziņojumā apstiprināja Saeimas frakciju pārstāvji.

1995. — 1996. gadā Latvijas ārpolitika bija vērsta uz Saeimas apstiprināto uzdevumu īstenošanu. Daudzpusējo attiecību jomā turpinājās konsekventa virzība uz iestāšanos ES un NATO. Paralēli tam attīstījās

reģionālā sadarbība. Tika noslēgts Latvijas, Lietuvas un Igaunijas brīvās tirdzniecības līgums tirdzniecībai ar lauksaimniecības precēm. Latvija kļuva par prezidējošo valsti Baltijas jūras valstu padomē (BJVP — organizācija, kas apvieno visas Baltijas jūras piekrastes valstis, Norvēģiju, Islandi, tajā pārstāvēta arī Eiropas Komisija). Turpinājās sadarbība starp Ziemeļvalstīm (Somiju, Zviedriju, Dāniju, Norvēģiju, Islandi) un Baltijas valstīm — tā pazīstama kā “formula 5 + 3”.

Divpusējo attiecību jomā turpinājās attiecību diversifikācija. 1991. — 1994. gadā Latvijas diplomātija galvenokārt koncentrējās uz Eiropas Savienības valstīm, ASV un Krieviju, bet pēdējos gados lielāka uzmanība divpusējo attiecību jomā tiek pievērsta citām pasaules daļām — Baltijas jūras reģionam, Austrumviduseiropai, Āzijai. Tajā pašā laikā padziļinās divpusējās attiecības ar demokrātiskajām Rietumu valstīm. Īpašu atbalstu Latvijas integrācijai NATO sniedz ASV un Dānija. Attiecībā pret integrāciju Eiropas Savienībā tāda loma ir Zviedrijai, Dānijai un Somijai.

Liels darbs tika ieguldīts starptautisko attiecību juridiskās bāzes pilnveidošanā ekonomisko attiecību jomā. Līdz 1996. gada beigām Latvija bija noslēgusi 7 brīvās tirdzniecības līgumus (ar ES, Baltijas valstīm, Eiropas Brīvās tirdzniecības asociāciju, Čehiju, Slovākiju, Slovēniju un Ukrainu), 24 līgumus par investīciju savstarpēju aizsardzību, 11 līgumus par neaplikšanu ar dubultiem nodokļiem. Aktīvās ārējās ekonomiskās politikas rezultātā veidojās sistēma, kas nodrošina tirgus ekonomikas nostiprināšanos un Latvijas pilnvērtīgu iesaisti pasaules ekonomiskajā apritē. Ekonomisko attiecību jomā ļoti nozīmīga ir arī Latvijas iestāšanās Pasaules tirdzniecības organizācijā (PTO). Šis solis ļauj iegūt vislielākās labvēlības režīmu tirdzniecībā ar visām PTO dalībvalstīm (to skaits šobrīd pārsniedz 120), atkrīt vajadzība slēgt individuālus līgumus ar katru no tām.

Latvijas ārpolitikas pamatvirzieni līdz 2005. gadam

(izvilkumi no dokumentiem)

Latvijas Republikas ārpolitikas galvenais uzdevums ir valsts neatkarības nostiprināšana un tās neatgriezeniskuma nodrošināšana.

Tas ir sasniedzams, integrējoties Eiropas drošības, politiskajās un

ekonomiskajās struktūrās, piedaloties Eiropas politikas veidošanā, kontinenta stabilitātes un drošības veicināšanā, kā arī aktīvi iesaistoties pasaules politiskajos procesos. Šā uzdevuma sasniegšanas obligāti priekšnoteikumi ir parlamentārās demokrātijas attīstība, iekšpolitiska stabilitāte un ekonomisko reformu nepārtrauktība Latvijā.

Latvijas Republikas ārpolitikas pamatvirzienu konsekventa un elastīga īstenošana ir viens no nepieciešamiem priekšnoteikumiem, lai Latvija attīstītos par modernu, demokrātisku, drošu un ekonomiski spēcīgu Eiropas valsti.

I. Integrācija Eiropas, transatlantiskās un citās starptautiskās struktūrās

1. Iestāšanās Eiropas Savienībā

Iestāšanās Eiropas Savienībā (ES) ir vienīgā latviešu tautas izdzīvošanas un Latvijas valsts saglabāšanas iespēja. Iekļaušanās ES ekonomiskajā sistēmā veicinās Latvijas saimniecības, zinātnes, izglītības un kultūras straujāku attīstību.

2. Iekļaušanās Eiropas un transatlantiskajās drošības struktūrās

Latvijas aktīva līdzdalība Rietumeiropas Savienībā ļaus tai piedalīties Eiropas Savienības drošības politikas veidošanā.

Mērķtiecīga dalība programmā "Partnerattiecības mieram" un Ziemeļatlantijas Sadarbības padomē (NACC) ir nepieciešama, lai sagatavotos uzņemšanai NATO.

Latvija izmantos visas iespējas, lai kļūtu par pilntiesīgu NATO dalībvalsti. Latvija veicinās tādu NATO paplašināšanos, kas jebkurā tās stadijā palielinās un nostiprinās ne tikai Latvijas, bet arī Eiropas drošību.

3. Darbība starptautiskajās un reģionālajās organizācijās

Mūsu valsts drošības problēmu un svarīgu ārpolitikas uzdevumu risināšanai Latvija turpinās aktīvu darbību pasaules un Eiropas starptautiskajās organizācijās — Apvienoto Nāciju Organizācijā (ANO), Eiropas Drošības un sadarbības organizācijā (EDSO), Eiropas Padomē, Starptautiskajā parlamentu apvienībā (SPA), Baltijas jūras valstu padomē.

II. Baltijas valstu sadarbības padziļināšana

Baltijas valstu visaptveroša sadarbība ir nozīmīga Latvijas, Lietuvas un Igaunijas politiskai un ekonomiskai attīstībai un reģiona drošībai.

Šīs sadarbības veicināšanas priekšnoteikums ir izveidoto institūciju — Baltijas asamblejas, Baltijas Ministru padomes (BMP) un BMP Vecāko amatpersonu komiteju — darbības attīstīšana un pilnīgošana.

III. Divpusējās attiecības reģionālās sadarbības ietvaros

Latvijas Republikas divpusējās attiecības ar visām valstīm tiks veidotas, līdzsvarojot kopīgās intereses, daudzveidojot sadarbības jomas, lai nostiprinātu Latvijas drošību, veicinātu valsts ekonomisko attīstību un labklājību.

1. Eiropas valstis

Prioritāras ir divpusējas attiecības ar ES valstīm. To nosaka Latvijas mērķis iestāties ES.

Latvija turpinās aktīvu sadarbību ar Vāciju, Franciju un Lielbritāniju, kurām ir nozīmīga loma Latvijas suverenitātes nostiprināšanā.

Latvija intensificēs divpusējas attiecības ar Ziemeļvalstīm — Zviedriju, Dāniju, Somiju, Norvēģiju un Islandi, aktivizējot sadarbību starp Baltijas Ministru padomi un Ziemeļvalstu Ministru padomi.

2. Krievija un jaunās neatkarīgās valstis

Latvija uzturēs normālas, uz starptautisko tiesību normām un starptautisko saistību ievērošanas pamata veidotas attiecības ar Krieviju.

Ar jaunajām neatkarīgajām valstīm Latvija veidos uz savstarpēji izdevīgas sadarbības principiem balstītas attiecības.

3. Ziemeļamerika

Sadarbība ar ASV ir viena no Latvijas ārpolitikas divpusējo attiecību prioritātēm, kam jāsekmē Latvijas drošības problēmu risināšana, kā arī valsts ekonomiskā, zinātnes un kultūras attīstība.

Sekmīgas reģionālās sadarbības ietvaros jāpadziļina attiecības ar Ziemeļamerikas Brīvās tirdzniecības līguma (NAFTA) valstīm Kanādu un Meksiku.

4. Pārējie reģioni

Jāveic precīza Latvijas ilgtermiņa interešu izvērtēšana un to pakāpeniska īstenošana Āzijas, Tuvo Austrumu, Austrālijas un Okeānijas, Dienvidamerikas reģionā un citur.

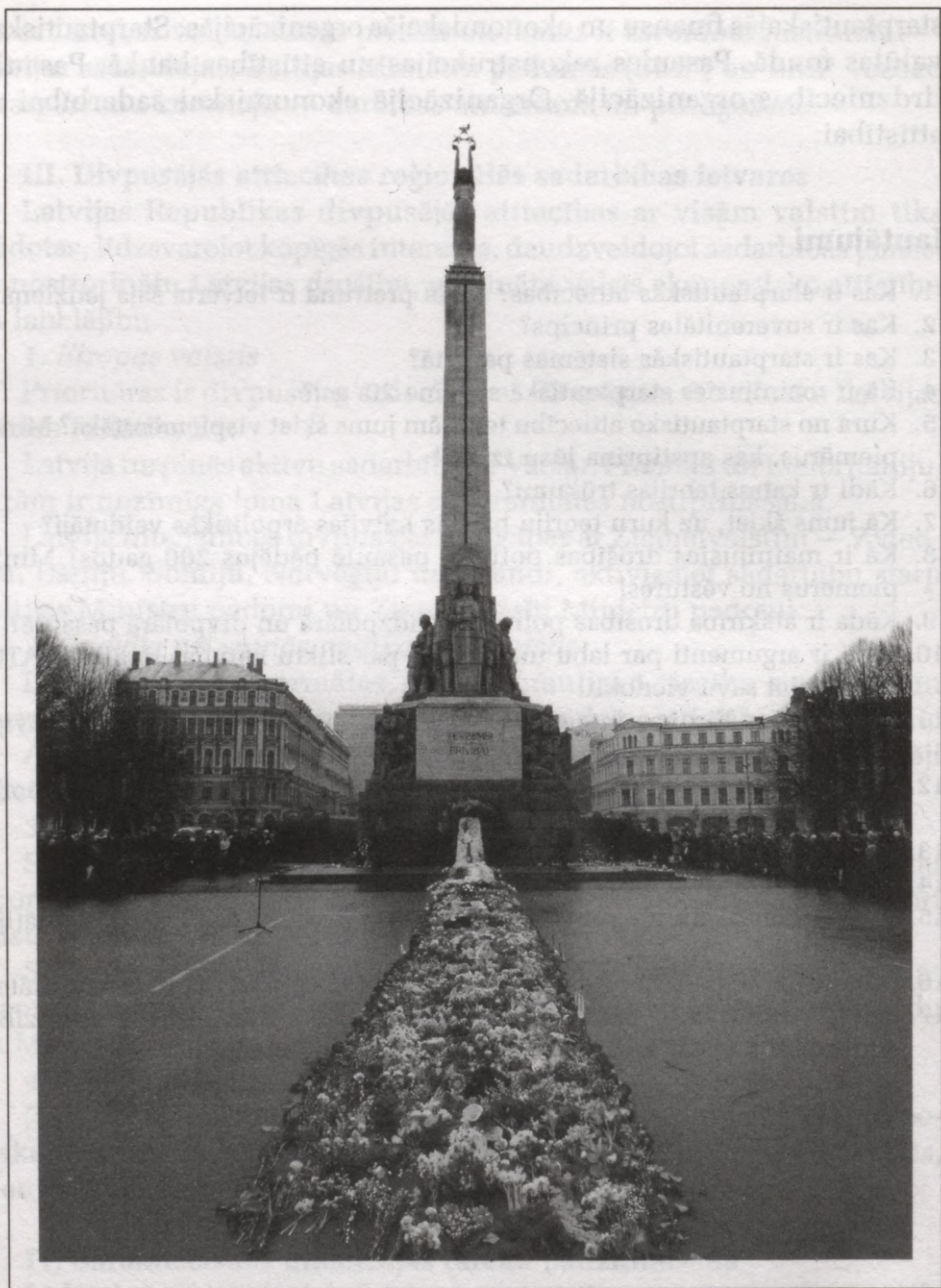
IV. Saimnieciskās dimensijas tālāka padziļināšana

Līdztekus saimnieciskajai integrācijai Eiropas Savienībā Latvija attīstīs sadarbību divpusējo attiecību ietvaros un aktivizēs darbību

starptautiskajās finansu un ekonomiskajās organizācijās: Starptautiskajā valūtas fondā, Pasaules rekonstrukcijas un attīstības bankā, Pasaules tirdzniecības organizācijā, Organizācijā ekonomiskai sadarbībai un attīstībai.

Jautājumi

1. Kas ir starptautiskās attiecības? Kāda pretruna ir ietverta šajā jēdzienā?
2. Kas ir suverenitātes princips?
3. Kas ir starptautiskās sistēmas pamatā?
4. Kā ir mainījusies starptautiskā sistēma 20. gs.?
5. Kura no starptautisko attiecību teorijām jums šķiet vispiemērotākā? Miniet piemērus, kas apstiprina jūsu izvēli!
6. Kādi ir katras teorijas trūkumi?
7. Kā jums šķiet, uz kuru teoriju balstās Latvijas ārpolitikas veidotāji?
8. Kā ir mainījusies drošības politika pasaulē pēdējos 200 gados? Miniet piemērus no vēstures!
9. Kāda ir atšķirība drošības politikā daudzpolārā un divpolārā pasaulē?
10. Kādi ir argumenti par labu un kādi — par sliktu Latvijas dalībai NATO? Pamatojiet savu viedokli!
11. Kā izpaužas Eiropas integrācija? Miniet aktuālus piemērus par Latvijas integrāciju Eiropā!
12. Kādi ir argumenti par labu un kādi — par sliktu Latvijas integrācijai Eiropā? Pamatojiet savu viedokli!
13. Kādas ir Latvijas ārpolitikas prioritātes?
14. Kas Latvijā realizē ārpolitiku?
15. Noskaidrojiet, cik un kurās valstīs pašreiz darbojas Latvijas diplomātijas misijas!
16. Kur, jūsuprāt, būtu nepieciešams koncentrēt Latvijas ārpolitikas aktivitātes?
17. Kur, jūsuprāt, būtu prioritāri jāiegulda budžeta līdzekļi — aizsardzības stiprināšanā vai ārpolitikā? Argumentējiet savu viedokli!

Tautas vainags pie Brīvības pieminekļa 1999. gada 25. martā.

Saturs

Priekšvārds	3
1. nodaļa. Mūsdienu Latvijas politiskās sistēmas vēsture	5
Ievads	5
1.1. Latvijas valsts tapšana	6
1.1.1. Latvijas neatkarības ideja	6
1.1.2. Neatkarības idejas īstenošanas ceļi	7
1.1.3. Latvijas Republika: 1920.–1940.	11
1.2. Okupētā Latvija	14
1.2.1. Opozīcijas kustība padomju režīma apstākļos	19
1.2.2. Padomju sistēmas krīze	21
1.2.3. Pārbūves pirmie gadi: 1985.–1986.	22
1.2.4. Masu organizāciju veidošanās: 1987.–1988.	26
1.2.5. Opozīcija ceļā uz varu: 1989.–1990.	32
1.3. Neatkarības atjaunošana	35
1.3.1. Politiskās sistēmas maiņa neatkarības apstākļos: 1991.–1993.	37
Dokumenti (fragmenti)	44
<i>Jautājumi</i>	49
2. nodaļa. Sabiedrība, valsts un nācija	49
2.1. Sabiedrības izcelšanās un attīstība	49
2.1.1. Profesionālās grupas	50
2.1.2. Sociālās grupas	50
2.1.3. Interesešu grupas	51
2.1.4. Etniskās grupas	51
2.2. Modernās valstis	52
2.2.1. Nācijas un nacionālas valstis	53
2.2.2. Politiskā nācija	54
2.2.3. Etniskā nācija	55
2.2.4. Tauta un nācija	57
2.3. Nacionālisms	58
2.4. Etniskie konflikti	58
2.4.1. Ekonomika kā etniskā konflikta cēlonis	58
2.4.2. Politika kā etniskā konflikta cēlonis	60

2.4.3. Kultūra kā etniskā konflikta cēlonis	60
2.5. Pilsonība kā piederība pie politiskas nācijas	61
2.5.1. Latvijas iedzīvotāju politiskais statuss	61
2.5.2. Pilsonības pārmantotība un iegūšana	63
2.5.3. Pilsoņa loma valsts pārvaldē	65
2.6. Ideoloģijas	70
2.6.1. Liberālisms	71
2.6.2. Konservatīvisms	71
2.6.3. Sociālisms	72
2.6.4. Reliģija kā ideoloģija	73
<i>Jautājumi</i>	<i>77</i>
3. nodaļa Politiskās sistēmas jēdziens	76
3.1. Politiskā sistēma	76
3.1.1. Galvenie politiskās sistēmas tipi	78
3.1.2. Politiskās sistēmas funkcijas un tās legitimitāte	81
3.2. Tradicionālie režīmi un to problēmas	83
3.2.1. Nedemokrātiskie režīmi un to problēmas	84
3.2.2. Politiskā režīma maiņas formas	85
3.2.3. Demokrātijas problēmas	87
3.3. Pilsoniskā sabiedrība	89
3.4. Politiskais režīms un politiskā kultūra Latvijā	91
3.4.1. Politiskā režīma maiņa Latvijā 20. gadsimta nogalē	94
<i>Jautājumi</i>	<i>97</i>
4. nodaļa. Politiskās partijas un kustības. Interesu grupas ...	100
4.1. Politiskās partijas	100
4.1.1. Partiju izplatība	102
4.1.2. Partiju sistēmas jēdziens	103
4.2. Interesu grupas	104
4.3. Sabiedriskās kustības pasaulē un Latvijā	106
4.4. No frakcijām uz partijām	108
4.4.1. Partiju veidošanās Eiropā un pēcpadomju Latvijā	110
4.4.2. Latvijas partiju sistēma	112
4.4.3. Latvijas valdība pēc 1999. gada 9. jūlija	115
4.4.4. Naudas nozīme politiskajās aktivitātēs	119
4.4.5. Galvenie partiju ienākumu avoti	120

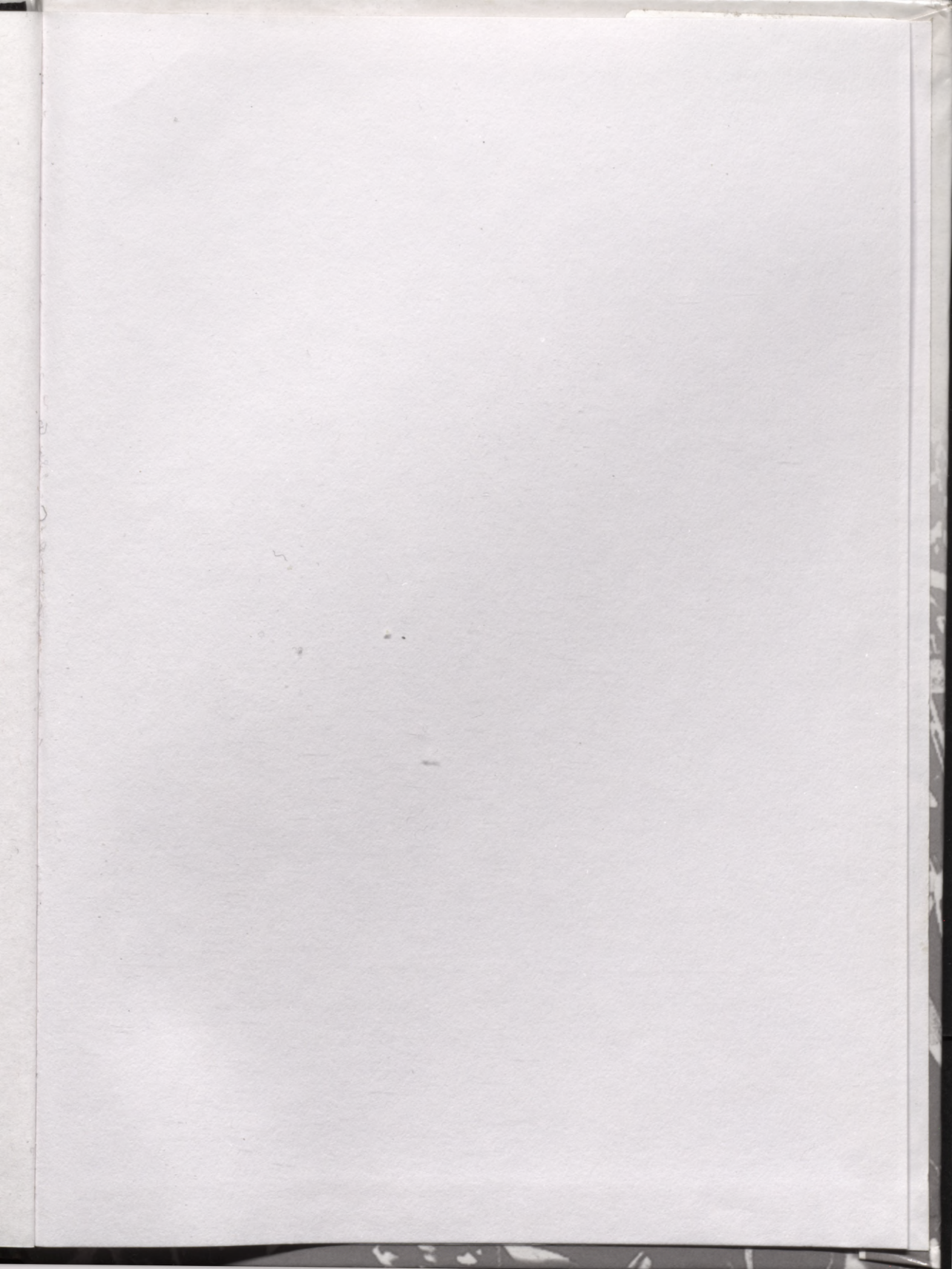
4.4.6. Partiju finanses Latvijā	122
<i>Jautājumi</i>	124
5. nodaļa. Vēlēšanas, to principi un veidi	126
5.1. Vēlēšanu sistēmas	126
5.1.1. Mažoritārisms	126
5.1.2. Proporcionalisms	128
5.1.3. Jauktā sistēma	129
5.1.4. Dažādo vēlēšanu sistēmu priekšrocības	130
5.2. Kā darbojas Latvijas vēlēšanu sistēma?	131
5.2.1. Vēlēšanas Latvijā	134
5.2.2. Pasīvās un aktīvās balsošanas tiesības	135
5.2.3. Pilsoņu piedalīšanās vēlēšanās Latvijā	137
5.3. Kas ir vēlēšanu kampaņa?	139
5.3.1. Vēlēšanu kampaņa — pārdomāts un dārgs pasākums	140
5.3.2. Latvijas valsts un vēlēšanu kampaņa	142
5.3.3. Vai balsis var nopirkt?	143
<i>Jautājumi</i>	145
6. nodaļa. Konstitūcija, Latvijas parlaments, izpildvara un tiesu vara, ekonomika	147
6.1. Latvijas Satversme	147
6.1.1. Konstitūcijas pamatprincipi	147
6.1.2. Satversme	148
6.2. Parlaments, tā darbība	150
6.2.1. Saeimas uzdevumi un darbība	150
6.2.2. Prezidents	155
6.2.3. Valdība	155
6.3. Tiesu vara	161
6.4. Parlamentārā un prezidentālā iekārta	164
6.4.1. Parlamentārā iekārta	164
6.4.2. Prezidentālā iekārta	165
6.4.3. Kāpēc pastāv viena vai otra iekārta?	165
6.5. "Ceturtā vara" — masu saziņas līdzekļi	166
6.6. Vietējā pašpārvalde	170
6.6.1. Vēlētās institūcijas un izpildinstitūcijas	172
6.6.2. Pašvaldību līdzekļi	172

6.7. Valsts un ekonomika	174
6.7.1. Saimnieciskā darbība un likumdošana	176
6.7.2. Monetārā politika	177
6.7.3. Monopoldarbības uzraudzība	179
6.7.4. Valsts sektors ekonomikā	180
6.7.5. Valsts budžets un nodokļi	181
<i>Jautājumi</i>	<i>185</i>
7. nodaļa. Latvija starptautiskajā politikā	187
7.1. Starptautiskās attiecības un to izcelšanās	187
7.2. Starptautisko attiecību sistēma	188
7.3. Starptautisko attiecību teorijas	189
7.4. Drošības politika	190
Ziemeļatlantijas līguma organizācija (NATO)	192
7.5. Eiropas integrācija	195
Eiropas Savienība	196
7.6. Latvijas ārpolitika	199
Apvienoto Nāciju organizācija (ANO)	203
Eiropas Drošības un sadarbības organizācija (EDSO)	204
Latvijas ārpolitikas pamatvirzieni līdz 2005. gadam (izvilkumi no dokumentiem)	207
<i>Jautājumi</i>	<i>209</i>

Approved: _____
Special Agent in Charge, FBI
Washington, D.C. 20535

Respectfully,
K. V. [illegible]

Iespiests IU "Mācību apgāds"
K. Valdemāra ielā 163

4. -

OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀRS

LĀTVIJAS NĀCIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0300036337

99-4
L 227

Gints Apals, Guntars Catlaks, Jānis Ikstens,
Artis Pabriks, Valts Sarma

POLITIKA LATVIJĀ

Šī grāmata, kas tapusi ilgākā laika posmā, ir pirmais mēģinājums aptvert neaptveramo – strauji mainīgo Latvijas demokrātiskās politikas arēnu. Tā galvenokārt domāta vispārizglītojošo skolu skolēniem politoloģijas kursa apguvei, to var izmantot skolotāji politoloģijas stundu sagatavošanai, kā arī studenti un citi interesenti, kas vēlas labāk izprast politiskos procesus mūsu valstī.

